T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FİRDEVSÎ-İ TAVÎL'İN KİTÂB-I HAYÂT Ü MEMÂT ADLI ESERİ: TAHLİL VE METİN

FATMA ATASOY ÇALIŞKAN
130121008

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. FAHAMEDDİN BAŞAR

İSTANBUL 2019

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı yüksek lisans programı 130121008 numaralı öğrencisi Fatma ATASOY ÇALIŞKAN'ın ilgili yönetmeliklerin belirlediği tün şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "**Firdevsî-i Tavîl'in Kitâb-ı Hayât ü Memât Adlı Eseri: Tahlil ve Metin**" başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından **23.01.2019** tarihinde oy birliğiyle kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR

(Jüri Başkanı-Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN

(Jüri Üyesi)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. Birsel KÜÇÜKSİPAHİOĞLU

(Jüri Üyesi)

İstanbul Üniversitesi

BEYAN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **"FİRDEVSÎ-İ TAVÎL'İN KİTÂB-I HAYÂT Ü MEMÂT ADLI ESERİ: TAHLİL VE METİN"** adlı çalışmanın, proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etik kurallarına uygun bir şekilde hazırlandığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

FATMA ATASOY ÇALIŞKAN

FİRDEVSÎ-İ TAVÎL'İN KİTÂB-I HAYÂT Ü MEMÂT ADLI ESERİ: TAHLİL VE METİN

ÖZET

Firdevsî-i Tavîl'in, te'lif ve tercüme olarak kaleme aldığı **Kitâb-ı Hayât ü Memât** adlı eseri, nazm ve nesr karışık olarak, dibace kısmı ve otuz bâbdan oluşmaktadır. Diğer eserlerinden en önemli farkı bu eserinde fihrist kullanmasıdır. Otuz bâbın hangi konuları içerdiği bâb sayılarıyla birlikte, kısa başlıklar halinde fihristde sıralanmıştır. Her bâb bir ya da birkaç konuyu içerir. Mevlânâ'nın Şems-i Tebrizî'ye soru sorması ve onun da cevap vermesiyle, "soru-cevap" şeklinde düzenlenen eserin bazı kısımları İmâm-ı Gazalî, İbn-i Arabî ve Şeyh Attar makalelerinden seçilerek, Farsça'dan Türkçe'ye tercüme edilmiştir. İslâm ahlakı, tasavvûf, mevt, hayat, nefs, ahlak, lezzet, anatomi gibi birçok konuyu içeren eserin son bâbı II. Bâyezid'ın saltanatının son yılı ile I. Selim'in saltanatının ilk yılında (1511-1512) sadrazam olan Koca Mustafa Paşa'yı konu alır. Bu kısımda onun marifetleri, salahiyeti, adaletli olması ve ahlâki özellikleri anlatılır.

Çalışmamız üç bölümden oluşur. İlk bölümde Firdevsî-i Tavîl'in hayatı ve eserleri ele alınmıştır. İkinci bölümde çalışmamıza konu olan eser hakkında geniş bilgi verilmiş, değerlendirilmesi yapılmıştır. Son bölümde ise eserin kaynak değeri ve özeti verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Firdevsî-i Tavîl, Uzun Firdevsî, Koca Mustafa Paşa, Hayat, Ölüm, İslâm Ahlâkı, Tasavvûf.

KİTÂB-I HAYÂT Ü MEMÂT BY FİRDEVSÎ-İ TAVÎL: ANALYSİS AND THE TEXT

ABSTRACT

Kitâb-ı Hayât ü Memât, written by Firdevsî-i Tavîl as a compilation and a translation, is consisted of preamble and thirty sections mixed with verse and prose. The most significant difference is that he used index in this work. What topics which are covered in these thirty sections and their page numbers are written in the index as short titles. Each section mentions one or a couple of topics. Arranged as "question-answer" form -Mevlânâ asking questions to Şems-i Tebrizî and he replying back-, some part of the work was translated from Farsi into Turkish by having selected from the articles by İmâm-ı Gazalî, İbn-i Arabî and Sheikh Attar. This work covers variety of subjects, such as Islamic ethics, Islamic mysticism, dying, life, nafs, morals, flavor and anatomy; and the last section mentions Koca Mustafa Pasha who were the grand vizier in the last year of the reign of II. Bâyezîd and in the first year of the reign of I. Selim (1511-1512). His skills, competence, his being fair and his moral values is explained in this section.

Our work is consisted of three chapters. In first chapter, the life and the works of Firdevsî-i Tavîl are mentioned. In second chapter, extensive information about the work is provided and the work is evaluated. In the last section, resource value and summary of work is provided.

Key Words: Firdevsî-i Tavîl, Uzun Firdevsî, Koca Mustafa Pasha, Life, Death, Islamic Ethics, Islamic Mysticism.

ÖNSÖZ

XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyıl başında yaşamış ve üç büyük padişah görmüş (Fatih Sultan Mehmed, II. Bâyezîd, Yavuz Sultan Selim) en büyük şair ve yazarlardan Firdevsî-i Tavîl'in **Kitâb-ı Hayât ü Memât** adlı te'lif ve tercüme olan bu eseri, Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi numara 2333'de kayıtlıdır.

Ulaşılabilen tek nüsha olan bu eser üzerinde çalışılmıştır. İlk olarak eserin başka nüshası var mı diye araştırılmış fakat başka bir nüshasına rastlanmamıştır. 96 varak olan eserin öncelikle metnini ortaya koymaya çalıştık. Temiz ve okunaklı gibi gözüken el yazısıyla yazılmış eserin dili Arapça, Farsça, arkaik Türkçe kelime, tamlama, terim ve nazımlarla oldukça ağırdır. Metin içerisinde anlamları bulunamayan kelime ve terimler olduğu gibi okunmuştur. Kırmızı mürekkeple yazılmış âyetler, hadisler ve arapça deyiş ve atasözleri normal ama konu başlıkları, kelime ve sayılar kalın gösterilmiştir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Firdevsî-i Tavîl'in hayatı ve eserlerini konu aldık. İkinci bölümde eser hakkında detaylı bilgi verip, eserin tercüme olup olmadığını çözümlemeye çalıştık. Son bölümde ise eserin kaynak değerini ele alıp, dibace ve otuz bâbdan oluşan eserin özetini yaptık. Sonuç ve bibliyografyadan sonra metnin trankripsiyonunu verdik.

Bu tez çalışmama başladığımda hayatta olan biricik babam Osman Nuri ATASOY'un, şimdi hakiki dünyada bu tezin bittiğini görmesini dileyerek, öncelikle babacığımı şükranla ve rahmetle yâd ediyorum. Bu tez çalışmamda benden bilgi ve tavsiyelerini esirgemeyen, gerekli düzeltmeleri yapıp, yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR'a; bana kızım diyerek beni onurlandıran, kendisinden çok şey öğrendiğim, Farsça kelimeleri okumamda bana yardımcı olan çok kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Mikail BAYRAM'a; Arapça kelime ve tamlamalarda, Kur'ân-ı Kerim âyetlerini ve Hadisleri okuyup çevirmekte, daha sayamayacağım birçok

konuda yardımcı olan ve tez çalışmamı tamamlamamda çok büyük payı olan, İSAM'da araştırma görevlisi Sayın Orhan ENÇAKAR hocama; maddi manevi yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Celaleddin VATANDAŞ hocama; benden eşsiz yardım ve önerilerini esirgemeyen fahri tez hocam diyebileceğim kıymetli hocam Prof. Dr. Abdullah EREN'e; bazı âyet ve hadis okuma ve çevirilerde yardımını aldığım sayın Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK hocama; nazm kontrolleri için çok değerli hocam Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL'e; bu eserin başka nüshasının olup olmadığını tespit için, el yazması kütüphaneleri araştırmam ve katalog taramam için bana yardımcı olan değerli hocam Dr. Nevzat Kaya'ya; tezimin tamamlanması için bana her türlü desteği sağlayıp, benimle aynı çabayı ve emeği harcayan sevgili eşim Faruk ÇALIŞKAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Fatma ATASOY ÇALIŞKAN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

a : Yazma varak numaraları yanında ön yüz

b : Yazma varak numaraları yanında arka yüz

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

a.g.y. : Adı geçen yer

C. : Cilt

DİA : Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Haz. : Hazırlayan, Hazırlayanlar

nr. : Numara

S. : Sayı

s. : Sayfa

TÜBAR : Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi

vr. : Varak

GİRİŞ

Birçok isimle anılan ve bilinen Firdevsî-i Tavîl, 857 (1453)'te Edincik'te doğmuştur. Hayatı Edincik, Bursa, Manisa, İstanbul ve Balıkesirde geçmiştir. Eğitimini Bursa'da aldığı için Bursalı olarak da bilinir. Aslında sistemli bir eğitim almadığını, her şeyi marifet yoluyla kendi kendine öğrendiğini belirtir. Birçok konuda çeşitli eserler meydana getiren müellifin bu eserlerinin bazıları oldukça uzun bazıları da küçük risale tarzındadır.

Fatih Sultan Mehmed, Bâyezîd ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde yaşayan ve üç padişah gören müellif sarayla da yakın ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Özellikle Şehzâde Korkud ile münasebetleri olmuş, hatta Kutb-nâme eserinde ona yer vermiştir.

Firdevsî-i Tavîl'den bahseden en eski kaynak Latifî'nin, **Tezkiretü'ş-şuârâ ve Tabsıratü'n-nuzamâ** adlı eseridir. Bu eserde Firdevsî'nin Uzun mahlasıyla bilindiğini belirtir ve tarihçiliğini konu alır. Kınalı-zâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-şuârâ** adlı eserinde Firdevsî'nin Bursalı olduğunu, Uzun lakabıyla bilindiğini ve tarihi konularla meşgûl olduğunu yazar. Beyânî, **Tezkiretü'ş-şuârâ** eserinde Firdevsî'nin Sultan Bâyezîd'e 380 cilt Şeh-nâme sunduğunu, eserin kısaltılarak iade edildiğini, müellifin bundan dolayı İran'a gittiğini yazar. Bu bilgiye Kâtip Çelebi de **Keşfü'z-zünûn** eserinde daha ayrıntılı şekilde yer verir. Firdevsî'den bahsedip en ağır eleştirileri yapan ise Gelibolulu Mustafa Ali'dir. **Künhü'l-ahbâr** adlı eserinde Firdevsî'nin şairliğini eleştirmiş ve Firdevsî mahlasını kullanmasını Firdevsî-i Tûsî'ye hakaret olarak görmüştür. Müellif hakkında en ayrıntılı bilgiyi ise Bursalı Mehmed Tahir vermiştir. Firdevsî'nin adı, on dört tane eseri hakkında bilgiler ve bu eserlerinden **Süleyman-nâme** hakkında tahlil ilk defa onun tarafından yapılmıştır. Günümüzde birçok eseri hakkında doktora ve yüksek lisans tez çalışmaları yapılmıştır ve yapılmaktadır.[1] Bu akademik çalışmalardan bazıları kitap olarak da basılmıştır.

---

[1] Bekir Biçer, **Firdevsî-i Rûmî ve Tarihçiliği**, Tablet Yayınları, Konya 2006, s. 21-22.

Müellif **Kitâb-ı Hayât ü Memât** eseriyle konularını daha da genişletmiş ve eserin ismi gibi hayat ve ölüm hakkında uzun uzadıya bilgi vermiştir. Fizyoloji, anatomi, coğrafya, nefs-i küllî, mevt, eşyâ-yı küllî gibi soyut ve somut çok çeşitli konulara yer vermiştir. Otuz bâbdan oluşan eserin son bâbının bir kısmını Koca Mustafa Paşa'ya ayırmıştır. Müellif, kendisi gibi üç padişah gören ve önemli mevkilerde bulunan Koca Mustafa Paşa'ya çok değer verip, adeta ona üstün meziyet ve hasletler yükleyerek onu göklere çıkartmıştır. Daha çok ahlâkî ve manevi yönden ele almış, hakkında tek bir olumsuz cümle kullanmamıştır. Müellifin karekteristik olarak tanıttığı Koca Mustafa Paşa'nın (ö. 1512, Bursa), hayatının ilk yılları hakkında yeterli bilgi bulunmaz. Rum ya da Fransız asıllı olduğu iddia edilir. Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) devrinde saraya alınarak, Enderun'da eğitim görürken II. Bâyezîd'in şehzadelik yıllarında onun hizmetine girip yakın adamları arasında yer alır. 1481'de Hazinedârbaşı, 1482'de Kapıcılar Kethüdası olup, 1489-1492 tarihleri arasında Kapıcıbaşılık yapmıştır. Bu görevde iken, 1490'da Roma'ya gönderilip, Fransa'dan Roma'ya gönderilen Cem Sultan'ın gözaltında tutulması karşılığı İkinci Bâyezid'in Papa'ya ödeyeceği parayı götürmüş, Cem Sultan'a gönderilen mektup ve hediyeleri vermiştir. Cem Sultan'ı zehirlemek için gizli bir talimat aldığı, yavaş yavaş tesir eden kaplanboğan otu zehiri sürülmüş ustura ile Cem Sultan'ı tıraş ederek, ölümüne neden olduğu iddia edilir. Cem Sultan onun bu ziyaretinden 5 yıl sonra ölmüştür. İstanbul'a döndükten sonra iki kez gelen elçilerle de o ilgilenmiştir.

II. Bâyezîd'in şehzâdeleri Ahmed ve Selim arasında zaman zaman bir tarafı tutan Koca Mustafa Paşa'nın, sonunda, Şehzâde Selim'in pâdişah olması için II. Bâyezid'i tahttan ferâgate râzı ettiği söylenir. 1495'te Avlonya, 1497'de Gelibolu Sancakbeyi olan Mustafa Paşa, 1498'de Rumeli Beylerbeyliğine tâyin olunmuştur. Koca Mustafa Paşa, Rumeli Beylerbeyi olarak, Sultan İkinci Bâyezîd Han devrinde, Osmanlı-Venedik Harbinde, 1499 İnebahtı Seferinde, burasının karadan kuşatılması için görevlendirilmiştir. Ağustos 1499'da İnebahtı Kalesi'nin anahtarları ona teslim edilmiştir.

1501'de vezîr, 1511'de Vezîr-i âzam tâyin edildi. Sultan İkinci Bâyezîd'i tahttan indirdikten sonra Yavuz Sultan Selim de onu Vezîr-i âzamlıkta bıraktı. Fakat Yavuz Sultan Selim saltanatının ilk yıllarında olan Şehzâdeler Meselesi

hâdiselerine adı karıştığı ve Cem Sultan'ı Koca Mustafa Paşa'nın öldürdüğü ya da öldürttüğü ihtimali olduğu için, 23 Kasım 1512 tarihinde ani bir kararla Bursa'da idam edilmiştir. Koca Mustafa Paşa'nın kabri Pınarbaşı'nda Bursa Mevlevîhanesi karşısındadır.[2]

Bu kadar çetrefilli bir hayatı olan Koca Mustafa Paşa, müellif için çok değerlidir. Firdevsî-i Tavîl'e göre, o asırda Koca Mustafa Paşa, ulemânın, fudalânın, kümelanın, ümerânın, vüzeranın arasında benzeri yoktur. Kıyamete kadar ferasetde, kiyasetde, sabâhatde bî-bedel vezîr olan, hayır ve ihsân ehli olup; belagâtde ve ibâretde kendini tamamlamış ve çok maharetli olan; faziletlerinin âlemi tuttuğu biridir. Müellif bu eserle, herkesin övdüğü bu özelliklerini ve takdir ettikleri hizmetlerini ve yardımlarını anlatmak ister. Bunun içinde Koca Mustafa Paşa'ya bu eseri hediye olarak kaleme alır. Amacı onu bu eserle kıyamete kadar ebedî kılmaktır.

[22] **Osmanlı Ansiklopedisi,** C. 2, s. 131-190, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999; http://www.turknostalji.com/topkapi-sarayi-cinayetleri-4-koca-mustafa-pasa.html, 15.10.2018.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. FİRDEVSÎ-İ TAVÎL'İN HAYATI VE ESERLERİ

1. 1. HAYATI

Firdevsî, Firdevsî-i Rûmî, Firdevsî-i Tavîl, Uzun Firdevsî, Firdevsî-i Osmanî ve Türk Firdevsî isimleriyle kaynaklarda karşımıza çıkan müellifin gerçek adı hakkında çeşitli görüşler vardır. Bunlardan Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri** adlı eserinde, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan bir **Gülistan** nüshasının sonunda "İlyâs b. Hızr el-mutahallis bi'l-Firdevsî" adı yazdığını ve Firdevsî'nin gerçek adının İlyâs olduğunu kaydeder.[3] Fakat M. Fuat Köprülü, müellifin dedeleri arasında bu ismi taşıyan olsa da E. Blochet'nin Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan **Süleymân-nâme** nüshasında müellifin adını Şerafeddin Mûsa olarak göstermesinden dolayı, bu **Gülistan** nüshasının başka biri tarafından yazılmış olabileceğini belirtir.[4] Müellifin **Süleymân-nâme** adlı eserinin 75. cüzünün önsözünde yazılan bilgiye dayanarak, İbrahim Olgun ve İsmet Parmaksızoğlu'na göre burada geçen İlyâs bin Hızr aynı çağda yaşayan Moralı Firdevsî olabilir.[5] **Süleymân-nâme**'nin Macaristan'daki nüshalarını tanıtan Hasan Bicari, Macaristan'daki nüshalarda İlyas bin Hızr ve Şerafeddin Mûsa adlarına rastlanmadığını kaydeder.[6] Firdevsî'nin **Teşhisü'l-İnsan**[7] adlı eserinde (varak 7b) adını Orhan bin Genek olarak yazmasını referans gösteren Asuman Akay ve İbrahim

---

[3] Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, 1299-1915, Meral Yayınları, İstanbul 1972, C. 2, s. 106.

[4] M.Fuad Köprülü, "Firdevsî", **İslâm Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1977, C.4, s. 649.

[5] Firdevsî-i Rumî, **Kutb-nâme**, Haz. İbrahim Olgun-İsmet Parmaksızoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1980, s. XII-XIII.

[6] Hasan Bicari**, Süleymân-nâme'nin Budapeşte'deki Yazma Nüshası**, Bilimsel Bildiriler 1972, Ankara 1975, s. 98.

[7] Firdevsî, **Teşhisü'l-İnsan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Seminer Kitaplığı, nr. 164.

Kutluk müellifin gerçek adının Orhan bin Genek olduğunu belirtirler.[8] Firdevsî hakkında son çalışmalardan birini yapan Himmet Büke de Firdevsî'nin eseri **Süleymân-nâme**'nin 81. cildinde adının Orhan bin Genek olarak zikredildiğini yazar.[9] **Süleymân-nâme**'nin 25. ve 26. ciltleri üzerinde doktora çalışması yapan Gülnaz Genç ise çalıştığı bu nüshalara dayanarak müellifin adının Orhan bin Genek olduğunu belirtir.[10] Müellif, **Münâzara-i Seyf ü Kalem**[11] adlı eserinde:

"Seyf-nâme te'lif iden Sünni Mü'min Çelebi
Mahlası Firdevsî târîh adı Orhan Çelebi"

diyerek ismini, mahlasını ve künyesini bu şekilde açıklar.[12] Ayrıca Firdevsî *"Kutb-nâme"* adlı eserinde ise:

"Nî galatdür bu sözim ki men kimim
Mahlasum Firdevsî amma key kemim"

ifadesiyle mahlasının Firdevsî olduğunu yazar.[13]

Üzerinde çalıştığımız **Kitâb-ı Hayât ü Memât** adlı eserinde ise on üç yerde Firdevsî ismi geçer. Burada mahlasının Firdevsî olduğundan bahsetmez. Direkt olarak bu ismi, kendi ismi olarak yalın halde yazar.

Firdevsî'nin doğum tarihi hakkında çoğu araştırmacı 857 (1453)[14] tarihinde birleşir. XV. yüzyıl ikinci yarısında ve XVI. yüzyılın başında, Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde[15] yaşayan müellifin ailesinin hayat

---

8 Asuman Akay, **Firdevsî Süleymân-nâme (44. cilt) Metin ve Fiiller Üzerine Bir İnceleme**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi 1990, s. X.

9 Hümmet Büke, "Firdevsî-i Rumî, Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Burdur 2015, C. 7, S. 13, s. 481-501.

10 Gülnaz Genç, **Firedevsî-i Rumî Süleymân-nâme (25 ve 26. ciltler) Giriş-Metin-Sözlük**, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1995, s. 11.

11 Firdevsî, **Münâzara-i Seyf ü Kalem**, Millet Kütüphanesi, Ali Emîri, numara 576.

12 M. Ata Çatıkkaş, **Firdevsî-i Rumî Şatranç-nâme-i Kebîr İnceleme-Metin-Dizin**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 15; Ahmet Tanyıldız, "Uzun Firdevsî ve Münâzara-i Seyf ü Kalem'i", **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)** , S. 22, Niğde 2007, s. 164.

13 Biçer, a.g.e., s. 25.

14 Firdevsî, **Kutb-nâme**, Haz. Olgun-Parmaksızoğlu, s. XII'de Firdevsî'nin doğum tarihini 857 (1463) olarak yazmışlardır. Başka hiçbir kaynakta 1463 tarihine rastlanmaz.

15 Büke, a.g.m., s. 482.

hikâyesini, kendi eseri **Süleymân-nâme'**nin 20. cüzünde özetlediğini yazan Bekir Biçer ve yine **Süleymân-nâme**'nin 75. cüzünün önsözünde Fidevsî'nin hayatı ve eserleri hakkında önemli bilgiler bulunduğunu belirten Fatma Büyükkarcı ve M. Fuad Köprülü'ye göre; köklü bir aileye sahip olan Firdevsî'nin soyu III. Alâaddîn Keykubat dönemine kadar uzanır. Dedesinin atası gazi Genek Bey, Sultan Alâaddîn-i Selçukî'nin hizmetinde iken Bilecik fethi sırasında Osman Gazi'ye intisap etmiş, kendisine Sultan Öyüğü (Eskişehir) dirlik olarak verilmiş ve burada bir cami ve hamam inşa ettirmiştir. Orhan devrinde ölen Gazi Genek Bey'in oğlu, Gelibolu sancak beyi olan İlyas Bey'dir. İlyas Bey'in oğlu Hızr Bey, Murad devrinde dedesinin zeameti olan Sultan Öyüğü'nü tasarruf etmiştir. Oğlu Bazarlu Bey Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in yanında yer almış ve onun oğlu Hacı Genek Bey İstanbul fethinde bulunmuş, gösterdiği yararlıklar karşılığında Edincik kendisine zeamet olarak verilmiştir. Firdevsî'nin annesi Edincik dolaylarındaki Kasr-ı Süleyman harabelerinde gezerken, Belkıs Pınarı civarında 857 (1453)'de Firdevsî'yi doğurmuştur.[16] Vekayinâmelerde Firedevsî'nin ataları hakkında herhangi bir kayda rastlanmaz fakat günümüzde Eskişehir'de Sultan-öyüğü adında anılan bir mahalle ve mescid hâlâ mevcuttur. Bu mescidin hiç bir mimarî özelliğinin bulunmaması, Firdevsî'nin soyuyla alakalı verdiği bilgileri doğrulamaktadır.[17]

Birçok kaynağa göre Firdevsî'nin doğduğu yer olan Edincik, Firdevsî'nin düşünceleri ve eserlerinde etkili olmuştur çünkü Edincik bir efsaneye göre Davud oğlu Süleyman tarafından kurulmuş ve etrafı surlarla çevrilmiştir.[18] Bu tarihî atmosferin de onun eserlerinde etkisini gösterdiği iddia edilir. Firdevsî, **Kutb-nâme** adlı eserinde (1b, 2a) hiç bir öğrenim görmediğini iddia ederek, marifet yolunda olduğunu ve kendi kendini yetiştirdiğini söylemektedir:

"Ne aruz u nahv okudum ne ho sarf
Cehlile itdüm hebâ ömri telef

[16] Fatma Büyükkarcı, **Firdevsî-i Tavîl ve Davet-nâmesi**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993, s. 1; Köprülü, a.g.m., s. 649; Biçer, a.g.e., s. 26;
[17] Firdevsî-i Rûmî, **Kutb-nâme**, s. XII.
[18] Biçer, a.g.e., s. 26.

Lîk keşf oldı me'âni vird İlâh

Ma'rifetde olmışam hânun agâh"[19]

Fakat Fuad Köprülü'ye göre, Latîfî ve bazı kaynakların Firdevsî'yi Bursalı olarak göstermesinin sebebi ise, 17 yaşındayken devrin meşhûr şairi Melihî'den aruz okuyarak, şiire heves ettiğini söylemesine binaen, eğitimini Bursa'da yaptığından dolayıdır. F. Köprülü'ye göre Firdevsî, Simavlı Nakşi Şeyhi Abdullah-i İlahî müridlerindendir.[20] Hatta İsmail Beliğ, Abdullah İlahî'ye bir menkıbe yazdığını kaydeder.[21] Olgun ve Parmaksızoğlu'nun değindiği gibi, Firdevsî'nin eserlerinde, Hz. Ali, Hasan, Hüseyin, İshak Nebî hakkında da övgülü sözler vardır.[22]

Firdevsî'nin hayatı Edincik, Bursa, Manisa, Balıkesir ve İstanbul'da geçmiştir.[23] Manisa'da bulunduğu sırada, Şehzade Korkud'un sarayında kaldığı 904 (1498) kaydedilir.[24] Biçer, müellifin sarayla olan ilişkisinin Şehzade Korkud'un Manisa valiliği döneminde başladığını ve **Kutb-nâme**'de sıkça Şehzade Korkud'dan bahsettiğini ve onun hususi tarihçisi olduğunu idddia eder.[25]

Firdevsî'nin nerede ve ne zaman öldüğü de kesin olarak bilinmemektedir. Hayatının son dönemi ve ölümü hakkında ilk bilgiler efsane niteliğindedir. Firdevsî, 330 ya da 380 cilt olarak yazdığı **Süleymân-nâme**'yi II. Bayezid'e sunar fakat padişah eseri çok hacimli bulur, içinden 80 cildini ayırıp gerisini yaktırır. Bundan dolayı padişaha duyduğu kırgınlıkla **Şeh-nâme** yazarı Firdevsî gibi padişahı hicvederek 1512'den önce İran'a veya Horasan'a kaçıp, orada ölmüştür.[26] Başta Latifî'nin söylediği bu bilgiyi; Kâtib Çelebi, Mehmed Süreyya, Şemseddin Sami ve Fuat Köprülü tekrar etmiştir.[27] A. Kraft ve Babinger 893-904 (1488-1508) yılları

[19] Firdevsî, **Kutb-nâme**, s. XII; Büyükkarcı, a.g.e., s. 2; Biçer, a.g.e., s. 27.
[20] Orhan Köprülü, "Firdevsî, Uzun", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 13, İstanbul 1996, s. 128; Fuad Köprülü, a.g.m., s. 650.
[21] İsmail Beliğ, **Güldeste-i Riyâz-ı İrfan,** Bursa 1884, s. 142.
[22] Firdevsî, **Kutb-nâme**, s. XII.
[23] Çatıkkaş, a.g.e., s.16; Büyükkarcı, a.g.e., s. 2.
[24] Tanyıldız, a.g.m., s. 164.
[25] Biçer, a.g.e., s. 42.
[26] Firdevsî, **Kutb-nâme**, s. XV; Büyükkarcı, a.g.e., s. 2; Tanyıldız, a.g.m., s. 165;
[27] Büke, a.g.m., s. 2; Biçer, a.g.e., s. 50.

arasında Manisa'da yaşadığı görüşündedir; Olgun ve Parmaksızoğlu Firdevsî'nin **Satrançnâme-i Kebîr** adlı eserinin önsözündeki açıklamaya göre, 1503 yılında hâlâ Balıkesir'de oturmakta olduğunun anlaşıldığını belirtir.[28] Firdevsî, İstanbul'da yazdığı **Kitâb-ı Hayat ü Memât** adlı eserinde (varak 5a) **Süleymân-nâme**'nin 82. cüzünü tamamladığını kaydetmiştir. 81. cüze Yavuz Sultan Selim'e dua ve övgü ile başlar, bu da Firdevsî'nin II. Bayezid'in ölümünden sonra da İstanbul'da bulunduğunu gösterse de tam olarak ölüm yılı ve yeri bilinmemektedir.[29] Üzerinde çalıştığımız **Kitâb-ı Hayât ü Memât** adlı eserindeki tarihler okunamayacak şekilde üzeri karalanmış, silinmiştir. Eğer bu tarihler okunabilseydi yaklaşık olarak ölüm tarihi tespit edilebilirdi.

1.2. ESERLERİ

1.2.1. Süleymân-nâme-i Kebîr

Müellifi üne kavuşturan ve ona Uzun sanını kazandıran en büyük yapıtıdır. Tezkirelerde Firdevsî'nin sadece bu eserinden bahsedilmekte, diğer eserleri hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu eseri üç padişahın (II. Mehmed, II. Bâyezid, I. Selim) saltanat yılları içinde kaleme almış ve bu arada başka çalışmalar da yapmıştır. Balıkesir'de yazmaya başladığı bu eseri Manisa'da da yazmaya devam etmiş ve en son İstanbul'da da sürdürmüştür.[30] II. Mehmed döneminde yazmaya başladığı eserin ilk 7 cildini hükümdarın ölümüne kadar bitirmiştir. II. Bâyezîd tahta çıkınca Firdevsî'den esere devam etmesini istemiş bu istek üzerine eseri tamamlayan müellif eseri bu hükümdara sunmuştur. Ancak eserin 81. cüzüne başlarken I. Selim'e dua ve senâda bulunması bu padişah döneminde de esere devam ettiğini göstermektedir. Bu eserin yazılması için II. Mehmed ve II. Bâyezîd, müellifi teşvik etmiş hatta müsveddeleri temize çekmek için ücretlerini kendilerinin ödedikleri yazıcılar görevlendirmişlerdir.[31]

---

[28] Firdevsî, **Kutb-nâme**, s. XV.
[29] Büyükkarcı,.a.g.e., s. 2;
[30] Firdevsî, **Kutb-nâme**, s. XV; Büyükkarcı, a.g.e., s. 2.
[31] Halil İbrahim Usta, "Firdevsî-i Rûmî'nin Bir Münazarası", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Ankara 2009, C. 49, s. 64.

Eserin dili oldukça basit, manzum ve mensur karışık olarak yazılmıştır. Firdevsî, tüm dinî rivayetleri, hikâyeleri, kıssaları, satranç taktiklerini, doğu mitolojisini, diğer peygamber kıssalarını bu eserde bir araya toplamıştır. Ayrıca eser tarih, hikmet, felsefe, hendese, geometri, ahlâk ve tıbba ait konuları da içerir. Eserin cüz sayısı tartışmalıdır. Latifi'ye göre, Firdevsî, II. Bâyezîd'in emriyle bu eseri yazmıştır. Lâtifî, eserin 360 cild (cüz) olduğunu padişahın eseri çok uzun bulduğu için 80 cüzünü seçip, diğerlerini yaktırdığını söyler. Eserin 1836 meclise ayrıldığını her mecliste bir kıssa nakledildiğini ve 720 tevhid ve kasideyi ihtiva ettiğini yazar. Hasan Çelebi, Beyâmi ve Şemseddin Sâmi ise eseri 380 cüz olarak belirtir. Bursalı Mehmet Tahir, 360 cüz ve 499 meclis olarak ifade eder.[32] Babinger ve V. Minorsky ise eserin 360 cilt ve 499 meslis olduğunu belirtirler.[33] **Süleyman-nâme-i Kebir**'in daha sonradan müellif tarafından kısaltıldığı mevcut nüshalardan anlaşılmaktadır. Paris'teki nüshası, eserin ilk 75 cüzünün kısaltılarak oluşturulmasına örnektir ve bu nüshanın muhtelif yerlerinde asıl eserin 371., 373., 375. meclislerinden bahsetmektedir.[34]

Süleymân-nâme'nin şimdiye kadar 81 cildi tespit edilmiştir. Bilinen yazma nüshalarının bulundukları yerler aşağıdaki gibidir: [35]

1. cilt: Gotha, numara 111.
2. cilt: Gotha, numara 111; Süleymaniye, Hacı Mustafa Efendi, numara 4863.

3-4. ciltler: Vaticano Turco, numara 28, Süleymaniye, Hacı Mustafa Efendi, numara 4863.

5. cilt: Vaticano Turco, numara 28, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1525.

6-13. ciltler: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1525.

14-20. ciltler: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1526.

21-24. ciltler: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. M. 9884.

25-30. ciltler: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1527.

[32] Fuad Köprülü, a.g.m., 649-650; Tanyıldız, a.g.e., s. 168.
[33] Büyükkarcı, a.g.e., s. 3.
[34] Fuad Köprülü, , a.g.m., s. 649-650.
[35] Himmet Büke'nin adı geçen makalesinden yararlanılmıştır.

31-36. ciltler: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1528.

37-42. ciltler: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1529.

43. cilt: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1530.

44-48. ciltler: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1530.

49-54. ciltler: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1532.

55-60. ciltler: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1533.

61-66. ciltler: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1534.

67. cilt: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K. 892, 16. yüzyıl kopyası; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1535.

68-71. ciltler: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K. 892, 16. yüzyıl kopyası; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1535.

72. cilt: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K. 892, 16. yüzyıl kopyası; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 17 1535; Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Kütüphanesi, numara 4008.

73. cilt: Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü Kütüphanesi, numara 4008; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1536.

74-76. ciltler: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1536.

77. cilt: Török F. 12, Macaristan İlimler Akademisi Kütüphanesi, 118 varak; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1537.

78-80. ciltler: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1537.

81. cilt: Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri numara 317/116.

1.2.2. Kıssa-nâme-i Süleymân Aleyhi's-selâm

Müellifin ilk eseri olarak kabul edilen **Süleymân-nâme-i Kebîr**'den önce Büyükkarcı ve Biçer'e göre Bursa'da; Çatıkkaş, Olgun-Parmaksızoğlu ve bazı araştırmacılara göre Balıkesir'de kaleme alınmış olup, Firdevsî'nin ilk denemesi olarak kabul edilmektedir. Eser tamamen düzyazıdır, yalnız başında ve sonunda birer kasîdesi vardır. 21 satırlı, 357 yapraktır. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitapları 1231 numarada kayıtlıdır. Ayrıca H. F. Karatay

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Katalogu Türkçe Yazmalar Numara 1019'a bakılabilir.[36]

1.2.3. Da'vet-nâme

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 208 numarada kayıtlı ve tek nüshadır. 90 varak olan eser 23 satırdır. Bazı sayfalarda resim ve tılsımlar bulunduğu için satır sayısı değişmektedir. Bursalı Mehmed Tahir Efendi'ye göre 8 bâb olan eser, 893 (1487)'te Balıkesir'de te'lif edilmiştir ve bu tarihin eserin mukaddimesinde yazıldığını belirterek, garip ilimlerle uğraşan kimseler için önemli olan davetiye'lerin çeşitlerini ve cin çağırmayı konu aldığını yazar.[37] Fakat Fuad Köprülü, eserin 8 bâbdan oluştuğunu kabul etse de, II. Bâyezîd'in cülûsundan önce 886 (1481)'da Balıkesir'de Farsça'dan tercüme edildiğini yazar.[38] Bu eser üzerine yüksek lisans tezi yapan Fatma Büyükkarcı, eserin 6 bâb olduğunu, 1b varağında yazıldığına göre, Balıkesir'de Hicrî 893 (1487)'te te'lîf ve tercüme edildiğini ve II. Bâyezid'e ithaf edildiğini belirtir.[39] Padişahın meclisinde Firdevsî'nin adı geçer ve Bâyezîd yazarın kim olduğunu merak eder, bir eserini görmek ister. Böylece eser istek üzerine yazılır.[40]

Eserin giriş bölümünde nerede, ne zaman, ne sebeple yazıldığı, hangi kaynaklardan çevrildiği, kaç bâb olduğu ve bâblar hakkında bilgiler vardır. Birinci bâbda, melekler ve cinler hakkında; ikinci bâbda, on iki burçtan oluşan gökler, melekler ve zaman kavramı hakkında; üçüncü bâbda, melek ve cinlerin daveti ve davetin şartları; dördüncü bâbda, güneşin dolaştığı her burca vekil olan meleklerin daveti, melek ve cinlerin adları, şekilleri, davet şartları hakkında; beşinci bâb, güneşin ve ayın, senenin günlerindeki hareketleri; altıncı bâb, ay, yirmi sekiz menzilden her birine geldiğinde o menzile vekil olan meleklerin daveti hakkındadır. Eser içinde 141 resim ve şekil bulunmaktadır.[41]

---

[36] Firdevsî, **Kutb-nâme**, s. XVII; Biçer, a.g.e., s. 60; Büyükkarcı, a.g.e., s. 9; Çatıkkaş, a.g.e., s. 22.
[37] Bursalı Mehmed Tahir Efendi, a.g.e., s. 106.
[38] Fuad Köprülü, a.g.m., s. 650; Büyükkarcı, a.g.e., s. 9.
[39] Büyükkarcı, a.g.e., s. 9.
[40] Tanyıldız, a.g.m., s. 169.
[41] Büyükkarcı, a.g.e., s. 10-16.

1.2.4. Satranç-nâme-i Kebîr

Bir nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi numara 4073 ve diğer iki nüshası Berlin Devlet Kütüphanesi, numara 1631, Münih numara 250'de kayıtlıdır. M. Ata Çatıkkaş, Nuruosmaniye ve Münih nüshaları üzerinde bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmaya göre, eser 1503 tarihinde yazılmış ve II. Bâyezîd'e sunulmuştur. Eser 95 varaktır ve her varakta 16-17 arası değişen satır mevcuttur. Harekeli nesihle manzum ve mensur olarak yazılmıştır. Eser 8 bâb ve sonunda münâcat kısmından oluşur. Birinci bölümde; satrancın asıl müellifinin kim olduğu, İdris Peygamber ile Cemşid Şah arasında menkabe ve Süleyman Peygamber'in makalesi vardır. İkinci bölümde; Nûşirevân-ı Âdil zamanında olan Leclâc-ı Kâmil ve satranç ustası Sîse arasında olan meseleyi konu alır. Üçüncü bölümde; satranç ustası Leclâc ile filozof Büzürcmihr arasındaki olayları anlatır. Dördüncü bölümde; satranç oynamanın şartlarını, edebini, zamanını ve kurallarını yazar. Beşinci bölümde; satranç hanelerinin bölümlerini geometri şeklinde nasıl olduğunu gösterir. Altıncı bölümde; denenmiş meşhûr 77 çeşit satranç oyununun çizilmiş şekilleri, oynanışı ve ünlü olanların hikâyesini anlatır. Sekizinci bölümde; satranç oynamanın din adamlarına göre haram helal mi olduğu âyet, hadis ve fetvalarla anlatır. *Der Du'â* yani son kısımda ise münâcatla kitabı bitirir.[42]

1.2.5. Kutb-nâme

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi Kitapları arasında 643 numarada kayıtlı olan tek nüshadır. Eser hakkında İbrahim Olgun ve İsmet Parmaksızoğlu'nun yaptığı çalışmada, Fuad Köprülü'nün bahsettiği gibi eserin, İstanbul'da Galata Mevlevihanesi'nde ve Babinger'e dayanarak ileri sürdüğü Avrupa kütüphanelerinde başka nüshaları olduğu görüşünün gerçek olmadığını belirtirler. 145 varak, 13 satır olan eserin yazılış tarihi 909 (1503)'dur. Bu nüsha üzerinde tezhibli başlıkta kitab ismi olarak **Kıssa-i Midilli** yazar. Bu ismin eseri aynı yıl kopya yapan müstensihi Muhammed b. Rasul-i Serâyî tarafından verildiği kabul edilir. Çünkü Firdevsî, "*Kutb-nâme kodum ismin söyledim tarih ana, kutbu'l aktâb*

[42] Çatıkkaş, a.g.e., s. 23-27.

oldu bâki Şah Sultan Bâyezîd" diyerek eserin ismini belirtmiştir. Eseri, "Kutbü'l-aktâb" dediği Sultan II. Bâyezîd'e ithâf etmiştir.[43]

Kutb-nâme, bir destan biçiminde yazılmıştır ve konusu 1499'da başlayıp, 1503 Ağustos'una kadar süren Osmanlı-Venedik savaşında İnebahtı, Modon ve Koron kaleleri ve Venedikliler'in Draç kalesini de kaybetmeleri üzerine 1501 Ekim'inde giriştikleri Midilli Baskını denilen deniz harekâtıdır. Firdevsî, eserde Sultan'ın adanın kurtarılması için şiddetli önlemler aldığını belirtir. Bu baskını gerçeğe yakın şekilde tasvir eder. Olayları kişiler arasında konuşma yöntemiyle açıklayarak, II. Bâyezîd dönemi askerî, siyasî faaliyetleri, bunlara katılanların kişiklerini ve başarı, başarısızlıklarını anlatmaktadır. Eserde II. Bâyezîd döneminde yaşanan birçok olaydan, Cem Sultan'ın Bursa'da kısa süre tahta çıkmasından ve Şehzade Korkud'un İstanbul'daki saltanat naipliği ve akıncı beylerinin yaptıkları akınlardan da bahseder.[44]

1.2.6. Münâzara-i Seyf ü Kalem

Eser Millet Kütüphanesi Edebiyat Bölümü 576 numarada kayıtlı olup, 54 varak 13 satırdır. Harekeli nesihle yazılmış, içinde manzum parçalar olan mensur bir eserdir.[45] Fuad Köprülü, Bursalı Tahir Bey'in eserin Balıkesir'de 890 yılında yazıldığını belirttiğini fakat bu tarihin 890 olması gerektiğini yazar.[46] Akay, eserin telif tarihini 980 (1485) olarak verir.[47] Fakat bu eser üzerine yüksek lisans tezi yapan Ahmet Tanyıldız, Firdevsî tarafından eserin sebeb-i te'lif kısmında 908, eserin sonundaki ferâğ kaydında 909 olarak yazıldığını, buna göre hikâye kısmının 908 (1502)'de yazılıp, istihsahın 909 (1503)'te yapılmış olacağını belirtir.[48]

---

[43] Firdevsî-i Rûmî, **Kutb-nâme**, s. XVIII-XIX; Büke, a.g.m., s. 493; Fuad Köprülü, a.g.m., s. 651.
[44] Biçer, **Kutb-nâme**, s. 66-67; Büke; a.g.m., s. 493; Firdevsî, a.g.e., s. XIX-XXII.
[45] Firdevsî, **Kutb-nâme**, s. 21.
[46] Fuad Köprülü, a.g.m., s. 650.
[47] Akay, a.g.t., s. XVIII.
[48] Ahmet Tanyıldız, **Münâzara-i Seyf ü Kalem (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Hacettepe Üniversitesi, **(**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005, s. iv; Tanyıldız, a.g.m., s. 174.

Eser üç bölümden oluşur; mukaddemâ, konunun işlendiği bölüm, hatimeden oluşmaktadır. Süleyman Peygamber'in meclisinde kalem ve kılıcın münâzarasını içerir.[49] Varak 5b'de Firdevsî diğer bazı eserlerinin isimlerini sayar.[50]

1.2.7. Terceme-i Câmeşûy-nâme

Bursalı Mehmed Tahir'e göre eserin aslının Nasi-i Tûsi (Nasireddin-i Tûsi)'nin Farsça aynı isimle bilinen ve 9 bâbdan oluşan eseridir, Firdevsî sonuna bir bölüm ekleyerek 914 (1508) tarihinde Türkçe'ye tercüme etmiştir.[51] Firdevsî, **Süleyman-nâme**'nin 78. cildini bitirdiği sırada elbisesinde bir leke olduğu için bu eseri Türkçeye çevirdiğini kaydeder.[52] Müellif, eserin son yaprağında 814 (1411) yılının eylül ayının sonlarında tercümeyi bitirdiğini belirtir. Fakat eser üzerinde çalışma yapan Sezer Özyaşamış Şakar, bu tarihte bir yanlışlık olduğunu, Bursalı Mehmed Tahir'in verdiği tarihin doğru olacağını belirtir. Eserin bilinen tek nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesi 2730 numarada kayıtlıdır. 18 yaprak, her sayfada ortalama 19 satır bulunmaktadır. Nesih hatla yazılmıştır. Çeşitli kumaşlarda oluşan lekeler ve bunların temizlenme yöntemleri, kumaş çeşitleri, temizlik maddelerini ve lekeleri temizleyecek yöntemleri anlatması bakımından dokuma sanayisi açısından önemlidir.[53] Mikail Bayram, eserin aslının Nâsirüddin-i Tûsî'ye değil, Şeyh Nasrüddin Âhi Evran'a ait olduğunu kaydeder.[54]

1.2.8. Hakâyık-nâme (Tuhfetü'l-hâdi-Hakikât-nâme)

Hakâyık-nâme (Tuhfetü'l-hâdi-Hakikât-nâme) hakkında çok fazla birbirinden ayrı ve yanlış bilgiler mevcuttur. Eser hakkında yüksek lisans tezi hazırlayan Güllü Araç, bu yüzden öncelikle eser hakkında bilgi karmaşalarını açıklamakla başlar. Eserin nüshalarının hiçbir çalışmada tam olarak verilmediğini, eserin Molla İlahi menkıbesi içerdiği yanlışının İbrahim Olgun'la başlayıp ondan sonra devam ettiğini, Molla İlahi menkıbesi içermediğini, Molla İlahi'nin eserde

---

[49] Tanyıldız, a.g.m., s. 173.
[50] Büke, a.g.m., s. 494.
[51] Bursalı Mehmed Tahir Bey, **Osmanlı Müellifleri,** Haz. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yayınevi, C. II, İstanbul, s.106.
[52] Firdevsî, **Terceme-i Câme-şûy-nâme,** Manisa İl Halk Kütüphanesi, numara 2730, vr. 18b.
[53] Firdevsî-i Rûmî, **Terceme-i Câme-şûy-nâme,** Haz. Sezer Özyaşamış Şakar, Simurg Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. VIII;
[54] Mikail Bayram, **Âhi Evren ve Tasavvufi Düşüncenin Esasları**, Ankara 1995, s. 96-101.

anlatıcı konumunda olduğunu söyler. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi Kitaplığı 2587/2'de kayıtlı olan eserin bu eserle karıştırıldığını, bu eserin aynı kütüphanede 2587/1 numarada kayıtlı olduğunu belirtir. Ona göre Süleymaniye Kütüphanesi Nafız Paşa 1509/1'deki eser de bu eser zannedilir fakat kayıttaki eser Firdevsî'ye ait değildir. **Hakâyik-nâme** ve **Hakikât-nâme** iki farklı eser olarak sayılır ve içerik yanlış verilir. Milli Kütüphane 26 Hk 73'te kayıtlı **Hadîkatü'l-Hakâyık** adlı eser, **Hakâyik-nâme**'nin bir nüshasıdır. 96 varak olduğu, İbn-i Arabî, Sadreddin Konevî ve Mevlânâ'dan kıssalar rivayet ettiği hatalıdır. Eser manzum ve mensur karışık ve soru-cevap şeklindedir. Soruları soran Hızır ve Fatih Sultan Mehmed'dir. Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'e; Hz. Davud'un da Allah'a sorduğu bir sorunun açıklaması vardır. Eser 1481'den sonra kaleme alınmıştır. Bu, Fatih'e merhum demesinden anlaşılır. Eserde eski Anadolu Türkçesi karakteristlik özellikleri vardır. Ayrıca Hakâyık-nâme, Tuhfetü'l-hâdi, Hakikât-nâme olmak üzere üç isim de eser içinde geçer. Eserin tespit edilen 14 nüshası vardır.[55]

1.2.9. Süleyman-nâme vü Belkısnâme

Firedevsî, **Münâzara-i Seyf ü Kalem** adlı eserinde, "*...tokuz yüz sekizinci yılında vilâyet-i Karasî'de şehr-i Balıkesir'de künc-i halvetde makâm-ı 'uzletde oturmuşıdum, üç yüz altmış altı mücelled Süleymân-nâme'nün iki yüz seksen yedinci cildin kaleme getürüp bitirmişüdüm, Şâhun devam-ı devletine du'â eyyâm-ı rif'atine senâ kılup bir niçe mücelled kitâbı dahı envâ'ından te'lîf etdümise Hadîkâtü'l-hakâyik ve Firâset-nâme ve Şatranç-nâme-i Kebîr ve Tecnisât ve Süleymân u Belkîs-nâme ve Müsellah-nâme ve Tâli-i Mevlîd-i Kebîr Kutb-nâme misâli dahi ba'zı Parsî'den terceme kılup ve ba'zı dahı sayir kitâblardan istihrâc kılup hadis-i ahsen emlâhü'l-kelâm birle mensur manzum tâsnif kılup söyledümse min ba'd bu Münâzara-i Seyf ü Kalem hadis-i muhtârıla ebyât u eş'ârıla te'lîf tasnif eyledüm,*[56] diye bu eserden bahseder. Himmet Büke burada geçen **Tecnisât ve Süleymân u Belkîs-nâme**'nin iki ayrı eser olamayacağını, çünkü müellifin sadece bir tane

---

[55] Güllü Araç, **Uzun Firdevsî ve Hakâyıknamesi (İnceleme, Metin, Sözlük),** Hacettepe Üniversitesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010, s. 18-19.
[56] Firdevsî-i Ta'vîl, **Münâzara-i Seyf ü Kalem,** Millet Kütüphanesi Edebiyat Bölümü, Numara 576, vr. 5b.

Süleyman kelimesi yazdığını ve eserin adının **Tecnisât-ı Süleymân u Belkîs-nâme** ve tek eser olması gerektiği belirtir.[57]

Firdevsî bu eserden başka, **Satranç-nâme-i Kebîr** adlı eserinde de, **Süleyman-nâme-i Bekîs-nâme**'yi yedi bin beyit üzerine tamam ettiğini kaydeder.[58]

1.2.10. Tecnîsât

Bu eserin adı Firdevsî'nin **Münâzara-i Seyf ü Kalem** adlı eserinde geçer.[59] Büke'ye göre bu eser **Tecnisât-ı Süleymân u Belkîs-nâme** adında tek eserdir.[60]

1.2.11. Tâli-i Mevlûd-i Kebîr

Bu eserin adı da Firdevsî'nin **Münâzara-i Seyf ü Kalem** adlı eserinde geçer.[61] Eserin nüshasının olmadığı bilinmekteydi fakat Büke, **Süleymân-nâme**'nin Tavşanlı nüshasında belirtilen eserlenden biri olduğunu belirtir. Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 3204'te, 1386 DVD numarasıyla kayıtlı olduğunu; nüsha II+31+X yaprak, 15 satır ve nesih yazıyla yazılmış olduğunu kaydeder. Eserde Arapça dualar, şiirler, notlar ve bazı çiçek adları, Türkistan âlimlerinin on iki yılı bir devir sayıp, her yılı bir hayvanla adlandırdıklarından bahseder.[62]

1.2.12. Silahşör-nâme

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 625'te kayıtlı, 77 varak ve 15 satırlık tercüme olan bir eserdir. Schlechta Wssehrd Almancaya tercüme eder ve yayınlanır. M. Wickerhauser Türkçe metnini 21 sayfa olarak yayınlamıştır. R. Bonelli tekrar 1892'de Roma'da 20 sayfa olarak bastırmıştır.[63] Büke'nin belirttiğine göre eser, silahlar ve askerlik hakkında bilgiler içerir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi

---

57 Büke, a.g.m., s. 496.
58 Firdevsî, **Satranç-nâme-i Kebîr**, s. 22.
59 Firdevsî, **Satranç-nâme-i Kebîr**, vr. 5b.
60 Büke, a.g.m., s. 496.
61 Firdevsî, **Satranç-nâme-i Kebîr**, vr. 5b.
62 Büke, a.g.m., s. 495.
63 Büyükkarcı, a.g.e., s. 4; Fuad Köprülü, a.g.m., s. 651.

Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları numara 355'te bir nüshası daha olduğunu belirtir.[64]

1.2.13. Teşhisü'l-İnsan

Eserin İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Kitaplığı'nda bulunduğu kaydedilir. Fakat Büke'nin bu kayıtta esere ulaşamadıklarını, büyük ihtimalle eserin sonraki tarihlerde başka bir yere taşınmış olabileceğini belirtir.[65] Eser hakkında detaylı bilgi veren Asuman Akay, 20x15 ebatında, 143 varak olduğunu, satır sayısının 9 ile 13 arasında değiştiğini, harekeli yazı ve okunaklı nesih olduğunu belirtir. Te'lif tarihi 886 (1481)'dir ve istihsah kaydı yoktur. Yazar bu eseri Farsça'dan Türkçe'ye tercüme etmiş ve Ahmed Paşa'ya sunmuştur.[66]

1.2.14. Firâset-nâme

Bu eserin adı **Münâzara-i Seyf ü Kalem**'de geçmektedir. Büyükkarcı eserin II. Bâyezîd'in cülusundan önce Balıkesir'de yazılmış olabileceğini belirtir.[67] Birçok araştırmacı eserin nüshasının olmadığını yazar fakat Büke, eserin nüshasının Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 5151 numarada kayıtlı olduğunu yazar. 114 varak ve 11 satır olduğunu; harekeli nesihle ve nazım-nesir karışık yazıldığını; eserin içeriğinin tasavvuf olduğunu, Firdevsî'nin mahlasında *Bursavî* sanı olmasıyla bir ilk arz ettiğini kaydeder.[68]

1.2.15. Pend-nâme-i Eflatun

Fuad Köprülü, sağlık ve temizliğe ait konuları içeren bu eseri Bursalı Mehmed Tahir'in gördüğünü belirtir.[69] İstanbul Arkeoloji Müzesi 164 numarada kayıtlı olan eser, 105 varaktır. Tamamen Farsça olan eserin sonunda *Temmetü'l-abdü'l-mu'tekar bi inayetü'l-mülkü'l-muktedir İlyas Bin Hızr ol mütahallas bi'l-Firdevsî* yazar. Bursalı Mehmed Tahir, buradan yola çıkarak Firdevsî'nin ismini İlyas Bin Hızr olarak kaydeder. Fakat Çatıkkaş'a göre Şeyh Sa'di'nin (Şirazi)

---

[64] Büke, a.g.m., s. 492.
[65] Büyükkarcı, a.g.e., s. 6; Büke, a.g.m., s. 493.
[66] Akay, a.g.t., s. XVIII.
[67] Büyükkarcı, a.g.e., s. 6.
[68] Büke, a.g.m., s. 494.
[69] Fuad Köprülü, a.g.m., s. 650-651.

Gülistan adlı eserinin Firdevsî adlı kişi tarafından intinsahıdır ve yanlışlıkla Firdevsî'ye mal edilmiş olabilir.[70]

1.2.16. Hacı Bektaş Veli Vilâyet-nâmesi

Firdevsî'ye ait olup olmadığı tartışılan bu eser, Nevşehir Hacıbektaş İlçe Kütüphanesinde numara 200'de kayıtlıdır. Noyan'a göre bu nüsha 1624'te Muharrem bin Ali adlı müstensih tarafından Balım Kulu Dede adına kaleme alınmıştır.[71] Eser Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatını, soyunu, kerametlerini, Anadolu'ya gelişini, yakınındaki kişileri konu alır.[72] Abdülbaki Gölpınarlı, Nihâni'nin H. 1296 (1878-1879)'da yazdığı manzum **Velâyetnâme**'de "Der-beyân-ı sebeb-i nazım-ı Kitâb" bölümünde:

"Ki ya'ni Hâcı Bektâş Velî'nin
Kerâmatından ol sırr-ı Alî'nin
Veli' nesr idi ol kim söylemişdi
Heman Firdevsî bir nazm eylemişdi"

beytinden yola çıkarak ve eserin Firdevsî'nin üslubuyla tam bir benzerlik arz ettiğini belirterek, eserin Firdevsî'ye ait olduğu görüşündedir.[73] Nihânî, bunun devamındaki beyitlerde, Firdevsî tarafından yazılan manzum nüshanın zamanla silinmiş ve bozulmuş olduğundan dolayı kendisi tarafından tekrar yazıldığını söyler.[74] Mikail Bayram[75], Bedri Noyan[76] ve Esad Coşan[77] bu eserin derleyicisinin Firdevsî olduğunu kabul ederler. Noyan'nın da yaptığı çalışmada **Vilâyet-nâme** yazmalarının tenkitli metni olduğunu, Firdevsî'nin yazdığı nüshanın mevcut olmadığını kaydeder. [78]

---

[70] Bursalı Mehmed Tahir Efendi, a.g.e., s. 106; Çatıkkaş, **Süleyman-nâme-i Kebîr**, s. 22.
[71] Bedri Noyan, **Firedevsî-i Rumî; Manzum Hacı Bektâş Velî Vilâyet-nâmesi,** Ankara,1986, önsöz.
[72] Hüseyin Özbay, **Hacı Bektaş Velî Makâlât,** TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. XVII.
[73] Biçer, a.g.e., s.71; Büke, a.g.m., s.497-498.
[74] Noyan, **a.g.e**., s. 5.
[75] Mikail Bayram, "Hacı Bektâş-i Horâsani Hakkında Bazı Yeni Kaynaklar ve Yeni Bilgiler", **Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar,** Konya 2003, s. 144.
[76] Noyan, a.g.e., s. 5.
[77] Esad Coşan, **Makâlat-ı Hacı Bektaş Velî**, Ankara 1996, s. XVII.
[78] Noyan, a.g.e., s. 5.

1.2.17. Kurân-ı Kerîm'den Tefe'üle Dair Bir Risale

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Yazma Eserler bölümünde, Frdevsî-i Tavîl adına 297.7 NEKTY00816 numarada kayıtlıdır. Nesih yazıyla yazılmış eser 15 satırlıdır. Eserin konusu rüya yorumu, tasavvuf ve falcılıktır.

1.2.18. Kitâb-ı Hayât ü Memât

Araştırma konumuz olan bu eser hakkında ikinci bölümde ayrıntılı bilgi verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KİTÂB-I HAYÂT Ü MEMAT

2.1. ESERİN NÜSHASI

Üzerinde çalıştığımız eser ilk önce Firdevsî-i Osmanî, **Hayat-nâme** adıyla Yahya Efendi Kütüphanesi numara 421-50 de kayıtlıdır. (Eserin 1a varağında Hacı Mahmûd Efendi Beşiktaş Vakıf Kütüphanesinin mührü vardır.) Fakat Hacı Mahmut Efendi ve Hacı Beşir Ağa koleksiyonları 1940 yılında Beşiktaş Yahya Efendi Dergâhı'ndan, Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınıp, bu eser Hacı Mahmûd Efendi numara 2333'e Firdevsî-i Osmanî, **Hayât-nâme** adıyla kaydedilmiştir. Müellif hakkında 1940 yılından önce yazılan makale ve eserlerde[79] nüshanın o dönemde bulunduğu yer olarak Yahya Efendi Kütüphanesi verilmiştir. Fakat 1940 yılında elimizde bulunan tek nüsha Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınmıştır. Bu tarihten sonra yapılan bazı araştırma ve tez çalışmalarında[80] sanki iki ayrı nüsha varmış gibi verilir. Şu anda bilinen tek nüsha budur. Müellif nüshası değildir fakat müstensihin ismi ve istinsah tarihi yoktur.

2.2. ESERİN İSMİ

Eserin ismi üç yerde geçmektedir. İlki 1a varakta, sayfanın sağ üst köşesine;

"Kitâb-ı Hayât ü Memât
Te'lif-i Firdevsî"

şeklinde yazılmıştır. Hemen alt kısmına yazılan tarihin üzeri karalanmış okunamayacak vaziyettedir.

---

[79] Köprülü, a.g.m., s. 649-651; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., s. 106; Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Uzun Firdevsî, (Firdevsî-i Rumî)", **Uludağ Bursa Halkevi Dergisi,** Bursa, Nisan, 1937, S. 10, s. 44-46.

[80] Zeynep Çelik, **Süleymannâme Yazmasının (81. Cilt) (82b-123yk) Bilimsel Yayını ve Üzerine Dil İncelemeleri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İstanbul 2010, s. 7; İlhama Jafarova, **Firdevsî-i Rûmî' nin Süleyman-nâme-i Kebîr' i (63. Cilt) İnceleme-Metin-Dizin,** (Basılmamış Doktora tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2010,s. 4; Genç, a.g.t., s.16; Büke, a.g.m., s. 481-501; Sezer Özyaşamış Şakar, **Firdevsî-i Rumî'nin Süleymannâme Yazmasının (81. cilt, 28yk) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil incelemeleri,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, s. XV; Biçer, a.g.e., s. 74.

İkinci olarak 1b varakta mavi, sarı, kahverengi ve çok az kırmızı renk; çiçek, dal, yaprak, filiz ve tığlarla süslenmiş dikdörtgen ser-levha içinde, silah mürekkeple **Kitâb-ı Hayât ü Memât** olarak yazılmıştır. Eserin isminin yazıldığı siyah mürekkep zamanla canlılığını yitirmiş, çok silik şekilde gözükmektedir.

Üçüncü olarak da, otuzuncu bâbın en sonunda (96a varak) nazm içerisinde yer alır ve eserin ismi **Hayât-nâme** olarak geçer.

"Şükr kim Hazreti Pâşâ kitabı
Recep ayı içinde oldı âhir
Dokuz yüz ...[81] *irdi hicret*
Hayât-nâme temâm oldı defâter"[82]

Biz bu tez çalışmamızda eserin 1a varağında yazılan ve ser-levha içinde yer alan **Kitâb-ı Hayât ü Memât** ismini kullandık.

2.3. ESERİN TE'LİF TARİHİ

Eserin müstensihi ve istinsah tarihi yoktur. Eser içinde iki yerde yer alan telif tarihi silinmiştir. 4a varak, en son satırda;

"*Dokuz yüz ....*[83] *şühûr senesinin mübârek rebî-ül-evvel şehrinde Kostantiniyye şehrinde"*[84]

ve en son 95b-96a varakta;

"Şükr kim Hazreti Pâşâ kitâbı
Recep ayı içinde oldu ahir
Dokuz yüz ...[85] *irdi hicret*
Hayât-nâme temâm oldı defâter"[86]

---

[81] Üzeri silinmiş okunamadı.
[82] Firdevsî-i Osmâni, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi numara 2333, vr. 96a.
[83] Üzeri silinmiş okunamadı.
[84] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 4b-5a.
[85] Üzeri silinmiş okunamadı.
[86] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 95b-96a.

beyitlerinde konu hakkında bilgi verilir.

Fatma Büyükkarcı, Firdevsî'nin **Davet-nâme** adlı eserinin yüksek lisans tezi çalışmasında **Kitâb-ı Hayât ü Memât** eseri için *"914 Rebîü'l-evvelde başlayan eser, aynı yıl Recep ayında sona ermiştir."* der. Dokuz yüz okunabilir vaziyette fakat geri kalan kısmı için Büyükkarcı kadar kesin bir şey diyemiyoruz. Işığa tuttuğumuzda ve başka şekillerde de olsa silik kısımları okuyamadık. Bu kısımlar okunsa idi ve bu kesin olsaydı Firdevsî'nin ölüm tarihine yakın bir tarihi tespit edebilirdik.

M. Ata Çatıkkaş ise Süleymannâme-i Kebir adlı kitabında, *"Firdevsî, Beyazıt'ın ölümüyle 81. cildin 401-405'inci meclislerini Yavuz Sultan Selim' in padişahlığı zamanında yazdığını ve Yavuz'a dua ederek yazmakta olduğunu ve Yavuz zamanında İstanbul'da bulunduğunu yazar."* der. [87] Bizim üzerinde çalıştığımız eserde de Süleymân-nâme-i Kebir'in 82. cildini bitirdiğini yazar. 82. cild bulunamamıştır. Özyaşamış Şakar da aynı şekilde 81. cildin 28 varaklık bölümünün I. Selim' e övgü ve dua ile başladığını söyler. Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât** eserinde de bu eseri kaleme aldığı zaman İstanbul' da olduğunu yazar:

"...hicret-i nebevinin sallallahi aleyhi vesellim dokuz yüz ...[88] *şühûr senesinin mübârek rebî-ül-evvel şehrinde Kostantiniyye şehrinde âfitâb-ı çarh-ı celâl âhter-i sa'd-ı kemâl medâr-ı erbâb-ı hâcât merkez-i azhâb-ı mühtemât pâdişâhun Cemşid-i saltanat ve âsmân- rif'at şehen-şâhun ebed-i devletde emrine imtisâl gösterüb künc-i halvetde makâm-ı uzletde sâlikâne diz çöküp oturmuş idüm Süleymân-nâme-i Kebîr'ün ol târih-i a'zam-ı dil-pezîrün seksen ikinci cildini bitürmüş idüm. Veli ol kân-ı sehânın ma'den-i cûd u vefânın ya'ni Mustafâ Pâşâ'nun..."*[89]

Eserde Yavuz Sultan Selim'e yer verilmemiştir. Fatih Sultan Mehmed, Bâyezîd Han, Nişancı Karamanî Mehmet Paşa, Mahmûd Paşa'dan kısaca bahsedip (sadece adlarını anmak gibi nerdeyse) ve daha çok Mustafa Paşa'yı konu alır:

"*…kim merhûm mağfur şehid Sultân Mehmed Hân Gâzi mesel mülk-i kâmile*

---

[87] Çatıkkaş, a.g.e., s. 15.
[88] Üzeri silinmiş, okunamadı.
[89] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 4b-5a.

bir müfsid zâlim vezîr müyesser kılur ki Nişâncı Pâşâ gibi cihân-ı halkın dil-âzâr vâsi' cihânı mazlumân gözlerine taradur, vakt olur ki zıll îzed hemçü Sultân Bâyezîd Hân mesel bir â'dil-i fâzıl emire etâullâhu ömre zîde kadrehu dilpezir Haydar Dil Ahmed sünnetin gazanfer kurr tehemten ya'ni ki hazreti Mustafa Pâşâ…

Ba'de ukaladan muhnefi değildür ki Mustafa Paşa hazretinde dâm-ı azze sekiz dürlü hâssa vardur ki merhum Mahmûd Paşa zamanından berü rahmetullah aliyhe havası hiçbir vezîrde müşirde görmediler."[90]

Mustafa Paşa, Yavuz Sultan Selim'in hükümdar olduğu 1512'de idam edilmiştir. Büyükkarcı'nın 914 tarihi 1508 tarihine tekabül ediyor. Bu eserde Yavuz Sultan Selim'den bahsetmeyip, Fatih Sultan Mehmed hakkında şehit derken, Bâyezîd hakkında böyle bir ibare kullanmaması ve Mustafa Paşa'ya hediye etmek için te'lif ve tercüme ettiği bu eserini Bâyezîd döneminde yazdığını gösterir.

2.4. ESERİN TANITIMI

Üzerinde çalıştığımız bu güne değin tespit edilebilmiş tek nüshanın yazması Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi numara 2333'de Firdevsî-i Osmâni, *"Hayat-nâme"* adıyla kayıtlıdır. Fakat eserin telif fişinde müellifi kısmına soru işareti koyulmuş mütercimi olarak Firdevsî-i Rûmî yazılmıştır. Naşir olarak 9. asır not düşülmüş, dili Türkçe, hattın nev'i olarak nesih yazılmıştır. Satır sayısı olarak 15 verilmiştir. 1b varakta ser-levha içindeki eser ismini saymazsak alt kısımda 11 satır; 6b varakta 3. satırdan sonra araya eklenen satırla 16 satır; 27a varakta 2. satırdan önce en üste bir satır eklenmesiyle 16 satır; 96a varak (son varak) ise 6 satırla bitmesi haricinde diğer sayfaların tümü 15 satırlıdır. Eser 248x147-163x99 ölçülerinde olup, satır ve kapak kenarları kahverengi meşindir. Kapaklar ebrulu kagıt kaplı mukavva ve miklâplıdır. Varak sayısı olarak 95 verilmiştir fakat bu eseri çalışırken, sol tarafta kalan sayfaların en üstüne yapılan numaralandırmalarda 40b-41a varakların atlandığını ve dolayısı ile eksik olarak yazıldığını fark ettik. Süleymâniye Kütüphanesi yetkililerine bunu belirttik ve 40b'den sonra tekrar varak sayıları yazıldı. Böylece eserin aslında 95 değil, 96 varak olduğunu tespit ettik.

[90] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 88a-89a.

Eserin herhangi bir süsleme bulunmayan zahriye kısmında, iki yerde Arapça rakamlarla 291 yazılmıştır. Hemen alt kısmında sayfanın ortasına,

“Mustafa Efendi’nindür bu kitâb”

yazılmıştır. 1a varakta ise sayfanın sağ üst köşesinde;

Kitâb-ı Hayât ü Memât
Te’lif-i Firdevsî
……………..[91]

yazar, fakat hemen altındaki satırların üzeri siyah ve mavi mürekkeple karalandığı için okunamadı. Büyük ihtimalle orada tarihi yazılmaktaydı. Sayfanın sol kısmında ufak, kare bir mühür yatay olarak vurulmuştur. Sayfada bunların arasında kalan kısımda silikleşmiş yazılar vardır lakin okunamadı. Aşağı tarafta üç adet damga ve mühür vardır. Bunlardan biri Hacı Mahmûd Efendi, Beşiktaş Vakıf Kütüphanesi yazan mühür, diğeri Süleymaniye Kütüphanesi mührü bir diğeri de Süleymâniye kütüphanesi kayıt damgasıdır. Bu damga üzerinde 2333 kayıt numarası yazar.

Başlık tezhiplidir. İlk sayfa yıldız cetvelli diğer sayfalar adi cetvellidir. Sayfa kenarları kırmızı renk mürekkeple iki çizgi şeklinde çizilmiş, çerçeve içine alınmıştır. Bu çerçeve bazen konu başlıklarını çevrelemiş, nazım olan kısımlarda nazımı nesirden ayırmak için de kullanılmış ve hatta nazım olan yerlerin bazıları ortada boşluk kalacak şekilde ikiye bölünmüştür.

Eserin içinde yer alan âyet, hadis, Arapça deyişler, konu başlıkları, fihrist, bâb sayıları, nazım ve nesir kırmızı renk mürekkeple yazılmıştır. Kitabın isminin yazıldığı sayfa hariç, bütün sağ sayfaların en üst köşesinde sayfada anlatılanlardan ayrı, satırlardan alakasız Arapça söz ve deyişler yer alır. Bunların neredeyse tamamı Arapça ve bazıları âyet ve âyetlerden iktibas şeklindedir. Bazıları tamamen veya kısmen tekrar kullanılmıştır. Genellikle sağdaki sayfanın en altına soldaki sayfanın ilk kelimesi yazılarak, yaprakların birbirini takip etmesini sağlayan rakabe yazılmıştır.

---

[91] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 1a; üzeri karalanmış okunamadı.

Eserde bir giriş kısmı ve 30 bâb vardır. Giriş kısmı 7 varaktır. En son olan otuzuncu bâb en uzun olan bâbdır. 18 varak olan bu bâb Mustafa Paşa hakkındadır. Diğer uzun bâb yirmi dokuzuncu bâbdır ve 14 varaktır. İkinci bâb 6, birinci bâb 4 varaktır. Bunlar dışındaki bâblar genelde kısa 1, 2 ya da 3 varaktır.

Müellifin adı eser içinde *Firdevsî* olarak on üç yerde geçer. Bunlardan 2b varakta (giriş kısmında) nazımdan sonra başlayan konu başlığı içinde, kırmızı mürekkeple yazılan ve çerçeve içine alınan kısımda ilk kez yer alır ve şu şekilde geçer:

"O ender münâcât musannif-i kitâb-ı Firdevsi Dâ'afellahu kadrehu."[92]

Eserin yazarı olarak kendini gösterdiği bu kısımdan sonra eserin yazılma amacını anlattığı yine giriş bölümünde;

"Bu Firdevsi hakirin ve dâî fakirin ne mikdâr ola ki ol vezîr-i a'zamın ve emîr-i mufahhamın eğerçi kûh şükûhundan cevâbı mecâlim ve arz-ı arza hâlim kalmaz ki anun bu kemineye etdüği âli himmeti takrîr ve hüsn ü lütfuna ta'bîr edebilem. Amma tâkat yetdükce istedüm kim anun şükrinün edâsında ve devâm-ı devletinin duâsında bâki ömrümü âhire iletüb hizmetine ve devletlü eşiğine mülâzemete vardığımca hâk-ı pâyına yüz sürdüğümce dâyimâ dest-tehî varmağa âr idüp meskenet koşasın. İhtiyâr idüp, ilm-i meşâyihden bu hikmet-âmîz ve ibret-i engiz risâle-i te'lif itdüm."[93]

şeklinde geçer ve bundan sonra on bir yerde, hepsi nazm içerisinde Firdevsî ismini kullanır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

"Dâ'îdür Firdevsî ider ana duâ
Her hatırdan hıfz ide hâfız Hüdâ."[94]

"Gelmesün Firdevsî'nin sözü ba'îd
Vardur âyet oku, min halk-ın cedîd."[95]

---

[92] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 2b.
[93] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 5b.
[94] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 5b.

"Her ne kâmil bu sözün sırrın bile
Saffet'ül-cennet anâ rûzî kıla
Rızkıdur Firdevsî'nin âb-ı hayât
Gûş iden ânı bulur mevtden necât."[96]

"Hâzıriken ulvîde darü'n-na'îm
Süflî kül-hende niçün oldun maksîm
Nutku Firdevsi'nin eyle istimâ'
Sırrı eşyâ'ı anlayasın bî nizâ."[97]

"Kurb-ı Hakk'a arasına kabul ol
Dut sözün Firdevsî'nin sen cânla
Tâ ki munis olasın ruhânla
Nâsıhın nushun dutan kâmil-i hümâm."[98]

"Sözini Firdevsî'nin anla ki pes
Kurb Hakka bula mâ dest-res
Kim sözünde yokdur hiç garaz
Cümlesi cevher durur sanman araz."[99]

"Câhilisen süflî mülke râgıb ol
Nutkıdur Firdevsî'n pend ü sahih
Tut sözüni tâ olasın merd melih."[100]

"Nushıdur Firdevsi'nin âb-ı hayât
Gûş iden ölmez ebed bulur hayât."[101]

"Olsun cevelân-gâhın ârş-ı felek

---

[95] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 20b.
[96] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 36a.
[97] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 39b.
[98] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 43b.
[99] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 45b.
[100] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 49b.
[101] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 52b.

Nushunı Firdevsi'nin dut cânla
Tâ ki ruhun şâd ola imânla."[102]

"Kıssadan maksûd olur hisse durur
Hisse bu ki şerh olundı ma'rifet
Ehl-i dil okuya bulâ takviyet
Hayrla Firdevsî'yi yâd eyleye."[103]

"Andan ayru olma anunla olasın
Nushını Firdevsî'nin dutgıl temâm
Vir salavat Mustafâ'ya hem selâm."[104]

Görüldüğü gibi genellikle nazmlarda geçen ismi, Firdevsî'nin nasıhâtının, sözünün tutulmasına yönelik tembih şeklindedir. Firdevsî özellikle kendi ismini kullandığı kısımlarda, eserinin her konuda çok yönlü olduğunu belirterek, birçok konuya ilişkin bilgiler içerdiğini belirtir. Adının hayırla yâd edilmesini ister.

Giriş kısmı ve tüm bâblar konu ile alakalı nazmla biter. Bazen bâb içinde de nazmlara yer verilmiştir. Eser içinde uzunlu kısalı elli üç tane nazm vardır. Bunlardan çok azı ve kısa (birkaç satırlık) nazmlar başka şairlerden alınmıştır. Her bâb sonunda bâb içindeki konuları içeren genelde uzun sayılabilecek nazmlar müellif tarafından yazılmıştır. Bunların edebî değeri düşük ve aruz ölçüsünün kullanımında hatalar vardır. Bazen kafiyeye uyması için anlamsız ya da alakasız kelimeler bile kullanmıştır. Özellikle bâb sonlarında yer alan nazımlar o bâbın özeti niteliğinde bâb içindeki konuları içerir.

Müellifin çeşitli konularda yazdığı birçok eseri bulunmaktadır. Fakat bu eserini diğerlerinden ayıran en önemli özellik eserin dibace kısmında fihristi

[102] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 56b.
[103] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 87a.
[104] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 88a.

kullanmasıdır. Öncelikle fihristi için kırmızı mürekkeple çerçeve içine yazılan bir başlık koyar ve fihristinin önemini şu şekilde açıklar;

"Der beyân-ı ibtidâ-i kitâb ve fihrist-i ebvâb

Min ba'd ulemâdan mahfî değil ki tekmîl-i kitâb usûlüne ma'lûmdur ba'zı risâlenin fihrist-i ebvâbı lâzım olduğu ecilden bu makale dahi temâm otuz bâb üzerine söylenüp, te'lîf olundu. Kemalâtun suâlinde ve cevâbında, ma'âriflerin evveli ve âhiri mukaddimi ve mu'ahharı fasılla ta'yin ve bâbla tezyîn ma'lûm ve zâhir ola ve mütâlaa kılân maksudu olan suâli ve cevâbı zahmetsizin bulmak kadar."[105]

30 bâb olan eserin yirmi üçüncü bâbı hariç diğer tüm bâbların içerdikleri konuları fihristde kısa başlıklar halinde sıralar.

Otuzuncu bâbda nazmdan sonra temmet kısmı yer alır. Temmettin altında bazı zikirler yer alır ve bu zikirleri kaç kere, kaç gün de bir okuyacağını yazar. Arka sayfada ise yönleri belirten bir şekil çizilmiştir ve abdest alıp iki rekât namaz kılınması ve bu şekle bakarak alt kısımdaki havasın okunmasını tarif eder. Bu kısımlar eserle alakalı olmadığı için metin kısmında çevirisi verilmemiştir.

2.5. ESERİN TERCÜME OLUP OLMADIĞI MESELESİ

Ulaşılabilen tek nüsha olan bu eserin Süleymâniye Kütüphanesi'ndeki kayıt fişinde müellifi kısmına soru işareti koyulmuş, mütercimi olarak Firdevsî-i Rumî yazılmıştır. Firdevsî-i Rumî ise bu konuyu eser içinde şu şekilde belirtir:

"Bu makale-i hakâyıkın ve bu risâle-i dakâyıkın lisân-ı Fârisi'den zebân-i Türkî'ye terceme olduğuna cihet ve bâ'is ve hikmet budur ki…"[106]

"…ihtiyâr idüp, ilm-i meşâyihden bu hikmet-âmîz ve ibret-engiz risâleyi te'lif itdüm. Meşâyih-i kibâr risâlelerinden İmâm-ı Gazâli şeyh Muhiddin-i Arabi ve şeyh Attar makalelerinden intihâb kılup Türkî'ye tercüme olundı."[107]

---

[105] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 6a.
[106] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 4b.
[107] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 5b-6a.

Firdevsî-i Rûmî, kendi tabiriyle hikmetli ve ders veren bu risaleyi ilm-i meşâyihten te'lif ve meşayih-i kibar risâlelerinden İmâm-ı Gazâlî, Muhyiddin Arabî ve Ferîdüddin Attar'ın risalelerinden intihab edip Türkçe'ye tercüme ettiğini belirtir. Fakat eserin tamamının tercüme olduğunu söyleyemeyiz. Otuz bâb içinde en uzun (on sekiz varak) olan son bâbın bir kısmı Mustafa Paşa'yı[108] konu alır. Yukarıda makalelerinden tercüme yaptığını söylediği hiçbir İslâm âlimi Mustafa Paşa ile aynı dönemde yaşamadığına göre müellif bâbü't-tevarih[109] bölümünü, dibace kısmını ve elliden fazla nazmı kendisi telif etmiştir.

2.6. ESERİN TE'LİF SEBEBİ

Eserin telif sebebini müellif eser içinde birçok defa dile getirir. Müellif için Mustafa Paşa çok önemli biridir. Her yönde kendini geliştirmiş, yetkin, ahlâklı ve Allah korkusu olan bir vezîr olarak gördüğü Mustafa Paşa'ya bir hediye niteliğinde olan bu eseri meydana getirir. Mustafa Paşa'nın karşısına eli boş çıkmaktan ar ettiğini ve bunun için ilm-i meşâyihten, çeşitli bilgilerden oluşan ve ders çıkarılacak bu eseri te'lif ve tercüme ettiğini yazar. Eser içerisinde yer alan nazmlarda, dibace kısmında paşaya övgü ve duaları görmek mümkündür. En son bâbın son kısmı da Mustafa Paşa'ya ayrılmıştır ve açıkça onun özellikle hasletlerinden bahsedilir. Koca Mustafa Paşa'yı konu aldığı bu kısımda Kitabu'l-Emsal eserinde yer alan Hz. Ali'nin sözlerinden örnek cümleler verir. Paşa'nın her meziyeti, hasleti Hz. Ali'nin özlü sözleriyle adeta teyit edip, güçlendirilir. Müellif bu eseri Koca Mustafa Paşa'ya hediye etmek için kaleme almıştır.

2.7. ESERİN MUHTEVASI

Müellif eserini dibace ve otuz bâbdan oluşturmuştur. Dibace kısmına Osmanlı müverrihlerinin klasik üslûbu ile başlar. Besmele ile başladığı bu kısma Allah'a övgüler yazar. Allah'ın varlığından ve birliğinden bahsedip, Kur'an'dan âyetlerle

---

[108] Bazı araştırmalarda ve kaynaklarda (Tanyıldız, a.g.m., s. 163-188; Tanyıldız, a.g.t., s. 33; Aksoy; a.g.t., s. 46.) bu bâbın İbrahim Paşa'yı (Çandarlı İbrahim Paşa olmalı) konu aldığı ve ona ayrılmış bir kısım olduğu yazar. Lakin bu kısımda yani son bâbda İbrahim adı hiç geçmez. Bu bölüm Koca Mustafa Paşa'ya ayrılmıştır ve onun özellikle meziyetleri hakkında bilgi verilir.

[109] Bâbü't-tevârih, özellikle eski eserlerde konusu ne olursa olsun (fıkıh ya da başka bir konu) son bölümde o dönemin tarihî şahsiyetlerinden, tarihî olaylar ve konularından bahsedilen en sonuncu bölümdür. Eser tarih içeren kısımla son bulur. Bu tür eserlere örnek olarak Ebü'l-Leys Semerkandî'nin **Fetâvâ'n-Nevâzil** isimli eserine ve Mecdüleimme et-Tercümânî'nin **Yetimetüddehr Fi Fetava Ehlil Asr** adlı eserinin **el-Mektebetü'l-Ezheriyye** nüshasına bakılabilir.

örnekler verir. Konu ile alakalı uzun bir nazmdan sonra, kitabın musannifinin Firdevsî olduğunun başlığını atıp, Allah'ın mülkün gerçek sahibi olduğunu âyetlerle destekleyerek Allah'a övgülerine devam eder. Daha sonra Hz. Peygambere salat ve selam getirip, ondan fazla yerde hurûf-ı mukattaa harflerini kullanarak ve âyetlerden örnekler vererek Hz. Peygambere saygı ve methiyeler düzer.

Eserine üzeri silindiği için okuyamadığımız bir tarihin rebiülevvel ayında Kostantiniyye şehrinde başladığını, bu sırada **Süleymân-nâme**'nin 82. cildini bitirdiğini belirtir. (Bu cilt henüz bulunamamıştır.) Son varakta ise eseri yine üzeri silindiği için okuyamadığımız bir tarihte ve Recep ayı içinde bitirdiğini belirtir.

İçerik bakımından oldukça zengin olan eser; ahlâk, İslâm tasavvûfu, nefs, ölüm, hayat, anatomi, ceset, coğrafya, insan, melâike, cennet, cehennem, ahiret gibi muhtelif konuları çoğu zaman detaylı şekilde ele alır. En sonuncu bâbda da Koca Mustafa Paşa'nın daha çok hasletleri ve yetkinlikleri anlatır.

Firdevsî, eserinin dibace kısmında fihristi kullanır ve 23. bâb hariç diğer tüm bâbları kısa başlıklar halinde sıralar. Eserin muhtevası hakkında bu fihristden de bilgi sahibi olmak adına burada yer vermek isteriz.

Birinci bâb: Mevlânâ Şemseddin-i Tebrizî hazretine nefisden soru sorup, onun da cevap vermesi hakkındadır.

İkinci bâb: Şems-i Tebrizî imtihâna çekip, ma'ârifden haber açıp, eşyâ-i küllîden soru sorduğu, onun da cevapları hakkındadır.

Üçüncü bâb: nefs-i küllî, cism-i küllîye mürtebit olmasının nedeni ve aslının ne olduğu hakkındadır.

Dördüncü bâb: nefs-i küllînin sirâyet ettiğini bildirir.

Beşinci bâb: mevt ve hayâta i'tibâr kılmağı bildirir.

Altıncı bâb: mevtin, hayâtın ve cismin mâhiyeti hakkında bilgi içerir.

Yedinci bâb: umûr-ı cüz'iyye ile nefs-i emmârenin hakkındadır.

Sekizinci bâb: mevt ü hikmet hakkındadır.

Dokuzuncu bâb: mevt-i ‘alâ vechi’l-tahkîk-i teşhîs etmenin keyfiyyet-i tarîki hakkındadır.

Onuncu bâb: mevt ü hikmet öldükden sonra amma takât-ı insânîyyeden ne mertebeli kişilere rahmet-i mahz olur, ne dereceli kişilere ‘azâb mahz olur bunların hakkındır.

On birinci bâb: nefsin kuvvetinden fi‘ile çıkması hakkındadır.

On ikinci bâb: siyâsetden araz ne olduğu hakkındadır.

On üçüncü bâb: cesedin aynı ve misâlini bildirir.

On dördüncü bâb: nefsin ahvâli beyânındadır.

On beşinci bâb: hayvânât olmayı geriye gördüklerinin sebebi hakkındadır.

On altıncı bâb: lezzet, elem, râhat ve ta‘b hakkındadır.

On yedinci bâb: nefs-i emmâreyle umûr-ı cüz’iyye hakkındadır.

On sekizinci bâb: ehl-i hâle ile ehl-i nâr beyânındadır.

On dokuncu bâb: küfr ile kâfir hakkındadır.

Yirminci bâb: felek-i kamer tahtındaki cehennemin ve ehlinin hakkındadır.

Yirmi birinci bâb: ehlullahun bekaya tâlib ve cühhâlin fenâya râgıb olduğu beyânındadır.

Yirmi ikinci bâb: ef‘âl ve a‘mâl ve ahlâk ve râyı birbirine muhâlif olduğu hakkındadır.

Yirmi dördüncü bâb: insânla melâ’ike arasında müşterek olan lezzetleri beyân eder.

Yirmi beşinci bâb: a‘mâl-ı seyyi’e ve ef‘âl-i kabîha hakkındadır.

Yirmi altıncı bâb: i‘timâd-ı muvahhid ve i‘timâd-ı mukallidi konu alır.

Yirmi yedinci bâb: sâni‘n san‘î ve âlemin nizâmı emri hakkındadır.

Yirmi sekizinci bâb: nefs-i lezzetden ve elemden müfârekat etdikden sonra bulduğu nesneler beyânındadır.

Yirmi dokuzuncu bâb: vüzerânın ve erbâb kılmak ve bevvâb-ı dergâhın sülûki hakkındadır.

Otuzuncu bâb: Mustafa Paşa’nın salâhiyyeti, mâ‘delet ve ma‘rifeti beyânındadır.[110]

---

[110] Firdevsî, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, vr. 6a-7a.

2.8. ESERİN KAYNAKLARI

Firdevsî-i Tavîl birçok eserinde özellikle Farsça ve Arapça kaynaklardan yararlanmıştır. Bazen bunların sadece ismini yazmakla yetinse de bazen de bu yararlandığı eserlerin müelliflerinin kimler olduğunu zikreder. Çalışmamıza konu olan eserin 5b varağında bu eseri te’lif ederken meşâyih-i kibâr risalelerinden İmâm-ı Gazâli, şeyh Muhiddin-i Arabî ve şeyh Attar makalelerinden intihab ettiğini belirtir. Bu İslâm âlimlerinin hangi risalelerinden yararlandığını ise isim olarak zikretmez.

Anatomiyi konu aldığı 20a varakda, bedendeki azaların ve uzuvların faydalarını anlatırken teşrih kitabı ve menâfi‘ü’l-a‘za kitaplarından bahseder. Teşrih kitabı derken, Kadı Behlül Behçet Efendi’nin (1288-1350) yazdığı **Teşrih ve Muhakeme**[111] adlı kitaptan yararlanmış ve bu kitaptan bahsediyor olabilir.

Ayrıca Kur’an-ı Kerim’den birçok âyeti ya olduğu gibi ya da iktibas ederek eser içerisinde kullanmıştır. Bunlara ek olarak Hadis-i Şerif ve daha birçok Arapça özlü söz ve birkaç tane de hangi şairden aldığı bilinmeyen bir iki satırlık şiirler yer alır.

[111] Bu kitap günümüzde **Muhammedoğulları Tarihinde Teşrih ve Muhakeme** adıyla basılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ESERİN KAYNAK DEĞERİ ve ÖZETİ

3.1. ESERİN KAYNAK DEĞERİ

Eserin ana teması hayat ve ölümdür. Bunların haricinde hemen her konuda bazen detaylı bazen de sözü fazla uzatmamak adına kısaca bilgi verilmiştir. Müellif dibace ve otuz bâbdan müteşekkil olan eserini te'lif ve tercüme etmiştir. İbn-i Arabî, İmâm-ı Gazalî ve Şeyh Attar makaleleri ve risalelerinden seçerek oluşturduğu bu eserinde Mevlânâ'nın Şems-i Tebrizî'ye soru sorması ve onun da cevap vermesiyle ilerler. En son bâbda da Koca Mustafa Paşa'dan bahseder. Burada Mustafa Paşa'nın sekiz türlü havassı olduğunu ve bunun da merhûm Mahmûd Paşa'dan beri başka kimsede görülmediğini belirtir. Müellif için Nişancı Paşa (Karamanî Mehmed Paşa 1458-1481) "müfsid-i zâlim ve dil-azar"dır. Cem Sultan'ı başa geçirmek isteyen bu paşayı böyle nitelerken Cem Sultan'ı zehirleyerek öldürdüğü iddia edilen Koca Mustafa Paşa'yı övmekle bitiremez. Zaten eser de Mustafa Paşa'ya armağan olarak te'lif ve tercüme edilmiştir. Aslında vezîrlik makamının olmazsa olmazları Mustafa Paşa'nın hayatından örnek davranışlarla anlatılarak, onun erdemli, adaletli, medaletli hassalarından dolayı reaya ve paşa arasında, paşaya karşı oluşan güven ve memnuniyet konu edilir. Paşaya soru soran bazı kişilere paşanın cevabını onun ağzından yazar. Paşanın gazaları ismen; marifetleri, salahiyetleri, ahlâki özellikleri detaylı ele alınır.

Firdevsî-i Tavîl'in birçok eseri mevcuttur fakat bu eserini diğerlerinden ayıran bunda fihrist kullanmasıdır. Otuz bâbın yirmi üçüncü bâbı hariç diğer tüm bâbları fihristde yer alır ve kısaca hangi konuyu içerdiğini belirtir.

Müellifin ölüm yılı ve yeri tam olarak bilinmemektedir. Üzerinde çalıştığımız bu eser ömrünün son yıllarında yazılmıştır ve halen Kostantiniyye'de olduğunu ve **Süleymân-nâme**'nin 82. cildini bitirdiğini yazar. Fakat bu cild bulunamamıştır. Üzerinde çalıştığımız eserdeki tarihler de silinmiş, okunamayacak vaziyettedir. Eğer bu tarihler okunabilseydi Firdevsî'nin ölüm yılı yaklaşık olarak bulunabilirdi.

3.2. ESERİN ÖZETİ

Giriş 1b-7a

Besmeleyle başladığı eserin giriş bölümünde Allah'a hamd ü sena edip, Allah'ın zatı ve sıfatlarından övgüyle bahsedip, yine benzer içerikle yazılmış nazımla devam eder. 2b varakta nazımdan sonra kırmızı renkle yazılmış başlıkta *"O ender münâcât musannif-i kitâb Firdevsi Dâ'afellahu kadrehu"* diyerek başladığı ve âyetlerle desteklediği nesir bölümünde yine Allah'a övgüler vardır. Kendi acizliğinden bahsedip Allah'a dua içeren bir nazımdan sonra Hz. Muhammed (s.a.v)'e salavat ve selam getirip, **Kur'an-ı Kerim**'den âyetlerle örnekler verir. 4b varakta bu eserin Farsça'dan Türkçe'ye tercüme olduğundan bahseder ve üzeri silinmiş kısımda te'lif tarihi ve yeri, rebî-ül-evvel ayında esere başlandığı ve İstanbul'da **Süleymân-nâme-i Kebir**'in 82. cildini bitirdiğini anlatır. Sonrasında Mustafa Paşa'nın uzun ömürlü olması için dua eder ve ona övgüler sunar. Burada yazdığı nazm Mustafa Paşa hakkındadır ve ikinci satırda bir hanın isminin üzeri karalanmıştır. Nesr kısmına geçince 5b-6a varaklarda Mustafa Paşa'nın karşısına eli boş çıkmaktan ar ettiğini ve bunun için ilm-i meşâyihten, çeşitli bilgilerden oluşan ve ders çıkarılacak bu eseri te'lif ettiğini yazar. İmâm-ı Gazâlî, Şeyh Muhiddin-i Arabî ve Şeyh Attar makalelerinden seçerek Türkçe'ye tercüme ettiğini söyler. 30 bâb üzerine te'lif olunan bu esere fihristin lazım olduğunu çünkü bölümleri tayin etme, açık ve belli etmek için bunun gerekli olduğunu yazar. Ardından fihristde her bâbın konusunu bâb numaralarını sıralayarak kısa başlıklar şeklinde özetler. Fakat bu fihristde 30 bâbdan sadece 23. bâb yoktur. 6a varakta başladığı bu sıralamayı 7a varak sonunda kısa bir nazmla bitirir ve birinci fasla yani bâba başlar.

Birinci Bâb 7b-11a

Mevlânâ'nın Şems-i Tebrizî'ye soru sorup, onun da cevap verdiği hakkındadır. Selçuklu sultanlarından, Sultan Alâ'addin'in halk korkusundan adil ve kâmil bir paşa olduğundan bahsederek, Konya'da Allah dostunun gayet çok olduğunu ve Cuma geceleri kibâr-ı meşâyihi toplayıp, onların duasını almak için güzel ikramlarda bulunduğu anlatılır. Rivayete göre 72 nefer ehlullah ve bunlardan biri de fakîh Ahmed Sultan'mış. Yine bir cuma gecesi sultanın huzuruna erenler toplanmışken mumları söner, tekrar yakmak isterler fakat tekrar söner bu ne iş diye

anlamaya çalışırlar. Mevlânâ'da bu meclistedir ve daha Şems-i Tebrizî ile tanışmamıştır. Kendisini bildirmek için mumların sönmesine sebep bir derviştir. Dışarı çıkıp baktıklarında gördükleri bu dervişi şah huzuruna getirirler ama ona pekiyi gözle bakmazlar ve itibar etmezler. Fakat Fakîh Ahmed sultan onun kim olduğunu anlar ve yerinden kalkıp selam verir. Diğerleri de selamlaşır fakat bir tek Mevlânâ dervişleri bidat ehli gördüğü için onlara itibar etmediğini yazar. Şems, Mevlânâ için gelmiştir ve onun ününü duymuştur. Mevlânâ onu sorularla imtihan edecektir.

İlk başta nerden kimlerden olduğuyla ilgili sorularla başlar. Azığını, mahremini, merkebini, mürşidini sorar. Şems azığının kanaat, mahreminin aşk ve irade, merkebinin nefs, mürşidinin Kur'an olduğu cevabını verir. Mevlânâ, kim kendini bilirse Rabbini de bilir, sözünü hatırlatır. Şems-i Tebrizî bilginlerin insanların mahiyeti hakkında ihtilaflı olduklarını, bazılarının insanın beş maddeden oluştuğunu ve bunlarında et, kan, kemik, damar ve sinir olduğunu söylediklerini; bazılarının da, ceset ve ruhtan oluştuğunu ve bazılarının da insanın nefs-i natıka olduğunu, cesedin ona bir günlük mesafede olduğunu söylediklerini anlatır. Bu üç görüşe hükmen nefisde de üç ihtilaf vardır.

Nefsi bilmenin kutsal ilim olduğunu, nefsden başka her şeyi bilmek davasında olup nefsi bilmemenin çirkin bir durum olduğunu örneklerle açıklar. İnsanın nefsini bilmenin üç sebeple olduğunu anlatır. İnsanın yukarda sayılan beş maddeden oluştuğunu, nefsin semavî bir cevher olduğunu, Allah'ın yaratıp, onun üzerine hulk olduğunu yazar. Kısa bir nazmla bu bâbı bitirip ikinci bâba başlar.

İkinci Bâb 11a-17b

Önceki bâbda mâarif ve nefs konusunda fikirlerini paylaşan Şems-i Tebrizî'nin bilgi ve anlayışını beğenen Mevlânâ, bu bâba Şems'e övgüler sunarak başlar. Şems-i Tebrizî'yi imtihan etmeye devam eden Mevlânâ, bu sefer de başka şeylerden sorular sorar. Bu bâb, şu nedir bu nedir diye en fazla soru sorulan ve cevap verilen bâbdır. Mevlânâ, eşya-yı küllî ve mâ-sivâdan suâl etmekle başlayıp, nefsin ne olduğunu sorar. Şems-i Tebrizî'nin cevabından sonra devamla, akl, cins, nev',

şahs, hâssa, nûr, zulmet, nehâr, harâret, bürudet, rutubet, yübûset, levn, râyiha, suret, harekât nedir diye sorar. Bunlara kısa cevaplar veren Şems, harekâtın altı çeşit olduğunu bunların, kevn, feane, ziyâde, noksân, tağyir, nakle olarak sayar. Her birinin de ayrı özellikleri vardır. Somut ve soyut birçok soru ve kısa cevaplar bu bâb da yer alır. Bundan sonra tabâyi erbaa ve ahlât-ı erbaa, müvelledât, kâinat nedir sorularına geçilir. Tüm bunları açıkladıktan sonra, artık soyut kavramları sormaya başlar Mevlânâ, irade, kudret, ihtiyâr, kerâhiyyet, ilm, cühhal, itikâd, vehim, fikr, imân, islâm, din, küfr, şirk, tâ'at, ahiret, ikâb, hayr, marifet, ahirin ücreti nedir soruları ve Şems'in genellikle kısa cevaplarıyla ve küçük bir nazmla ikinci bâb sona erer.

Üçüncü Bâb 17b-18b

Bu bâb, nefs-i küllînin cism-i küllîye mürtebit olduğunun nedeninin ne olduğunu bildirmesiyle başlar. Şesm-i Tebrizî mâ-sivâdan haber vermiş, Mevlânâ beğenmiş ve soru sormaya devam etmiştir. Mevlânâ, nefs-i küllînin cism-i küllîye mürtebit olduğunun işaretini sorar. Şems cevap verir; varlıkların bazısının, bazılarının tahtında sıralanmış olduğunu, nefsin mevcûdâtdan birisi olduğunu, mertebesinin akıl mertebesinden aşağı olduğunu, ama cism-i mutlak mertebesinden yukarıda olduğunu anlatır. Cism-i eşkâlden, sûretden, nüfûsdan ve hayatdan fariğ olup, doğal olarak bu mezkurata mümkün olduysa nefs kendisi olduysa, allâme olduysa kısacası nefsin kendinden alâ varlıklara hakîm olması mümkün olmadıysa, nefsden alâ olmak da mümkün olmaz. Hikmet-i ilâhîyye vacib kılar, nefs cism-i mutlaka yayılırsa tahrikle, şekille, suretlerle, heveslerle, hükm eylemek gerek, der.

Allah kâinatı yaratmadan önce bildikleriyle yetinmediğini, âdemden vücuda getirdiğini, küllî cüz-i birle zahir olması ve hikmette, kuvvette olan nesneler zuhura gelmesi için bunu yaptığını belirtir. Bu sebepten nefs-i küllî ve cism-i küllîye bağlanmış olur, şeklinde cevap verir. Kısa bir nazmla bu bâbı da bitirir.

Dördüncü Bâb 18b-19b

Çok kısa olan bu bâb, nefs-i küllînin sirâyet ettiğini bildirir. Mevlânâ, nefs-i küllînin sirâyeti ne sebepledir, diye sorar. Şems cevap olarak, nefs-i küllînin felek-i muhitin a'lâsından feyz eylediğini ve âlemin merkezinden buna müteveccih olsa

eflâk, kevâkibe ve anâsır-ı erbaa (toprak, hava, su, ateş) önce kavlen sirâyet eylerse merkez-i arza varıncaya değin irade cem olsa, feleğin kamer tahtında olan kâinat-ı fasidenin vücuda gelmesine sebep olacağını belirtir. Nefs-i insanînin, cem'i hayvanatı geriye gördüklerini, hayatı sevdiklerini, bu sebepten ukalânın çoğunun ölüm haktır ve hikmettir, dediğini fakat o hikmetin ne olduğunu bilmediklerini, Allah'ın ölümü ve hayatı yarattığını âyetle örnek vererek bunun delil olduğunu, hayatı seven bu kişilerin, ölümü istemediklerini ama sıkıntılı hallerde ölümü arzuladıklarını söyler. Bu bâbı da konu ile alakalı kısa bir nazmla bitirir.

Beşinci Bâb 19b-21a

Bu bâb, mevte ve hayata itibar kılmayı konu alır. Mevlânâ yine sorar, "mevte ve hayata itibar kılmak ne sebeptendir", diye. Şems-i Tebrizî cevap verir; a'kil insan cesedin terkibine baksa müttekın ve muhkem sıfatı fikr kılsa, teşrih ve menâfii' a'zâ (anatomi) kitabında bunun te'lifi ve terkibi kemikler üzerine uzayan sinirlerin nasıl olduğu ve etrafına yayılmış olan damarların açıklaması yapılmıştır, der. Çocukluk halinde artmakta ve gençlik halinde olgunluk halde olduğunu söyler. Yaşlılık halinde munzic haldedir. Öldükten sonra şişmiş, hava ile doldurulmuş olup toprak içinde çürüyüp çökmüş olup, kendisi bu hallerden ne hikmet oluğunu bilmediğini söyler. Akil kimsenin, rahmet halkını ve nutfeden vücûda nasıl geldiğini ve vücûda geldiği yerin nasıl olduğunu ve ondan cenin için yer kılınan maddeleri fikir kılsa sağlam iş göreceğini belirtir. Doğduğu haline bile fikir kılsa rahimde nice değişen şey olduğunu, cenine mütemâsik olan rutubet olacağını, doğduktan sonra o dar yerden çıkmanın ona daha iyi geldiğini anlatır. Nefsin ve cesedin halini ceninin rahimde gayy haline benzeten Şems, cesedin ölümünü nefsin doğumu gibi görür. Yine kısa ama konuyla alakalı bir nazmla bu bölümde sona erer.

Altıncı Bâb 21-a22b

Bu bölüm mevtin, hayatın ve cismin mahiyyeti hakkındadır. Mevlânâ bu seferde bunların mahiyyetini sorar. Şems-i Tebrizî, bunların üçünün de aynı olduğunu ve nefsanî olduklarını, uyanıklığın nefs-i havâss isti'mal etmek olduğunu ve uykuyu havâssın isti'malini terk etmek şeklinde açıklar. Ama nefsin hayatı zâtî, nefsin cevheri hayy ve allâme olduğunu belirtir. İnsanların çoğu nefislerinin özünü bilmedikleri için ve hayat-ı ebedîyeden gafil oldukları için hayat-ı dünyevîden başka

şey bilme veiklerini, dünyada baki kalıp ebedî olmayı temenni ettiklerini söyler. Bundan sonrası âyetlerle desteklenerek, âyetlerden gafil olanların dünya hayatını ahiret hayatına tercih ettiği anlatılır. Ama en sonunda ilk hali gibi insan toprak olacaktır. Bu bölümde konuyla alakalı kısa bir nazmla son bulur.

Yedinci Bâb 22b-24a

Bu bâbda da diğer bâblar gibi Mevlânâ'nın soru sorması ve Şems-i Tebrizî' nin cevap vermesiyle devam eder. Âyetlerle ve hadislerle desteklenen bu bölümde nefs-i cüz'iyyenin cessed-i cüz'iyye mürtebit olduğunu konu alır. Şems'e göre, nefs-i cüz'iyye cism-i cüz'iyye mürtebit olduğu riyâzet sebebiyle özündeki hikmet-i fezâ'il kuvvetden fi'ile çıkması[112] içindir çünkü heyûlâ-i cüz'iyyenin tamam olması için gereklidir. Heyûlâ-i cüz'iyyenin tamam olması için, nüfus-ı cüz'iyyeye siyâset ve tedbir-i ta'allüm etmek ve güzel ahlakla pak olmak gerek der. Nefs-i insanî cesetden ayrıldıktan sonra lehmle, demle, âhlat-ı erbaayla toplanan heykele onurlu bir hale geçer. Burada iki âyetle bu anlatılanlar desteklenir. Sonra Şems'in ağzından konuya devam edilir. Cesetden ayrıldıktan sonra geçtiği hali cesedin rahimdeki ve bu dünyaya geldiği hal gibidir. Nefs önce cesetden ayrılır cisimden ayrılmayınca görmez. Nitekim ceninin bu dünyadaki halini dünyaya gelmeyince görmez. Bu sebepten Hz. Muhammed'e ait olduğunu söylediği fakat Hz. Ali'ye ait olan bu sözü zikreder: "İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar." Sonra açıklar, yani insanlar öldükten sonra uyanırlar. Ölmeyince Hakk'a rücu' etmek yoktur. Bir nazmla bu bölümde tamamlanır.

Sekizinci Bâb 24a-25a

Bu bölüm mevt ü mahz-ı hikmet hakkındadır. Mevlânâ mevt-i hikmet dedikleri şeyin aslını sorar. Şems-i Tebrizî cevap verir: her nesnenin evveli ve ahiri olduğunu ve sonunda meyvesini aldığını belirtir. Nutfenin varlığı vücûda geldiği evvel olduğunu ve sonunun da doğumu olduğunu; varlık olduğunu yani vücûda geldiğini anlatır. Mevt de onun sonudur. Nutfenin meyvesinin doğumdan sonra hâsıl olduğunu, çocukken mümteni' olmadığını söyler. Doğup öldükten sonra mümteni'

[112] Kuvveden fi'ile çıkma, potansiyel özellikleri dışa yansıtma, uygulama. Düşünülen, tasarlanan şeyleri gerçekleştirmek. https://www.luggat.com/kuvveden%20fiile%20%C3%A7%C4%B1kma/1/1, 20.08.2018.

olunacağını, nefsin de cesetden ayrıldıktan sonra mümteni' olduğunu söyler. Ceninin rahimde sureti tamam olup, hilkat-ı kâmil olup, doğduktan sonra hayat-ı dünyevî birle müntefi' olacağını belirtir. Şems'e göre nefsin ceset içindeki örneği mektepdeki oğlan gibidir. Oğlan öğrenip terbiye edilince ve ilm ve kitabet nefsinde sağlam olunca mektepten çıkar. Çünkü maksat tamamlanır. Hüda yurduna geçenlerle durumlarını kalp gözü açık şekilde gözden geçirse, melekût u semavâta vasıl olur ama ağır cesetle urûc edemez. Bu ancak mevtle olur. Mevt yani ölüm olmazsa urûc edilemezdi, diye bu soruyu da açıklar. Bir nazmla bu bâbı da bitirir.

Dokuzuncu Bâb 25b-26a

Mevt-i alâ vechi'l-tahkîk teşhis etme yolunu konu alan bu bölüm yine Mevlânâ'nın soru sorması ve Şems-i Tebrizî'nin cevap vermesiyle devam eder. Mevlânâ, mevt-i hikmet öldüğü zaman kişinin mevti teşhis etmesini sorar. Şems-i Tebrizî mevtte hikmetin çok olduğunu fehm eden kişilerin gönlü ve gözünün uyanıklar olduğunu cevap verir. Ceset bir gemi gibidir ve dünya deniz gibidir ve hayat o denizden geçecek mevzi' gibidir, ölüm denizin sahilidir ve âhiret yurdu ticarete vardıkları şehir gibidir ve cennet tacirlerin yaptıkları kâr gibidir, der. Allah gerçek olmayan bu dünyadan halâs edip tacirlere denizden mallarıyla sâlim kurtulmayı sağlasa gayet hoştur fakat gemiden çıkılmasa ticaret şehrine girmek mümkün olmaz ve mal ve kârları elden çıkar, diye açıklar. Hayat günlerini salih amelle geçirse, dost doğru olsa, güzel ahlâklı olsa, doğru fikirle itikadını sağlam kılsa, mahsusâta ibret gözüyle baksa ve hakikatlerini marifet-i hakikiyle bilse, makûlatın hakikatlerinden bahs etse, ömrünün sonuna ve cesedinin yaşlılığına gelse ölüm olmasa, melekût u semâvâta urûc etmek ve mela'ikeler zümresine dâhil olup cennete vasıl olmak nasıl mümkündür? Âhiret nimetleri zayi olup Allah'la buluşmak onun elinden çıkacağını ama öldükten sonra bunun mümkün olabileceğini belirtir. Bir misal daha vardır bu dünya bir meydan gibidir ve şu nefisler hayırda yarışanlar o atı geçenler gibidir. Allah mülk-i mecâzi derecesinde durur o geçen atlı mülkün kapısına gelince atından iner, inmezse mülk katına girmek mümkün değildir, der. Hilatların ve kerametlerin elinden çıkacağını, sabıka'ül-hayrat olan nimetlerin kalacağını söyler. Ömür sona erse ceset yaşlansa fakat nefs genç şekilde ölse melekût u semâvâta urûc etmek ona mümkün olmaz. Çünkü bu şekil ceset ali şerif makama

layık olmaz, diye cevap verir Şems-i Tebrizî. Kısa bir nazmla bu bölüme de son verilir.

Onuncu Bâb 27a-28b

Bu bölüm mevt-i hikmet olduktan sonra insan grupları arasından hangi mertebedeki kişilere rahmet ve hangi derecedeki kişilere azap mahz olur bunun hakkındadır. Mevlânâ, Şems-i Tebrizî'ye ölüm hikmet olduğunda müminlere ve evliyalara rahmet midir değil midir diye sorar. Şems cevap verir; dünya tarla gibidir yani hatunların rahmi tarla gibidir ve nutfe tarlanın tohumu gibidir ve evlat tarlanın ekini gibidir. Gençlik günleri yayılıp artmak gibidir. Orta yaşlılık dönemi olgunluk ve yetişme zamanıdır. Yaşlılık dönemi ekin toplamak, mevt biçen, âhiret ise harman gibidir. Ekin toplanır, kabından ayrılır ve samanı hayvanlara yem olur yani ümmetlerde toplanır, sırları ortaya çıkar. Allah kötüyü iyiden ayırır, kötüleri cehenneme ve münekkileri cennete koyar. Mevt müminlere, evliyalara hikmet ve rahmettir. Bu sebepten evliyalar ölümü isterler fakat Allah kendini evliyalardan sayanları ayıplar ve onlara hitaben cum'a sûresi altıncı âyette eğer öyle iseler ölümü temenni etmelerini söyler. Velilerin alâmeti de ölümü temenni etmeleridir. Yunus ve İbrahim Peygamberlerin hikmetli ölümü temenni eden Kur'an'da geçen dualarının ardından, ölmeyince cennet nimetinin yenmeyeceğini, cesedin toprak içinde çürüyeceğini kerametin nefsle olacağını belirtir. Yine konuyla alakalı küçük bir nazmla bölümü bitirir.

Onbirinci Bâb 28b-29a

Bu bâb nefsin kuvvetden fii'le çıkmaklığının esasını bildirir. Şems-i Tebrizî, Mevlânâ'nın sorduğu bu konuya şöyle cevap verir: Oğlancıkların nefislerinin akıllarının bi'l-kuvve olduğunu, ergenlerin bi'l-fii'l olduklarını ukalânın nefsinin bi'l-kuvve allâme, ulemanın ise nefislerinin bi'l-kuvve felsefe olduğunu, felsefenin nefislerinin âlimler olduğunu ahyâr-ı hükemânın melâ'ikeler olduğunu ruhları cesetlerinden ayrılsa bi'l-fii'l melâ'ike olduklarını ve mevt-i hikmet olduklarını anlatır. Devamla erkân-ı erbaanın cisimleri nebât-ı cismiyye mütehavvil olduğunu, hayvanın şerifinin insan olduğunu, nebatın sûret-i menkus u sırât olduğunu, nefs-i hayvaniyenin ondan tecavüz eyleyip kurtulduğunu, insan sûreti sath üzerine memdud

olduğunu nefs-i insaniyyenin ondan kurtulduğunu, insan doğru yol üzerine durup, cennetle ateş arasında durduğunu ve hangi nefs ondan geçse cehennemden kurtulacağını, cennete dâhil olacağını ve melâ'ike sûretinde olacağını, kurtulamazsa en sefil kalacağını belirtir. Kur'an'dan bir âyetle desteklediği bu fikirlerini, Mevlânâ'ya öğütle bitirir: bu bâbdaki tavsiyeleri dinleyerek cennetin kapısına yakın olduğunu, nefsi cesetten ayrılmadan amel-i salihayı azık edinirse ümit edilir ki haviye zindanından kurtulup, cennete vasıl olup sıddıklar, nebiler, salihler, şehitlerle bir olabileceğini söyler. Nazmla bu bölümü de bitirir.

Onikinci Bâb 29b-30b

Bu bâb, a'razü'l-siyâset ve siyâsetten maksadın ne olduğu hakkındadır. Mevlânâ, Şems-i Tebrizî'ye siyâsetten maksatın ne olduğunu sorar. Nefsin, cesedin siyaset edicisi olduğunu, ehline, hidmete, gımanına seyis olmaya layık olacağını, kim sîret-i âdile birle siyâset eylese, kabilesine de siyâset etmeye layık olup, böylece nâmus u ilâhiyye için siyâset edebileceğini belirtir. Mevlânâ'ya, eğer nâmus u ilâhiyyeye gücü yetmezse, bari onun ehline hizmet etmesini ve böylece onların şefaatiyle cehennemden kurtulacağını, onların yardımıyla melekût u semavâta urûc edip Allah'ın rahmetiyle cennete dâhil olabileceğini belirterek kısa bir nazmla bu bâbı da bitirir.

Onüçüncü Bâb 30b-33a

Bu bâb cesedin esası ve misâli hakkındadır. Yine Mevlâna, Şems-i Tebrizî'ye sorular sorar ve Şems de cevap verir. "Cesedin aynı ve misâli nedir dinleyelim ve kemâli birle cesedimiz anlayalım" der ve Şems-i Tebrizî'de şu şekilde açıklar: Nefs sırattan geçse ve afetlerinden kurtulsa ondan sonra gayy nesneler ona kolay olur. Bu cesedin aynındandır. Nefs onun içinde habs olunmuş mahbus gibidir, der ve cesedin içinden çıkan pislikleri sayarak bunun evvelinin nutfe sonunun ise leş olduğunu belirtir. Nefsin cesetle misli gece gündüz puta tapanlar gibidir. Nefs ilim öğrenmeyi ve Allah'a ibadet etmeyi terk etmiştir. Yeme, içme, mesken, kıyafet gibi şeylerle meşgûl olmuştur. Kim Allah'ı tanımaz ve rızık vereni bilmez ise nefsi kendi arzusuna davet eder ve her şeyi kendi istediği gibi olsun ister. Ceset bir cahil ve

nefsin düşmanı gibidir. Fakat nefs bir şeytan gibi vesvese verir ve ceset toprağa koyulup defin edilmedikçe onu bırakmaz, der.

Nefsin cevheri nefs-i rûhanîye olduğunu, dünya nimetlerine ihtiyacı olmadığını, bunların ten için olduğunu, canın bunlara muhtaç olmadığını, nefsin cesetle olduğunu ve ondan ayrılmayınca da rahat olmadığını belirtir. Bunu güzel bir sevgilinin aşkına benzetir. Nasıl ki ondan ayrılmayınca ya da ona kavuşmayınca rahat yoktur bu da böyle bir şeydir. Bu bâbı da konu ile alakalı Kur'an âyeti ve bir nazmla bitirir.

Ondördüncü Bâb 33a-34a

Çok kısa denilecek bu bâbın konusu da nefs ve nefsin ahvâlidir. Mevlânâ mâ-sivâdan soru sorar ve Şems-i Tebrizî de biraz farklı açılardan anlatır. Mevlânâ, "Nefs-i insanî ve miktarı, cesedin keyfiyyeti, ceset mürtebit olmadan önce kanda olduğu ve cesetle mülaki olduğundan garaz nedir?" diye sormak niyetindedir. Fakat Şems-i Tebrizî, ilim bilmenin öneminden bahsedip, Kur'an'da bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağını yazan âyeti örnek vererek, taklid ve rivayet üzerine olmayıp, ilim bilen ve bununla hareket edenlerin âhiret emrine makarr olduğunu ve âhiretle alakalı birçok konuya vakıf olduklarını, taklid ehlinden bunların gizli olduğunu açıklar. Yine konuyla alakalı küçük bir nazmla bu bâbı da bitirir.

Onbeşinci Bâb 34a-36a

Bu bâb, hayvanat ölümü geri gördükleri sebebi hakkındadır. Hayvanat ölümü geriye görüp hayatı sevmelerinin sebebini soran Mevlânâ'ya, Şems-i Tebrizî bunun iki illet olduğunu söyleyerek bunları şöyle açıklar; cem-i mevcûdâtın tabiatında bekaya muhabbet ve fenaya araz etmek vardır. Bundan dolayı mevti geriye gördüler ve hayvanatın tabiatında bekâya muhabbet olup fenaya geriye gördüklerinin illeti Bâri Te'âlâ onun vücûda gelmesinde ve cümle kâinatın tekvinine sebep olduğunu söyler. Allah ebede'l-vücûd ve dâimü'l-bekâ olduğu için mahlûkat da bekâyı sever, fenayı geri görürler. Mevcûdat dokuz mertebedir ilki Allah Teâ'lâ, sonra akıl, nefs, tabiat, heyûlâ, cism-i mûtlak, felek, anâsır-ı erbaa ve son olarak mevâlid-i selase olduğunu belirtir. Uzun bir nazmla bu bâbı da sonlandırır.

Onaltıncı Bâb 36a-39b

Bu bâb lezzet, elem, ferah, gamm, sürûr, hüzün, rahat ve ta'ab beyanındadır. İnsanın ve hayvanın nefsleri ölümü geriye görüp hayata muhabbet ettiklerinin sebebi konusundadır. Mevlânâ, Şems'in ilmini beğenip, onu övdükten sonra soru sormaya devam eder. Lezzet, elem, ferah, gamm, sürûr, hüzün, rahat ve ta'abın ne olduğu ve bunların birbirinin zıttı olduğunu, bunları açıklamasını ister. Şems-i Tebrizî, lezzet ve elemin cismanî ve rûhanî iki türü olduğunu söyler. Anatomik konular ve hayvanların, insanların sindirim sistemini, üreme vb. konuları kapsayan uzun bir açıklama kısmıyla devam eder ve en son yine bir nazmla bu bâbı da bitirir.

Onyedinci Bâb 39b-42a

Bu bâb nefs-i emmare ve umûr-ı cüz'iyye hakkındadır. Mevlânâ, nefs-i hayvanîyye umûr-ı cüz'iyyeyi fenadan def eder mi etmez mi ve nefs-i cüz'iyye tamamlanıp, kâmil olup mertebeye yetişir mi yetişmez mi diye sorar. Bunlara Şems'in cevabı, nefs-i hayvanîyye umûr-ı cüz'iyyeden olduysa, nefs-i cüz'iyye tamam hale ve mertebe-i kemâle yetişmek mümkün olmayacağını, mutlaka cism-i cüz'iyye mukarin olursa mümkün olacağını belirtir. Devamla, cesedin ölümünün nefsin doğuşu olduğunu, nefs-i insanînin mahsûsatın gerçeklerini bilemeyeceğini ve makûlatın manasını tasavvur edemeyeceğini ve ilm-i sınaate kadir olamayacağını, ahlâk-ı cemile ve âmâl-ı saliha ile mütehallık olamayacağını belirtir. Bunların ancak hased vasıtasıyla olabileceğini söyleyerek Kur'an-ı kerim'den birkaç âyetle örnekler verir. Çok uzun bir nazmla bu bâbı bitirip on sekizinci bâba geçer.

Onsekizinci Bâb 42a-43b

Bu bâb ehl-i hâle ve ehl-i nâr hakkındadır. Mevlânâ, Şems-i Tebrizî'ye bu iki grup arasındaki farkı sorar. Şems-i Tebrizî, ehl-i nârın hışm-nak ve kahir; ehl-i hâlenin ehl-i cennet, sabır ve şakir olduğunu belirtir. Ehl-i nârın intikam almayı sevdiğini, intikam almaya kadir olmazsa gazap, hüzn ve gamlı olup, musibet olacağını belirtir. Buna örnek olarak da bir kişinin akrabası öldürüldüğünde öldüren kişinin kısas olarak öldürülmesini verir. Hadisle ve âyetlerle cehennnem ehlinin ateşten yaratıldığını, ateşten yiyip yine ateşe döndüklerini anlatıp, çekecekleri

eziyetlerden örnekler verir. Yine konuyla alakalı kısa bir nazmla bu bölüme son verir.

On Dokuzuncu Bâb 43b-45b

Küfür ile kâfir hakkında olan bu bâbda da Mevlânâ, Şems-i Tebrizî'ye bunların ne olduğunu sorar. Şems-i Tebrizî'de şu şekilde açıklar: Küfrün Arab lügatinde hata olduğunu, nefse cesed tarafından arız olduğunu, cevherinin bilinmediğini, bu gruptan olanların cehennem sıfatlarını işitseler onu tasavvur edemeyeceklerini belirtir. Cehennem ateşle dolu bir sandıktır ve Allah, meleklere emreder kâfirleri o sandığa atarlar ve cesedleri yanar, kömür ve kül olur. Sonra onlara et ve kanı iade ederler aralıksız önceki gibi yanarlar. Bunu Nisâ Sûresi elli altıncı âyetle destekler. Cennet ehli olanlar ise Allah'a yakındırlar ve türlü türlü nimetler içindedirler. Oysa bunları cehennem ehli bilmek istemez ve duymazlar. Yine âyetlerle örnekler verir. Konuyla alakalı kısa denebilecek bir mazmla bu bâb da sona erer.

Yirminci Bâb 45b-47a

Bu bâb felek-i kamer tahtındaki cehennemin ve ehlinin beyanındadır. Mevlânâ, bunlar hakkında sorular sorar ve Şems-i Tebrizî de cevaplar verir. Cehennemin felek-i kamer tahtındaki âlem-i kenv ü fesâdda ve cennetin vüs'at-ı semavâtdağı âlem-i eflâkda durduğunu belirtir. Hayvanatın cesedine müteallik olan cehennem ehlinin elem ve sızılar içinde olduğunu; cehennemin yedi tabaka olup, kamer tahtında olan cisimlerin yedi türlü olduğunu, dördünün ümmehât üçünün ise mevâlid olduğundan bahseder. Kim cennetten çıkarıldı ve yere indirildiyse bu cisimlerin derininde ona madde kılındığını anlatır. Yine konu ile alakalı bir nazmla bu bâbı da bitirir.

Yirmi Birinci Bâb 47a-49b

Bu bâb ehlullahın bekayı talep etmesi ve cühhalın fenaya ragıb olması hakkındadır. Mevlânâ, Şems-i Tebrizî'ye bu konu hakkında soru sorar ve Şems-i Tebrizî de cevap verir. Kim âlem-i eflâkda akl gözüyle nefsine bakarsa burada kendi cinsini göreceği, onlara vasıl olmayı temenni kıldığını belirtir. Yusuf ve İbrahim

Halil'in de bunu dilediğini, o zaman dünyanın zindan olduğunu söyler ve bunu; "dünya müminin zindanı, kâfirin de cennetidir." Hadis-i şerifiyle örnekler.

Ashâb-ı arâfın diğer insanlardan farklı olduğunu bir kaç âyetle destekler ve onların Allah dostu olduğunu, öldükten sonra vücûd-u mahz, bekâ-i da'im, ruh-ı reyhân, elem ve sıkıntılardan halas ve necât bulacaklarını anlatır. Kısa bir nazmla bu bâbı da bitirir.

Yirmi İkinci Bâb 49b-51a

Bu bâb ef'âl, a'mâl, ahlâk ve râyın birbirine muhâlif olduğu hakkındadır. Mevlânâ, bunların birbirine muhâlif olmasının nedenini sorar. Şems-i Tebrizî, kişinin eşhâs-ı mütebâyine olduğunu, râ'yini güçlü kılanın bu olduğunu, tüm bu kavramların birbirlerine muhalif olduğunu belirtir. Nefsin eşhâs-ı müfsâle ve mütebâyine olduğunu, eşhâs-ı cismânînin ise çok olduğunu ve birbirine munfasıl olduğunu beyan eder. İnsan-ı vâhidin nefsinin ef'âlinin muhtelif olduğu ve azasının şekilleri ve mafsallarının muhtelif olduğunun sebebinin insan-ı vâhidenin nefs-i vâhidesi olduğunu, ehl-i ilmin ekserisinin insan-ı vâhidin üç nefsi olduğunu söylediklerini; bunların da şehvânîye, gazabiye, nâtıka olduğunu belirtir. Nefs, cisimde gıda ve gava işlese nefs-i nebâtiyye; hiss-i hârekat etse hayvaniyye ve gazâbiyye ve eğer nutk ve demir olsa nefs-i nâtıka diye tesmiye yaptıklarını anlatır. Yine konuyla alakalı kısa bir nazmla bu bâbı da bitirir.

Yirmi Üçüncü Bâb 51a-52b

Gayet kısa olan bu bâbın konusu, lezzât-i rûhânîyye ve âlâm-ı nefsânîyye hakkındadır. Mevlânâ, şems-i Tebrizî'ye bunların ne olduğunu sorar ve Şems-i Tebrizî de cevap verir. Lezzât-i rûhânîyyenin dört türlü olduğunu belirtir ve bunları şu şekilde açıklar:

Şehvânîyye; tab,

Hayvanîyye; haşiye,

İnsanîyye; fikriyye,

Melekiyye; rhânîyyedir.

Bunlardan lezzât-i şehvânîyye, nefs-i ta'âma ve şaraba tenâvül ettiği vakit bulduğu rahat ve lezzât-i hayvanîyye ise iki türlüdür; cimâ vaktinde bulduğu lezzet ve biri de hasmından intikam aldığı vakit olduğunu söyler. Lezzet-i fikrîyye, nefsi malûmatın manasını tasavvûr ettiği vakit bulduğu lezzet ve lezzet-i melekiyye ise, cesetten müfârekat ettiği vakit bulduğu rahatdır diye açıklamalarını yapan Şems-i Tebrizî, lezzet-i şehvânîyyenin insan, hayvan ve nebât arasında müşterek olduğunu beyan eder. Hayvân-ı hissiyenin ise insanla hayvan arasında, fikrîyyenin ise insanla melekiyye ortasında müşterek durduğunu anlatır. Bir nazmla bu bâbı da bitirir.

Yirmi Dördüncü Bâb 52b-54b

Bu bâbın konusu, insanla melâ'ike arasında müşterek olan lezzetler hakkındadır. Hazreti Mevlânâ, Şems-i Tebrizî'ye bu konuyu sorar. Şems-i Tebrizî de insanla melâ'ike arasında müşterek olan lezzetleri şu şekilde açıklar: İnsanın nefsinin lezzetinin iki türlü olduğunu, bunlardan birinin cesetden mücerred olduğu vakit bulduğunu ve diğerinin ise ceset vasıtasıyla bulduğunun; bunun yedi türlü olduğunu, birincinin günlerin (hayâ, hüsne), şekillerin, nakışların, sûretlerin ve renklerin hüsnünden bî-tarîki'l-basar idrak olunan ve ikinci ise bu sûretlerden, nağmelerden ve nimetlerden medh ü senadan sem-i tarîkle istima olunandır şeklinde açıklar. Üçüncü ise şehvete muvâfıklara zevk tarîkıyla idrak olunan; dördüncü melmusatdan lems (ellemek, dokunmak) tarikiyle idrak olunan; beşinci, mizâca uygun rayihalardan hâsıl olan ve altıncı, cimadan hâsıl olan lezzet ve en son olarak da yedinci hasmından aldığı intikamdan hâsıl olan lezzet diye açıklar. Konu ile alakalı kısa bir nazmla da bu bâbı bitirir.

Yirmi Beşinci Bâb 54b-56b

Bu bâb insanın a'mâl-i seyyi'esi ve ef'âl-i kabîhası hakkındadır. Mevlânâ, Şems-i Tebrizî'ye bu kötü davranışların neler olduğunu sorar. Şems ise şu şekilde açıklar; insanın a'mâl-i seyyi'esi ve ef'âl-i kabîhası olsa nefsi ebedîye Firavun olup ıstırabla elemli olacağını söyler ve bu konuda münâfıklar hakkında Münâfikun Sûresi, dördüncü âyeti örnek gösterir. A'mâl-i sâliha ve e'fâl-i cemile olsa nefsi ebedîyen sakine, hâdiye ve müsterihe olacağını, bazılarının nefsinin mu'lim ve

mütehayyir olacağını ve şükrü bırakacağına delil olarak Da'bel el-Huzâî'nin şiirini örnek gösterir:

Elem tera ennî müz selâsîne hicceten,
(Görmez misin ki, ben otuz seneden beri,)
Erûhu ve eğdû dâime'l-hasarâti.
(Gelir giderim daim hüsran üzeri.)

Allah'ın mahlûkatı birbirinden fark etmediğini, kimseye kötülük dilemediğinden bahseder ve iyi insanlarla zaman geçirmenin, meclislerinde hazır olup, sözlerini işitip tutmalarını nasihat eder ve bu bâbı da bir nazmla bitirir.

Yirmi Altıncı Bâb 56b-58a

Çok kısa olan bu bâb itikâd-ı mü'min ve itimâd-ı mukallid hakkındadır. Mevlânâ, Şems-i Tebrizî'ye bu terimleri sorar ve Şems-i Tebrizî de cevap verir. Bazı itikâd sahibini müte'ellim ve bazısını ferah kıldığını bundan önceki bâbda açıkladığını, burada bir mesel anlatacağını söyler. Dindar olan bir baba ile çok fazla içki içen oğlunun hikâyesini ve aralarındaki mistik diyaloğu anlatır. Şems-i Tebrizî bu meselden sonra nefs fani diye itikat edenler eşkıyadan olurlarsa ömürleri olduğunca hüzünlü ve gamlı, kederli olacaklarını belirtir. Kısa bir nazmla bu bâbı da bitirir.

Yirmi Yedinci Bâb 58a-61a

Bu bâb sâni'n sâ'ni ve â'lemin emr-i nizâmı hakkındadır. Yine Mevlânâ, Şems-i Tebrizî'ye bunların ne olduğunu sorar. Şems-i Tebrizî şu şekilde açıklar; insan âkleder, âlemde bir Hâkim, Âlim, Rahim, Cevad ve Sâni' vardır, âlemin emrini nizâm-ı muhkem üzerine tertip etmiştir ve âlemin umûrlarından tek bir şey O'na gizli değildir cümlesini bulup, her ferdin layık olduğu miktar tedbir eylemiştir. Tüm mahlûkatın hükmü O'nun katında insan-ı vahid, hayvan-ı vahid gibidir ve melâ'ikelerin güçleri semavâta ve eflâka sirayet ettiği gibidir der ve konuları kısaca anlattığını, açıklamalar ile şerh ederse konunun çok uzayacağını oysa muhtasar şekilde söylediğini; müte'alimlere, mütebeddilere ve nazar ilmine öyle gerektiğini belirtir. Mütebeddilerin amaçlarının sınâ'at bilmeden önce taklid-i birle bunun aslını tahkik etmek olduğunu, yoksa sınâ'at olmayacağını; ondan bahsedip onu keşf

ettikten sonra ma'lûm olacağını; tahkik ehlinin taklide razı olmayacağını, kanıtlarıyla keşf ettiklerini anlatır. Enbiya kitaplarının incelenmesini, orda oğlancıklar veya kadınlar gibi taklide razı olmayacaklarını, esrarı keşf etmenin onların üzerine vacip olduğunu belirtir. Devamında Kur'an'dan âyetlerle örmekler göstererek onların cennette nasıl nimetlerle karşılaşacaklarını anlatır. Mesih aleyhisselamın havarilerine cennet ehlinin nimetlerini genel olarak vasf eylediğini ve onlara benim ve sizin babanız olan Allah'ın yanında benimle birlikte olursunuz dediğini söyler. Mesih'in tasrih eylediğini fakat rumuz söylemediğini, kitab-ı tevrat'ta, kütüb-ü enbiyâ ve kütüb-ü felâsinede tehzîb olunduğunu belirtir. Ekseriye bahsettiği konuları kütüb'ül-fennin esrarından ve risâlelerinin çoğunu ise tenzilât-ı nebevi'nin tefsirinde oluşturduğunu yazar. Bu bâbı da nazmla bitirir.

Yirmi Sekizinci Bâb 61a-64b

Bu bâb nefs-i lezzetinden ve ölümden sonra bulup müfârekat ettiği nesneler hakkındadır. Mevlânâ, Şems-i Tebrizî'ye "Nefs-i lezzetinden ve ölümden müfârekat ettikten sonra bulduğu nedir?", diye sorar. Şems-i Tebrizî cevap verir; â'kil kişinin namusun evâmirini, nevâ hisini, adını, va'îdini, zecrlerini işitse fakat bunlarla âmel kılmasa yahut ilm-i felasife işitse gereklerini yerine getirmekten kaçınsa, emrini terk etse, cesetten müfârekat etmeden önce nefs-i mesâlihine nazar eylemekten kaçınsa, çoğunlukla inâyetini bu cesedin ıslahına sarf etse ve hizmetini onun terbiyesine harcasa, gecede ve gündüzde dünya zinetleriyle meşgûl olsa, cismânî şehvetlere müstağrak olsa, cürmâne lezzetlere dalsa, başka şeyler fikr eylemese ve dünyada ebedî kalmayı temenni etse, bu şekilde ölüm gelse, ceset o zaman şu şekildedir diye tarif eder; gözleri görmez, kulakları işitmez, dili söylemez, elleri kuruyup ayakları kesilip, hor hakir kalarak, komşularından ayrılmış ve düşmanları zafer bulmuş; hasûsları şamata kılmış hasedinde ruhundan başka nesne kalmamış; ruhu dahi azap çeker diye açıklar. Devamla, bunun nedenini ise kim dirliğinden lezzet bulsa, ne ölüdür ne de azaptan emîn olmayacağını belirtir. Kur'an'dan âyetlerle örnekler vererek onların dünyaya geri gönderilmeyi ve bir daha Rabb'lerini yalanlamamayı temenni ettiklerini yazar.

Daha sonra bir hikâye anlatarak hayırlı nefislerin cesedde olmasıyla olmamasını örnek gösterir. Bir nazmla bu bâbı da bitirir.

Yirmi Dokuzuncu Bâb 64b-78a

Diğer bâblara göre oldukça uzun olan bu bâba nûr yüzlü yaşlı bir pîrin dilinde dua ve elinde asa ile içeri girip selam verdiğini, Şems-i Tebrizî'nin karşısına diz çöküp oturduğunu belirtirek başlar. Şems bu kâmil kişiyi görünce ayağa kalkar, ona selam verir ve remzle halini hatrını sorar, tekrar oturur. O kişi bu sefer Mevlânâ hazretine, "kâbl ü kâldan suâl cevâb-ı makâldan dahi geçmez misin, sâki elinde ma'ârif âb-ı hayât içmez misin?", diye sorar. Mevlânâ, ona övgüler ile başlayıp "kim kendini bilirse Rabbini de bilir", tarîkiyle Hakka layık tâ'at kılıp, hamd edip, ağız açarız, der. Kur'an'dan âyetle örnekler vererek bilenle bilmeyenin bir olmadığını söyler. Mevlânâ, bunun nasıl olduğunu sorar. Pîr, veli hükemânın bu âlemi gözleriyle nazar edip, bu cismin zâhir emirlerin havâslarıyla müşâhede kıldıklarını ve akıllarıyla ahvalini fikr ettiklerini, cümle eşhasın tasarrufunu gördüklerini, hayriyyatın fenlerine itibar ettiklerini söyler fakat gene de tamamlanmadığını belirtir. "men arafe nefsehû fekad arafe Rabbehu", yani nefsini bilen, Rabbini bilir, sözü itibarıyla nefsi bilmenin üç şekilde olduğunu belirtir. Bunlardan ilki cüz'îyyel-ilahî yetişip meczûb olmakla; ikinci mürşid-i kâmile hidmetle tâ'atle riyâsetle mücâhide çıkmakla müşâhede bulmak; üçüncü ise ilimle amel kılıp Hakkı kendi vücûdunda aramakla hakkı batıldan fark etmekle olabileceğini belirtir.

Bu açıklamalar üzerine Mevlânâ, ilimle nefsini, Rabb'ini bulmanın nasıl olacağını, ruh bedene tâ'alluk olduğunun hikmetinin ne olduğunu sorar. Pîr ise cevap verir, bunun kanıtının Kur'an'daki "ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım", âyetini örnek göstererek verir ve bir hadisle devam eder; "Dünya ahiretin tarlasıdır", türlü türlü taneleri ve tohumları onda ekseler ve yetiştirseler birden yüz, yedi yüz olacağını, yine bir âyetle örnek verir. Tarla âhiret olsa onda bu amâl-i sâlihe tohumunu ekseler, kıyamet gününde bir tohumun yedi yüze çıkacağını, meyvelerini alacaklarını beyan eder. Allah'ın rûhanîyyete tohumunu ekip âyette de dediği gibi içine de ruhunu üfürdüğünü, inâyet güneşiyle ve şeriat suyuyla beslediğini, bu semerâtın hiçbir yaratılmışın vehmine ve aklına

sığmayacağını anlatır. Dünyâvî tohumu ekip kemâle erişince evnaî türlü esbâb ve âlât gerektiğini, mesela ona tohumu ekebilsinler diye önce yer gerektiğini, yağmur yağması ve güneş için göklerin gerektiğini; tabiata su kadar güneşin ısısının da gerekli olduğunu belirtir. Demirci, kömürcü, neccar, ekmekçi, kasap, bakkal, aşçı, cüllah, değirmenci, celep, çoban ve halk gerek bunlarla uğraşabilecek. Ve tabi ki padişah-ı adil gerek, halk kendi işleri ile meşgûl olması için.

Dünya ve âhiretin sekiz uçmak ve yedi tamu olduğunu, bunların arasında ne varsa hepsinin bu tohumu terbiye etmek için bir iş üzerine olması gerektiğini belirtir. Allah'ın insi kendine ibadet için yarattığını söylediğini, bilinmek istediğini belirtir. Ma'rifet-i hakikatin Hakkı bilmek olduğunu bunun da marifet-i hakikat ile mümkün olduğunu, Hakk'ın zatını ve sıfatını bilmek olduğunu belirtir. Ma'rifetinse üç türlü olduğunu söyler. Ma'rifet-i aklî, ma'rifet-i nazârî, ma'rifet-i şehvedî olduğunu bunlardan ilkinin akılla, ikincisinin kalple, sonuncusunun da mu'âyene ile hâsıl olabileceğini söyler. Ma'rifet-i a'klın avam mertebesi olduğunu, bunun kâfirde de Müslümanda da beraber olduğunu; zaten kâfirlere sorsan yeri göğü kim yarattı diye Allah, diyeceklerini belirtir ve âyetlerden örnekler verir.

Havass-ı hamse-i bâtına ve havass-ı hamse-i zahire hakkında geniş bir açıklama kısmıyla devam eder. İlerleyen varaklarda Hüseyin Mansûr'un bir hikâyesini anlatır. Âyetlerle ve nazmlarla destekleyerek açıkladığı konular bir nazmla son bulur.

Otuzuncu Bâb 78a-96a

Bu son bâb sülûk-ı vüzera ve ashâb-ı kalem-i zurafâ hakkındadır. Bâbın sonuna doğru Mustafa Paşa hakkında bilgiler verilir. İlk bâbda anlatılan meclise geri dönülür ve o pîr-i aziz birden ortadan kaybolur. Bu kişinin Hızır olduğunu anlarlar. Hızır'ın yüzünü gördüklerine ve onunla sohbet edebildiklerine Allah'a şükrederler. Bilirler ki Şems-i Tebrizî hazreti dahi Hızır-ı sanidir. Şems'in elini öpüp, hürmet etmek isterler fakat Şems onlara nevant eder ve kendiye iltifat kılmamak için yemin verdirir. Sultan Ala'adin'in vezîri ayağa kalkıp Şems'e ismini ve nereli olduğunu sorar. Şems-i Tebrizî de cevap verir. Sonra vüzera sülûkundan bilgi vermesini ister.

Şems-i Tebrizî, vezîr hakkında âyet ve hadisle örnekler verir. Padişahlığı bir çadıra benzetir. Direği Rabb'dir. İpleri beğlerdir, bazısı avlu bazısı da keçe olur. Çadırın mıhları ise padişahın adaletidir. Çadırın direği ve ipleri tamam olsa da mıhsız olmaz. Tek bir mıh bile eksik olsa bu noksanlık çadırda belli olur. Vezîr saltanatın çadırının direği yerindedir. Yüce ve alî vezîr olursa memleket zinetli ve heybetli olur. Vezîrin dört özelliği vardır. Bunlar doğruluk, yücelik, sâbit-i kadem ve tahammül edip yük götürmek. Vezîrin üç hali vardır: Hakk'la kendi arasında, padişahla kendi arasında ve üçüncü kendiyle ra'iyyet arasındadır. Bu üç halin arasında dört hasleti saklar ve onunla âmel eder. Bunlar; doğruluk, yücelik, sâbit-i kadem ve tahammül edip yük götürmektir. Bu hasletler de direkte vardır. Vezîrin üç hali vardır ilki, Hakk'la kendi arasındadır, ikincisi padişahla kendi arasındadır. Üçüncü hali de kendiyle ra'iyyet ve leşker arasındadır. Bu üç halin her birisinde dört hasleti saklar ve onunla amel eder. Bunları âyetlerden ve hadislerden örnekler vererek genişçe anlatır.

Uzun bir nazmın ardından tekrar nesire döner ve âyetlerle her türlü iyiliğin Allah'ın elinde ve her şeye O'nun kadir olduğunu belirterek; merhûm mağfur şehid Sultan Mehmed Hân gazinin mülk-i kâmile müfsid-i zalim vezîrin müyesser kılındığını; Nişancı Paşa gibi dil-azar vâsi cihanı mazlumân gözlerine tarattığını yazar. Tanrı'nın gölgesi diye adlandırdığı Sultan Bâyezîd Hanın bir adil-i fâzıl emir diye bahsettiği Mustafa Paşa'ya ömrü uzun olsun diye dua eder ve Haydar Dil Ahmed sünnetinde olduğunu belirtir. Ahsen, rây-ı müstahsen, tîg-zen, saff-şiken vezîr-i azam olduğunu, hükemaya hürmet, ulemaya izzet ve umerâya himmet, mazlûm gedâya şefkat, dilencilere mürüvvet edip, din-i diyanet gözleyip ahireti özleyip, halk içinde mâ'delet-i hak üzere hükümet etmekle padişahın devletinin devamı ve şehinşahının eyyâmı rifatinde Rum mülklerini abad edip, Semerkand, Bağdad yoksullarını sevindirip, şu âyeti dilinden düşürmediğini belirtir. *"Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet."* Mutlak padişahlığın Allah'a ait olduğunu, O'nun da vezîre, müşire, nasıra, zahire ihtiyacı olmadığını belirtir. Memleketin mamûr, güzel ve mazlûmları adaletle ihya etmenin vezîrle mümkün olduğunu; Haydar Dil Ahmed sünneti üzerinde olan Mustafa Paşa'nın vezîr-i müşir olduğunu söyler.

İki mısralık hayır dua ve övgü içeren nazmdan sonra akıl sahiplerinden gizli olmadığı gibi Mustafa Paşa'da sekiz türlü hassa olduğunu, merhûm Mahmûd Paşa zamanından beri hiçbir vezîrde, müşirde görülmediğini beyan eder. Mustafa Paşa'nın sekiz hassası da şunlardır: ilki, gayet mü'eddibdir. Divanında edebe riayet eder. Mektephanede muallim nazarında sabim dahi böyle edeple oturmaz. Edeb imandandır, der. İkinci hassası, paşa hazreti hakkında kötü bir şey yapılsa onun bedbahtlığına bakmayı bırakın, ona yaptığı yaramazlık mukabelesinde iyilik ihsan eder. Üçüncü hassası, halkı azarlamaz ve turşu surat göstermez, güleryüzlü davranıp hal ve hatırlarını sorar. Dördüncü hassası, her hususta hasudun hasedine tahammül eder ve Hakk'a tevekkül eder. Beşinci hassası, nefs-i emmareye uyup, akranları gibi neclini beğenmişlik yapıp kibirgin olmaz. Her ne kadar vezîr-i azam olsa da kendini yüksek görüp, ekâbir ve asagir hiçbir eşyayı incitmez. Zira aksi insanın ömrüne halel, imanına zelel getirir. Altıncı hassası, gayet halimdir. Ömründe kimseye gazap ve ta'ab kılmış değildir. Kişiye hilmi muavindir. Hayâ ehlidir; hayâ ademiyenin perdesidir. Yedinci hassası, bunca saltanat içinde vezîr-i azam olmuşken erkân-ı devlet-i ayan memleket hükmüne mahkûm olmuşken asla bir gün bile kimsenin hatrını yıkmış, hışm ve gazap edip yoksulu incitmiş değildir. Bunun için Muhammed Mustafa komşuluğunda makam-ı mahmûd olur. Hışm vaktinde gazabı def etse akıbeti Mahmûd olur. Sekizinci hassası, padişah hazretinin sözünü saymayıp vezîr-i azam olmuştur. Müslümanların maslahatı bitmediği için vezareti kabul etmiştir. Yoksa dünya saltanatında aldanıp, devlet tahtına gurur kılmamıştır, der.

Sahih bir nakle göre paşa hazretine, akranlarından nice kişiler hasedü'l tevbe dilerler ki, hazretin vezaret mesnedinden red oluna, devletine halel izzetine zelel gelmesine meded olunasın, neden hasudun hasedi, düşmanın zararı definde tekâsül kılasın, diye sorarlar. "Paşa da şöyle cevap verir; hased bir rencdir ki, sahibi cesed olmayınca terk etmez. Eğer ki onlara nasihat etsem fayda etmez. Yaramazlık hulk-ı vahşiliktir, ondan kişi halas olmaz. Kötü ahlâk kendisinden kurtuluş olmayan bir yanlızlık (vahşet) halidir. Tahammül kılayım ki hasma zafer bulayım. Cümlesinde Hakk Te'âlâ'ya sığınmak evladır. Kişi sadık olsa, sıdk bereketiyle cümle beladan halas olur." der. Paşa hazretlerine tekrar sorarlar, "İmaretine Nasara Yahudi Ermeni misafir olup yiyorlar, buna sebep nedir?" Paşa hazretleri, Allah'ın hakkında

müşrikler şirk yaparken Allah, onların rızkını lûtf hazinesinden kesmediğini, her gün onlara rızık verdiğini, her kişinin sırrını Allah'ın bilebileceğini, bir vakit içlerinden birisinin Allah'a iman edip onlar için hayır dua edebileceğini belirtir. Allah'ın herkesin rızkına kefil olduğunu söyler.

Yine nakildir ki der, paşa hazreti herkesin simasına baksa ahvâline muttali olur. O kişi halini arz etmeden paşa hazreti maziyesine vakıf olup, cevap verip, hatrını bilip teselli eder, der. Bunun hikmetini sorarlar. Paşa hazreti, her şahsın ahvalinin simasından malûm olduğunu, mubassır basiretle bakınca bunu bilebileceğini, "kişinin sözü gönlünden geçene tercüman olur", diye cevap verir.

Paşa hazretine yine sorarlar, nice şerir-i zâlim ve müzevvirin-i zemîmin divanında temerrüdlük ettiğini, akranlarının böyle kişilere dayak vurduklarını ama onun iyi davrandığını bunun nedenini sorarlar. Paşa hazreti, gazaptan hilmin evla olduğunu, kemal-i ilmin hilmle mümkün olduğunu, onun amacının yumuşak sözle gönül yapmak olduğunu, gönül yıkmak olmadığını söyler. Paşa hazretlerine sorular devam eder, bunca mescitler, medreseler, imaretler ve hankahlar sahibi olduğunu ama akranları vüzera ümera gibi hazineye neden bağlamadığını sorarlar. Paşa, saadet ehlinin gamının âhiret, şekavet ehlinin kaygısının da dünya olduğunu söyler ve "Onlar ahiretleri mamûr, dünyaları bedbaht olanlardır." deyişini hatırlatır. Ömründe asla rüşvet almadığını, bir hayırlı iş için hediye getirseler o kimsenin niyeti hayır ise getirdiği hediyeyi başka yerde emanet koydurup, onun niyetini anladıktan sonra, getirdiği hediyeden ona daha fazla şey verdiğini söyler ve haram malı kabul etmediğini, cümle malını hayra harcadığını, "Helalin hesabı, haramın azabı vardır." sözü gibi kendi nefsini ve malını Hakk yoluna sebil ettiğini beyan eder. Dünya malının elinde ödünç olduğunu ve dünya sarayında konuk olduğunu, ödünç nesnenin elden gideceğini söyler. "Dünya bir ödünçtür, biz de misafir. Ödünç geri verilir ve misafir de gider." sözünü hatırlatır.

Paşa hazreti hakkında nice müfsitlerin fesat ettiklerini, paşanın onların kötülüklerine bakmayıp haklarında iyilikler ettiğini, yaramazlık yapana iyilik yapmanın uygunsuz olduğunu, ceza gereklidir derler ve neden böyle davrandığını

sorarlar. Paşa hazretinin, "Benim gönlümde iyilikten başka nesne yoktur, her kap içindekini dışına sızdırır." sözünü söylediğini belirtir.

Azizlerden birinin rivayet ettiğine göre bir gün paşa hazretinin divanına gittiğinde edep ve erkânına, hükm ve adl ve fermanına şahit olduğunu; akranlarından görmediği dört hassasını gördüğünü söyler. Bunlardan ilki, meclisinde yedi kere hafızlardan bazılarının gelip Kur'an okuduğunu, ne zaman Kur'an okunmaya başlansa paşa hazretinin sedirden yere inip edeple diz çöküp Kur'an-ı azime hürmet ettiğini, bitince tekrar yerine çıktığını anlatır. İkinci hassasının, divanında kırk elli neferin hallerini arz ettiklerini, hepsini dinlediğini, her birine cevap verdiğini ve hatırlarını teselli ettiğini söyler. Üçüncü hassası, civarında ne kadar gariban, fukara varsa aşlarını taşımalarının olduğunu söyler. Dördüncü hassası, bunca hükm ü hükümet içinde kibr ü kinden temiz olduğunu, riyadan, hışm ve gazaptan kendinde hiç eser görmediğini, Paşa hazretine, bu faziletlerin Hakk Teâ'la'nın sevdiği kullarından başka kimsede bulunmadığını, bu mertebeye erişmesinin ve Efrenc vilayetine varıp bahr-i Mağrib cezirelerinde gazalar edip, oralardan gelip bunca imâret, mescit, hankah yaptırıp, hem dünyasını hem de âhiretini mamûr ve abad edebilmesinin sebebini sorarlar. Paşa hazreti, bu mertebelerin hevaya, nefse uymayıp, tamadan, hışımdan ferağ olduğu için ona Allah'ın nasip ettiğini; bu üç nesnenin insanı Hakk'tan geri koyduğunu, ikinci âdetinin de devletine izzetine fahr etmekten ırak olduğunu, topraktan yaratılanın övünmesine gerek olmadığını, çünkü zaten sonunun toprak olacağını, cismini yılan ve karıncaların yiyeceğini söyler. Üçüncü âdetinin mazlûmların duasından korktuğunu, yarasının kılıç yarasından büyük olduğunu, bunun için daima adaletle davrandığını söyler. Dördüncü âdetinin ise, her işe sabır ve tahammül ettiğini, teenni ve hilmle dirlik kıldığını, cümle işlerde sabır gerektiğini söyler. Beşinci âdetinin, amal-i salihayı elden bırakmadığını, daima selahiyat üzerine olduğunu, salih kulların cennete gireceğini bildiğini söyler. Altıncı âdetinin ise, zayıfı kendi katında güçlü gördüğünü, hakkını verene kadar zayıfı yanında güçlü, güçlüyü ondan hakkını alana kadar zayıf gördüğünü söyler. Yedinci âdetinin, her kime söz söylediyse yerinde ve vaktinde söylediğini, vaktinde söylenen sözün zayi olmadığını söyler. Sekizinci âdetinin, kendini bildi bileli ta'at-ı Hakk'tan

ayrı olmadığını, Allah'a ta'aat edip, resülü hak bildiğini, kim isyan ehli olduysa cehaletten dalâlet ve mühlike bahrine gark olduğunu belirtir.

Firdevsî, Paşa hazretlerinin başka birçok bekâh-ı evsâf-ı hamidiyesinin olduğunu, bunu şerh edip, bu risâlede bahsetse sözün hadden çıkacağını, tavîl olacağını, kısaltarak anlatmanın efdal olduğunu, dua ettiklerini söyler. "Mâ nedime nem sekete" yani susan hiç kimse pişman olmamıştır sözü ile bu son bâbın da nesir kısmını bitirir. Paşayı övüp dualar ettiği nazmla en son bâb biter.

Nazm kısmında **Hayât-nâme**'nin Recep ayı içinde tamamlandığını yazar. Burada belirtilen tarihin üzeri karalandığı için okunamamıştır.

SONUÇ

Bu çalışmamızın sonucunda Firdevsî-i Tavîl'in **Kitâb-ı Hayât ü Memât** adlı eserinin şimdilik bilinen tek nüshasının Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi numara 2333'de kayıtlı olan bu eserin olduğunu, Yahya Efendi Dergâhı'nda bulunan nüshanın 1940 yılında Süleymâniye Kütüphanesi'ne taşındığını tespit ettik. Bu nüsha sayfalarına numara verilirken bir sayfa atlanarak 95 varak olarak yazıldığını aslında 96 varak olduğunu kütüphane yetkililerine bildirdik ve 96 varak olarak düzeltildi. Son bâbın sanıldığının aksine Çandarlı İbrahim Paşa'yı konu almadığını, Koca Mustafa Paşa'nın hakkında yazılan bâbü't-tevarih kısmı olduğunu, Çandarlı İbrahim Paşa adının hiç geçmediğini gördük. Firdevsî-i Tavîl, Koca Mustafa Paşa'ya bu eseri hediye etmek, övgü ve dualarını sunmak için bazı kısımlarını te'lif ve bazı kısımları da tercüme etmiştir. Bunu da eser içinde birçok defa dile getirir. Bu eserde tarihî olayları konu almak yerine, Koca Mustafa Paşa'yı ahlâkî yönden tanıtır.

Eser somut ve soyut birçok bilgiyi içerir ve geniş bir terminolojiye sahiptir. Mevlânâ'nın Şems-i Tebrizî'ye soru sormasıyla ve onun da cevap vermesiyle soru-cevap şeklinde ilerlenir. Aslında Mevlânâ, Şems'in bilgisini sınamaktadır. Bu sorulara bazen açıklayıcı, uzun ve bazen de kısa cevaplar verir. Ender olsa da bazı sorular atlanmış, cevap verilmemiştir.

Eserde bulunan tarihler ve birkaç yerdeki özel isimlerin üzeri karalanmış ya da silinmiştir. Bundan dolayı tam olarak te'lif tarihinden emîn olamamaktayız.

BİBLİYOGRAFYA

Kaynak Eserler:

Firdevsî-i Osmâni, **Kitâb-ı Hayât ü Memât**, Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi, numara 2333.

Firdevsî-i Rûmî, **Terceme-i Câme-şûy-nâme,** Haz. Sezer Özyaşamış Şakar, Simurg Yayıncılık, İstanbul 2009.

Firdevsî-i Rumî, **Kutb-nâme**, haz. İbrahim Olgun-İsmet Parmaksızoğlu, TTK, Ankara 1980.

Firdevsî, **Münâzara-i Seyf ü Kalem**, Millet Kütüphanesi, Ali Emîri, numara 576.

Firdevsî, **Şatranç-nâme-i Kebîr,** Nuruosmaniye Kütüphanesi, numara 4073.

Firdevsî, **Teceme-i Câme-şûy-nâme,** Manisa İl Halk Kütüphanesi, numara 2730.

Firdevsî, **Teşhisü'l-İnsan**, Türk Dili ve Edebiyatı Seminer Kitaplığı, numara 164.

Araştırma ve İncelemeler:

Akay, Asuman, **Firdevsî Süleymân-nâme (44.cilt) Metin ve Fiiller Üzerine Bir İnceleme**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi 1990.

Araç, Güllü, **Uzun Firdevsî ve Hakâyıknamesi (İnceleme, Metin, Sözlük),** Hacettepe Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.

Bayram, Mikail, **Âhi Evren ve Tasavvufi Düşüncenin Esasları**, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

Bayram, Mikail, "Hacı Bektâş-i Horâsani Hakkında Bazı Yeni Kaynaklar ve Yeni Bilgiler", **Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar,** Konya 2003.

Beliğ, İsmail, **Güldeste-i Riyâz-ı İrfan,** Bursa 1302.

Bicari, Hasan, **Süleymân-nâme'nin Budapeşte'deki Yazma Nüshası**, Bilimsel Bildiriler 1972, Ankara 1975.

Biçer, Bekir, **Firdevsî-i Rûmî ve Tarihçiliği**, Tablet Yayınları, Konya 2006.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, 1299-1915, Meral Yayınları, İstanbul 1972, C. 2.

Bursalı Mehmed Tahir Bey, **Osmanlı Müellifleri,** haz. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yayınevi, C. II, İstanbul.

Büke, Himmet, "Firdevsî-i Rumî, Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler", **MAEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Burdur 2015, C. 7, S. 13, s. 481-501.

Büyükkarcı, Fatma, **Firdevsî-i Tavîl ve Davet-nâmesi**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993.

Coşan, Esad, **Makâlat-ı Hacı Bektaş Velî**, Ankara 1996.

Çatıkkaş, M. Ata, **Firdevsî-i Rumî Şatranç-nâme-i Kebîr İnceleme-Metin-Dizin**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Çelik, Zeynep, **Süleymannâme Yazmasının (81. Cilt) (82b-123yk) Bilimsel Yayını ve Üzerine Dil İncelemeleri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İstanbul 2010.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, "Uzun Firdevsî, (Firdevsî-i Rumî)", **Uludağ Bursa Halkevi Dergisi**, S. 10. s. 44-46, Bursa 1937.

Devellioğlu, Ferit, **Osmalıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,** Aydın Kitapevi, Ankara 2004.

Genç, Gülnaz, **Firedevsî-i Rumî Süleymân-nâme (25 ve 26. ciltler) Giriş-Metin-Sözlük**, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1995.

Köprülü, M. Fuad, "Firdevsî", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1977, C.4.

Noyan, Bedri, **Firedevsî-i Rumî; Manzum Hacı Bektâş Velî Vilâyet-nâmesi,** Ankara 1986.

Orhan Köprülü, "Firdevsî, Uzun", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.13, İstanbul 1996.

Osmanlı Ansiklopedisi, C. 2, s. 131-190, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

Özbay Hüseyin, **Hacı Bektaş Velî Makâlât,** TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Özyaşamış Şakar, Sezer, **Firdevsî-i Rumî' nin Süleymannâme Yazmasının (81. cilt, 28yk) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil incelemeleri,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.

Tanyıldız, Ahmet, **Münâzara-i Seyf ü Kalem (İnceleme-Metin-Sözlük),** Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

Tanyıldız, Ahmet, "Uzun Firdevsî ve Münâzara-i Seyf ü Kalem'i", **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)** , S. 22, Niğde 2007.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, **Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli**, haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.

Usta, Halil İbrahim, "Firdevsî-i Rûmî'nin bir münazarası", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Ankara 2009, C. 49.

Yavuz, Adil, **Sehavi (902/1496) ve el-Mekasıdu'l-Hasene Adlı Eserinin Tenkid ve Tahlili,** Selçuk Üniversitesi, Konya 1993.

İnternet Yayınları:

https://www.luggat.com/esir/1/1, 10.08.2018.

https://www.luggat.com/kuvveden%20fiile%20%C3%A7%C4%B1kma/1/1, 20.08.2018.

http://www.turknostalji.com/topkapi-sarayi-cinayetleri-4-koca-mustafa-pasa.html, 15.10.2018.

METİN

KİTÂB-I HAYÂT Ü MEMÂT

[**1a**] Kitâb-ı Hayât ü Memât

Te'lîf-i Firdevsî

…………[113]

[1b] KİTÂB-I HAYÂT Ü MEMÂT

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Hamd-i nâ-ma'dûd zâtı hazreti sezâ-vârdur ki her zerre-i mevcûd ve her dâhil-i dâire-i vücûde anın bilup vücûdına delil-i kâti'dür ve senâ-i nâ-mahdûd şol cenâba nisârdur ki tertîb-i mümkünât ve nizâm-ı mevcûdât ol cenâbun vahdânîyyeti zâtına bürhân-ı sâtı'dur. Evveldür kim ana ibtidâ lâ evvelihüm kati'en intihâ yok ve zâhirdür ki kimse nidüğin bilmez bâtındur ki kimseden gizlenmez, hayy-ı hâzırdur ki cemî'-i hayylar hayâtı andan alurlar. Kayyûm-ü kadirdür ki cümle muhtâc hâcetin andan bulurlar. Cebbârdur ki *innâ ce'alnâ fî a'nâkıhim aglâlen*[114] zencir bile cebbârların boynunu bağlamışdur, *minhul vetîn*[115] tîgiyle kâhirlerün cânı tarîkiyle ekserlerin kesüp tağulmışdur. Bir Sebbûh ve Kuddûsdür ki anunçün …[116] hezâr cevâhirle zevâhirler, vâh-ı mücerrede me'âric-i ulvî ve mekârim-i [**2a**] bâlâ ve merâkiyyûn semavât-i ulyâda mevc mevc fevc fevc turup bahr-i tesbîhde sabîh ve cihân-ı takdire sabîh olup, sübühları *nahnu nusebbihu bi hamdike*[117] ve 'afüvvetleri *ve nukaddisu lek*[118] bir vâhid ve ehâddur ki tevhid içün her zerre bezr ve her katre habbe lisân-ı hâl ve delâlet-i makal ahvâliyle bülbül-i gûyâ olup ider ki *lâ ilâhe illâllah vahdehu lâ şerikeleh leh'ul-mülkü ve lehu'l hamdû ve huve âlâ külli şeyin kadr*[119] **tevhîd-i Bârî Te'âlâ azze şânuhu.**

---

[113] Üzeri kırmızı mürekkeple karalanmış. Okunamadı.

[114] Yâsîn Sûresi, 36/8. Âyet, "Biz, onların boyunlarına halkalar geçirdik.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, Haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 430.

[115] Hâkka Sûresi, 69/46. Âyet, "Onun can damarını", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 571.

[116] Bu kelime okunamadı.

[117] Bakara Sûresi, 2/30. Âyet, "Bizler hamdinle seni tesbih edip", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 7.

[118] Bakara Sûresi, 2/30. Âyet "Ve seni takdis edip", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 7.

[119] "Allah'tan başka ilâh yoktur, O tektir, O'nun ortağı yoktur, Mülk O'nundur, hamd O'na aittir. O, her şeye kadirdir."

Nazm

Allah vâhidu'l-lemyezel kayyum-u kadir-u hayy-ı kadîm
Bahşâyiş-i bahşende ger gaffâr-u rahmâni'r-rahîm
Dârende-i tâk-ı mukarnes bî-bedel bî çûn u çûn
Sâzende çerh-i mukavves gaybdân âlim-i alîm
Hâllak-ı âlim u mücmere-i gerdân nesîm-i nevbahâr
Rezzâk-ı âdem kâsım-ı rûy-i derhende-i hakk-ı kasîm
Eflâk-ı rengîn lajiverd â'lâ mutabbak nîl-gûn
Gabrâsıdur sebz-i mürevvak sahnı pürhûn u nâ'îm
Nessâc ider kerem atlas-ı meşdûd tokur zer-nigâr
Binâ kılur nuhli yapar kasr-ı müseddes hoş harim
Subhân-ı â'zam bî-nazîr ol lâ-yemût lâ-yenâm
Sultân-ı â'lem bî-vezîr ol lâ-yefûtu lâ kezîm
Hem bî-telaffûz nutk anun gûyâ ider hâk-ı beşer
Hem bî-tefekkür fikr anun Îsa kılur bâd-i nesîm
Giymiş külâhı kec kebûd çarh-ı sipihre eyler nazar
Şemlesini Şems sarınup urur semâ' ider harîm
Tesbîh ider âhuvânı yâ hû deyüp tağda seher
Hû hû diyüp zikrin kılur ......[120] ol Hakkun ba'dehu Selim

[2b] Hazreti Şeyh Sühreverdî[121] rûhu şerifine bir fâtiha okuyup, tefe'ül olına

Kılletle kesret-i küllîsi şâhid durur tevhîdine
Kim mutlakâ bu fi'ille vâhîddür Allah azîm
Zikrinde döker andelîb-i nâtıka dil pîr anın
Fikrinde sırr-ı şihbân âkil-i bilâ idrâk-ı samîm
Ne vasfı bahrine bulundu endişeyle hadd-u kıyâs
Ne zillet pâki ilmine ve en zerre sebeh Hakk-ı âlim
Yok hikmetine hiç muhâlif kudretine hem mû'in

[120] Bu kelime okunamadı.
[121] Ömer Sühreverdî veya Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî, (d. 1144 - ö. 1234) İslâm filozofudur. Hz. Ebû Bekir'in soyundan geldiği için Bekrî, Kureşî ve Teymî lakapları verilmiştir. Ayrıca bu isimlerle de bilinir: Şeyh Ebû Abdullah Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî, Ebû Hafs el-Sühreverdî, Şihabeddin Ömer Sühreverdi, Şeyh Şihabeddin Ömer b. Abdullah el-Sühreverdi.

Yok izzetine hem fenâ bâki anın mülk-i malım
Keyfiyle kimdendür münezzeh bu azîm uvî anun
Lemmâ u lemdür beri hükmi mutâ‘ key sarîm
Sultân odur kim pâdişâhlık ana lâyıkdur hemân
Kim gayrine olur güzâf ana müsellemdür Selîm
Evveldür anda münderic âbâdını şekk ve şübhe
Âhir kim andan müstemirr ezel ebed oldur mukîm

O ender münâcât musannif-i kitâb-ı Firdevsî Dâ’afellahû kadrehû

İlâhî seyyidî ve mevlâyı sen ol pâdişâhsın ki şahlığuna zevâl yok ve sen ol sultânsın ki mülklere ihtilâf yok, her zerrenün sadâsı *kullillâhumme mâlikel mulki*[122], her mümkünün nidâsı, *kullu şey’in hâlikûn*[123] ve celâlin âyeti *el-kibriyaü ridâi*[124] ve cemâlünün sıfatı *lâ yesaunî erdî ve lâ semâ‘î* [125] ilâhîsin her ne kadar sâz-kârsın, gine ol kadar bî-niyâzsın. Ve her ne kadar bî-niyazsın, gine ol kadar kâr-sâzsın, her mümkünden münezzehsin, kemâl-i bî-niyâzlığından ve her mevcûdla bilesin, temâm bende-nevâzlığından ilâhî ben ne diyeyim ki bunca [**3a]** mutî‘ ve âsi dânâ ve kâsî bir idersin. İzhâr-ı k âr-sâzlığın ve kudretinçün ve bu cümle semavâtın ve arzın, evvelîn ve âhirîn yoğ idersin. Beyân-ı bî-niyâzlığın ve izzetinçün ve gine hikmetin mi‘mârı bu harâb-ı âbâdî ma‘mûr idüp, eyle o binâ ider, kemâl-i ma‘deletinçün birine cennet didin, mazhar-ı hikmet-i cemâlin itdün ve birine cehennem didin, âlet-i satvet-i celâlin itdün, her kime ne oda nasib itdünse takdir senindür ve her kimi ne bölükden kılduksa tedbir senindür sa‘yiyle nesne olmaz inâyetin olmayınca istemekle bulunmazsun sen istemeyince.

---

122 Âl-i İmrân Sûresi, 3/26. Âyet, “De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım!”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 51.

123 Kasas Sûresi, 28/88. Âyet, “Her şey yok olacaktır.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 385.

124 “Büyüklük benim ridamdır.” Hadis-i Kûdsi. Allah Te’âla Hazretleri şöyle dedi: “Büyüklük ridamdır, izzet de izarımdır. Kim bu iki şeyde benimle niza ederse ona azap veririm.” Müslim, **Birr** 136; Ebu Davud, **Libas** 29.

125 “Beni ne yer ne de gök alır.”, Sehavî, *Mekâsıde’l-hasene*, s. 589’da geçen, bazı hadisçiler tarafından aslı olmayan uydurma bir hadis olduğu kabul edilir. Tamamı bu şekildedir: Lâ yesaunî erdî ve lâ semâî (velakîn yesaunî kalbi abdi'l-mümin). لاَ يَسَعُنِيأَرْضِيوَلَا سَمَائِي [وَلَكِنْوَسَعَنِيقَلْبُعَبْدِيالْمُؤْمِنِ] “Beni ne yer ne de gök alır, beni mümin kulumun kalbi alır.” Adil Yavuz, **Sehavi (902/1496) ve el-Mekasıdu'l-Hasene Adlı Eserinin Tenkid ve Tahlili,** Selçuk Üniversitesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1993, s. 589.

Nazm

Hüdâ yâ ki benüm âciz çü miskin
Kim itmâdım sana tâ‘at ne tâdîn
Benüm yâ Rabbi yerim itme siccîn
Âğisnâ yâ gıyâsü’l-müstagîsîn
Eğerçi bende çok gâyet cerime
Veli vardur ümidim sen kerîme
Bana rahm it cânum koyma cahime
Âğisnâ yâ gıyâsü’l-müstagîsîn
Çe ger bây u mîr yoksulum senü kim
Çe ger şâh veyâhud kavlüm senü kim
Çe ger redd yâ makbûlim senü kim
Âğisnâ yâ gıyâsü’l-müstagîsîn
Hudâvendâ sana bir bende em ben
Senün zikrinle dâ’im zinde em ben
Meded kıl âciz u efkende em ben
Âğisnâ yâ gıyâsü’l-müstagîsîn

[3b] Hâzâ emrün âkıbetehu hayrun ve sa‘âde[126]

Der-na‘t-ı resûl-i kevneyn seyyidü’s-sakaleyn ve imâmü’l-kıbleteyn hâtemü’n-nebiyyîn şefi‘ü’l-müznibîn Muhammed Mustafâ sallallahü aleyhi vesellem.

Ba‘de sad hezârân-ı hezâr salat-ı salavat ve tuhaf-ı tehiyyât nâ-miyâb-ı zâkiyat ber-ravza-i mukaddes mu‘attar-ı mutahhar münevver seyyid-i kâinât ve hülâsa-i mevcûdât Muhammed Mustafâ sallallahi aleyhi vesellem ki, ol durur tûtî-i şekker-hâ-yı *elif lâm mîm zâlikü’l-kitâbü[127]* ve ol andelîb-i çemenzârı *elif, lâm, mîm*

[126] “Bu işin sonu hayr ve mutlulukdur.”, Aynı başlığı 7b’de de kullanmıştır.
[127] Bakara Sûresi, 2/1-2. Âyetler, “Elif, lâm, mîm. O kitap (Kur'ân).”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s.3.

Allahu lâ ilâhe illâ hüvel hayyül kayyûm[128] sahibü's-safvetü *elif, lâm, mîm, sâd*[129] âlem-i kâşif *kâf, hâ, ayîn, sâd*[130] tûtî tâk *tâ hâ mâ enzelnâ aleykel kur'âne li teşkâ*[131] hallâl-i tılsım *tâ, sîn, mîm*[132] ferrâş-ı bâr-gâh-i *yâ-sîn ve'l-kurân-i'l hakîm*[133] ceride-i muhabbet *hâ, mîm, ayîn, sîn, kâf*[134] mâh-ı âsmân-ı sıdk *sâd ve'l-kuran-i'l mecîd*[135] münşi-î divân *nûn ve'l-kalemi ve mâ yesturûn*[136] en mâh-ı rû-yı cânanü *ve'd-dûhâ*[137] ve sitâre-i âsmân-ı *ve'n necmi izâ hevâ*[138] mü'eddib-i memleket-i *alleme hu şedidû'l kuvâ*[139] seyyâh-ı bâdiye-i mü'eddib *summe denâfe tedellâ*[140] mihmân-ı hazret *fe kâne kabe kavseyni ev edna*[141] anı bülbülü cennet-i firdesi[142] *mâ enzelnâ aleyk*[143] ol andelîb-i gülistân-ı hakikat *ud'u ilâ sebebil rabbi*[144] ol Simurg Kâf-ı ceberût *innâ erselnâk*[145] ol tûtî-i tâk-ı melekût *innâ a'teynâke*[146] ol mübâriz-i meydân-ı kevkebe

---

128 Âl-i İmrân Sûresi, 7/1-2. Âyetler, "Elif, lâm, mîm. Hayy ve kayyûm olan Allah'tan başka ilâh yoktur.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 48.

129 A'râf Sûresi, 7/1. Âyet, "Elif, lâm, mîm, sâd", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 142.

130 Meryem Sûresi, 19/1. Âyet, "Kâf, hâ, ayîn, sâd.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 290. Âyet, *Kâf, hâ, yâ, ayîn, sâd* başlangıç harfleriyle başlar müellif burada *yâ* harfini yazmayı unutmuş olabilir.

131 Tâ Hâ Sûresi, 20/1-2. Âyetler, "Tâ hâ. Biz Kur'ân'ı sana, güçlük çekesin diye değil.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 299.

132 Kasas Sûresi, 28/1. Âyet, "Tâ, sîn, mîm.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 376.

133 Yâsîn Sûresi, 36/1. Âyet, "Yâ, sîn. Hikmet dolu Kur'ân hakkı için.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 430.

134 Şûrâ Sûresi, 42/1-2. Âyetler, "Hâ, mîm, ayîn, sîn, kâf.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 472.

135 Sâd Sûresi, 38/1. Âyet, "Sâd, öğüt veren Kur'ân'a yemin ederim ki.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 444. Âyet, *Sâd, vel kur'âni zîz zikr* şeklindedir fakat burada müellif *Sâd, vel kur'ân'il mecîd* olarak yazmıştır. Müellif, bahsi geçen âyetten iktibas etmiştir.

136 Kalem Sûresi, 68/1. Âyet, "Nûn. Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına and olsun ki.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 566.

137 Duha Sûresi, 93/1. Âyet. "Kuşluk vaktine and olsun!", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 612

138 Necm Sûresi, 53/1. Âyet, "Battığı zaman yıldıza and olsun ki.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 521.

139 Necm Sûresi, 53/5. Âyet, "Çünkü onu güçlü kuvvetli ve üstün yaratışlı biri (Cebrail) öğretti.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 521.

140 Necm Sûresi, 53/8. Âyet, "Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 521.

141 Necm Sûresi, 53/9. Âyet, "O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 521.

142 Vav harfi eksik, Firdesi olarak yazılmıştır.

143 Tâ Hâ Sûresi, 20/2. Âyet, "Biz sana değil.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 299.

144 Nahl Sûresi, 16/125. Âyet, " Sen, Rabbi'nin yoluna çağır.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 265.

145 Ahzâb Sûresi, 33/45. Âyet, "Biz seni hakikaten gönderdik.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 415.

146 Kevser Sûresi, 108/1. Âyet, "Kuşkusuz biz sana verdik.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 627.

câhidi'l-küffâra ve'l-munâfikîne[147] ol ekmel-i mevcûdât-ı efdalu'l-halk hâtemi'n-nebiyyîn [**4a]** *mâ kâne Muhammedün ebâ ehadin min ricâlikum ve lâkîn resûlallâhi ve hâtemen nebiyyine*[148] efdâl-i mahlûkât sâhibü'l-halk imâmü'l-mürselîn *inneke le alâ hulukın azîm*[149] ol sadr-ı din ü devlet ve muktedâyı şer'-i millet-i mâlik sikke-i sa'âdet sâkin-i sarây-ı siyâdet ü bedr-i âsitân-ı nübüvvet mühr-i dünya ve âhiret hâtem-i nigîn-i nübüvvet ve der-i sıdk-ı fütüvvet bâğı güzâr-ı risâlet ve serv-i çeman-ı celâlet sadr-ı saff-ı safâ' mâh-i kubbe-i vefâ mu'allâ-i müzekkâ-i müctebâ muktedâ-i server-i enbiyâ hâbib-i Hüdâ Ahmed ü Mahmûd cümle maksûd u resûl-i ma'bûd Muhammed Mahmûd eşref-i mevcûd aleyhi's-salâvat ve's-selâm **ba'dehû** sad-i durûd-ı sad-ı salavât ol hâce-i her dü-âlemün ve ol nebiyyi âdemün ashâbına ve ahbâbına ve etbâ'ına ve eşyâ'ına olsun kâlellâhü te'âlâ *innallâhe ve melâ'iketehu yusâllûne alâl nebiyyi yâ eyyuhâllezine âmenû sallû âleyhi ve sellimû teslîmen.*[150]

Nazm

Muhammedü'r-Rasülü â'zam muhakkak
Kim itdü engüştle ol mâh-ı münşakk
Cemâli küntü kenzen sırr-ı tahkîk
Hatt-ı furkân yüzi mensûr evrâk
Saçı hablü'l-metîn olur çü sünbül
Yanâğı cennet-i firdevs ve feylak
Ne var kim bû-leheb münkir olsa
Şühudu sûsmâr ....[151]

---

147 Tevbe Sûresi, 9/73. Âyet, "Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 186.

148 Ahzâb Sûresi, 33/40. Âyet, "Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 414.

149 Kalem Sûresi, 68/4. Âyet "Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 566.

150 Ahzâb Sûresi, 33/56. Âyet, "Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salevât getirirler. Ey mümünler! Siz de ona salevât getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 417.

151 Silinmiş, bu kısım okunamadı.

[4b] **Ercû mine'l-Allahi's-selâmete fimâ azemtü**[152]

Nübüvvet-i hatm anun şânında geldi

Risâlet rif'atı andan buldı revnak

Hüdâ cem' eyleyüp cümle kemâlât

Kemâl içre nebî kıldı musaddak

Kadem basdıkda âlem mülkine Ahmed

Yıkıldı tâk-ı kisrâ râsı olup şakk

Yedi hokkadur eflâk ol güherçün

Sekiz cennet o şâhın tahtı mutlak

Nehâri sâyebânı perr-i cibrîl

Magâri perdedârıdur hadr-nak

Saçı ve'l-leyl yüzi ve'd-Duhâdur

Kaşı yâyın Tâhâ durur el-hak

Ne medh ide halâyik ana lâyık

Le fî halkın[153] didi ta'zim idüp Hakk

Hezâr tuhaf ve tahiyyât âline anun

Ki virdi dîn-i İslâma çü revnak

Der-medh-i vezîr-i a'zam ve düstûr-ı mükerrem menba'ü'l-cûd ve'l-kerem ma'den-i vefâ ve mürüvvet ve kâne safâ ve sahâvet hazreti Mustafa Paşa yesserallahu mâ yeşâ'i edâmallâhü Te'âlâ ömrehû.

Ömre ve ebedî devlete ve zâde rif'atehü alâ yevm'ül-haşr ve'l-cezâ' ba'de ulemâdan mahfî ve fuzalâdan pûşide olmaya ki bu makale-i hakâyıkın ve bu risâle-i dakâyıkın lisân-ı Fârisî'den zebân-i Türkî'ye terceme olduğuna cihet ve bâ'is ve hikmet budur ki, hicret-i nebevînin sallallahi aleyhi vesellem tokuz yüz .....[154] şühûr senesinin mübârek rebî'ü'l-evvel şehrinde Kostantiniyye [**5a**] şehrinde âfitâb-ı çarh-ı celâl âhter-i sa'd-ı kemâl medâr-ı erbâb-ı hâcât merkez-i azhâb-ı mühimmât pâdişâhun cemşid-i saltanat ve âsmân- rif'at şehen-şâhun ebedî devletde emrine imtisâl gösterüp, künc-i halvetde makâm-ı uzletde sâlikâne diz çöküp oturmuş idüm.

[152] "Bir işe niyet ettiğimde Allah'tan esenlik dilerim."

[153] Râd Sûresi, 13/5. Âyet, "Yeniden yaratılmak.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 235.

[154] Bu kısmın üzeri silinmiş, okunamadı.

Süleymân-nâme-i Kebîr'ün ol târih-i a'zam-ı dil-pezîrün seksen ikinci cildini bitirmişdüm. Veli ol kân-ı sehânın ma'den-i cûd u vefânın ya'ni Mustafa Paşa'nun atâullahu ömrehû şimdiki asırda ulemânun, fudalânun, kümelânun, ümerânun, vüzerânun mâbeyninde paşa hazretlerinin dâm-ı azze meseli ma'dûmdur ki, tâ kıyâmet-i devletle dâ'im ve izzetle ka'im ola ki, pâk i'tikad-ı aziz-i mü'min muvahhid ehl-i temeyyüzdür ki rây-ı tedbirinde âsaf-ı devrân fikr-i müşirde Menuçehr-i zamanıdur. Ferâsetde ve kiyâsetde bî-nazîr hüsn ü sabâhatde bî-bedel vezîrdür ve lutf u fesâhatda mahsûd u sehbândur. Hayr-endiş kân-ı kerem ve menbâ'ü'l cûd-i ve'l-ihsândur ve belâgatde ve ibâretde temam mehâret bulmuş emîr-i kâmrândur. Faziletle âlem-i afâkı tutmuş hâtem-i sâni ve dânâ-yı kâmil ehl-i irfândur tale bekahû.

Nazm

[5b] Lâ yuflihu[155] men zaleme ve'dil fî umûrike[156]

Mustafâ Paşa durur kân-ı kerem
Ki oldı râzı hazretinden cümle ümem
.....[157] hândur âsaf ol vezîr
Kim Menuçehr-i zaman kâmil-i müşir
Şâkir andan kâmilen pür-hüner
Zâkir anun hazretine alkış ider
Hakk Te'âlâ devletin kılsın ziyâde
Tâ kıyâmete bâki tura ol hoş nihât
Dâ'îdür Firdevsî ider ana duâ
Her hatırdan hıfz ide hâfız Hüdâ

---

[155] Nüshada *tuflihu* yazmaktadır. Fakat doğru olan yukarıda yazıldığı şekliyle *yuflihu* olmasıdır.
[156] "Zulmeden iflah olmaz. Her işinde adil ol."
[157] Han'ın adı mürekkeple karalanmış, okunamadı.

Nesr

Bu Firdevsî hakirin ve dâ'î fakirin ne mikdâr ola ki ol vezîr-i a'zamın ve emîr-i mufahhamın eğerçi kûh ü şükûhundan cevâb-ı mecâlim ve arz-ı urza hâlim kalmaz ki anun bu kemineye itdüği âli himmeti takrîr ve hüsn ü lûtfuna ta'bîr idebilem. Amma tâkat yetdükce istedüm kim anun şükrinün edâsında ve devâm-ı devletinin du'âsında bâki ömrümü âhire iletüp, hizmetine ve devletlü eşiğine mülâzemete vardıgumca hâk-ı pâyına yüz sürdüğümce dâ'imâ dest-tehî varmağa âr idüp, meskenet koşasun. İhtiyâr idüp, ilm-i meşâyihden bu hikmet-âmîz ve ibret-engiz risâleyi te'lif itdüm. Meşâyih-i kibâr risâlelerinden İmâm-ı Gazâli ve şeyh Muhyiddin-i Arabî ve Şeyh Attar makalelerinden intihâb kılup, Türkîye [**6a]** terceme olundı.

Der beyân-ı ibtidâ-i kitâb ve fihrist-i ebvâb.

Min ba'd ulemâdan mahfi değil ki tekmîl-i kitâp usûlüne ma'lûmdur. Ba'zı risâlenin fihrist-i ebvâbı lâzım olduğu ecilden, bu makale dahi temam otuz bâb üzerine söylenüp, te'lîf olundı. Kemalânun suâlinde ve cevâbında, ma'âriflerinin evveli ve âhiri mukaddimi ve mu'ahharı fasılla ta'yin ve bâbla tezyîn ma'lûm ve zâhir ola ve mütâlaa kılan maksûdu olan suâli ve cevâbı zahmetsizin bulmağa kadar. Evvela **nite** şöyle, kim **el-faslu'l-evvel** Mevlânâ Şemseddin-i Tebrizî hazretine nefisden suâl kılup, ol dahi cevâb virdiğü beyânındadur. **El-faslu's-sâni** imtihâna çeküp, ma'ârifden haber açup, eşyâ-i küllîden suâl idüp, ol dahi cevâb virdiğü beyânındadur. **El-faslu's-sâlis** nefs-i küllî, cism-i küllîye mürtebit olduğundan garaz aslı nidüğün bildirür. **El-faslu'r-râbi'** nefs-i küllînin sirâyet itdüğün bildürür. **El-faslu'l-hâmis** mevt ve hayâta i'tibâr kılmağı bildürür. **El-faslu's-sâdis** mevtin ve hayâtın ve cismin mâhiyetini bildürür. **El-faslu's-sâbi'** umûr-ı cüz'iyye ile nefs-i emmârenin sânındadır.

[6b] Es-sabru yûrisu'l-ferah ve'l-acelü yurisul-şerr[158]

El-faslu's-sâmin mevt ü hikmet idüğün bildürir. **El-faslu't-tâsi'** mevt-i alâ vechi'l-tahkîk-i teşhîs itmenin keyfiyyet-i tarîki beyânında. **El-faslu'l-âşir** mevt ü

[158] "Sabır rahatlığa götürür, acelecilik kötülüğe götürür."

hikmet öldükden sonra amma takât-ı insânîyyeden ne mertebelü kişilere rahmet-i mahz olur, ne derecelü kişilere azâb mahz olur anun beyânındadur ki zikr olur.[159] **El-faslu'l-hâdi'-aşer** nefsin kuvvetinden fi'ile çıkmaklığının keyfiyyetin bildürir. **El-faslu's-sâniye-aşer** siyâsetden araz nidüğün bildürür. **El-faslu's-sâlis-aşer** cesedin aynı ve misâlin bildürür. **El-faslu'r-râbi'-aşer** nefsin ahvâli beyânındadur. **El-faslu'l-hâmis-aşer** hayvanât olmayı geriye gördüklerinün sebebi beyânındadur. **El-faslu's-sâdis'u-aşer** lezzet ve elem ve râhat ve ta'b gördüğü sebebi beyânındadur. **El-fasl'us-sâbi'u-aşer** nefs-i emmâreyle umûr-ı cüz'iyye beyânındadur. **El-faslu's-sâmine-aşer** ehl-i hâleyle ehl-i nâr beyânındadur. **El-faslu't-tâsi'u-aşer** küfr ile kâfir beyânındadur. **El-faslu'l-işrûn** felek-i kamer tahtındaki cehennemin ve ehlinin beyânındadur. **El-faslu'l-hâdî ve'l-îşrûn** ehlullahun bekâya tâlib ve cühhâlin fenâya râgıb olduğu beyânındadur. **El-faslu's-sâni ve'l-işrûn** ef'âl ve a'mâl ve ahlâk ve râyı birbirine muhâlif olduğu beyânındadur. **[7a] El-faslu'r-râbi' ve'l-işrûn** insanla melâ'ike arasında müşterek olan lezzetleri beyân ider. **El-faslu'l-hâmis ve'l-işrûn** a'mâl-ı seyyi'e ve ef'âl-i kabîha beyânındadur. **El-faslu's-sâdis ve'l-işrûn** i'timâd-ı muvahhid ve i'timâd-ı mukallid beyânındadur. **El-faslu's-sâbi'u ve'l-işrûn** sâni'n san'î ve âlemin nizâmı emri beyânındadur. **El-faslu's-sâminu ve'l-işrûn** nefs-i lezzetden ve elemden müfârekat itdükden sonra bulduğu nesneler beyânındadur. **El-faslu'l-tâsi'u ve'l-işrûn** vüzerânın ve erbâb kılmak ve bevvâb-ı dergâhın sülûki beyânındadur. **El-faslu's-selâsûn** Mustafa Paşa'nun tâle bekâ hû salâhiyyeti ve mâ'delet ve ma'rifeti beyânındadur.

Nazm

Pes risâle aslı bu ey kâm-rân
Kim otuz fihrist-i ebvâb anla anan
Ger hakikat gözle itsün nazar
Her birinde var ma'âni mu'teber
Rûh-i kudsî meseli urdık çünki hem
Ki ide tahsîn işidirse gaybı hem
Bu risâledür ma'ârif ey hümâm

[159] Bu satır sonradan araya eklenmiş.

Heb hakayıkdur ne kim varsa kelâm
Müstemîden budur amma murâdı
Eylese Firdevsî hayrla yâd
Bu muhibb-i inkıyâdur ol hakir
Der ki Hakk'dan ister evvelâ dest-gîr

[7b] Haze emrün âkıbetuhu hayrun ve se'âde[160]

El-faslu'l-evvel Mevlânâ Şems-i Tebrizî hazretine nefsden suâl idüp, ol dahi cevâb virdiği beyânındadur. Nite râvâyat-ı sahîh[161] ve nakil-i sarîhdür ki merhûm ve mağfûr ve sa'id ve şehid Sultân Alâ'addin, ol hâkâni bî-bedel-i âl-i Selçuk azîm şâhid-i Hakk korhusından ana âdil ve kâmil pâdişâhdı. Meğerki anun hâl-i hayatında ve eyyâm-ı devletinde Konya şehrinde ehlullâh gayet çok imiş. Her âzîne gicesi meşâyih-i kibârı da'vet envâ'i ni'met bişürüp, hayr duâların almağçün ziyâfet ve hizmet iderdi. Rivâyet iderler ki meşâyih-i kibardan şâh huzûrunda yetmiş iki nefer ehlullâh vardı. Cümlesinden birisi **Fakîh Ahmed Sultândı** rahmetûllahi vâsi'aten. Meğerki bir cum'a gicesi şâhın huzûrunda erenler cem' olup, sohbet iderken, cemî'nin şem'leri bî-sebeb çerb olup, amma def'a varup, matbahdan yine yakdılar. Ve lakin şem'leri söndüğine her birisi hayrete varup, bu ne alâmetdür deyüp, birbirinin yüzine bakdılar. Meğerki Mevlânâ-i hazret dahi ol meclisde bileydi, ulemânun efdali ve kümelanın ekmeli idi. Lakin henüz Şems-i Tebrizî hazreti Mevlânâ hazretiyle gelüp, buluşmamışdı. [**8a]** Vilâyete kadem basup, Şems hazretiyle buluşmamışdı. Mevlânâ-i hazret aleyhe'l-rahmet ve'l-gufrân baş kaldurup eyitdi, bu şehre bir güzende er gelipdir kendüyi bildürmekçün. Şem'leri çerb kılıpdur, diyüp cemî'nizin vilâyetinden anun vilâyeti ziyâde olmağa alâmetdür, ana delâlet ider diyüp, emr itdi ki, görün taşra kimse var mı yok mı? Diyince anlardan birisi taşra çıkup gördi ki bir derviş durur, elinde bir mumcuğuzı var. Da'vet idüp, içerü getürdiler. Çünki bevvâb dervişi Şâh nazarına getürdi. Selâm virüp erenlere, içerü girüp, tâş eşikde oturdı. Bunlar ednâ gözle bakup, dervişe i'tibâr itmediler. Andan nemed pûş elindeki mumu püf didi çerb oldı. Cem'i orta yirde yanan şem'ler bile çerb oldı. **Pes Fakîh Ahmed Sultân** vilâyet-i Konya ol eri kimdüğin bildi.

160 "Bu işin sonu hayr ve mutluluktur." Aynı başılığı 3b'de de kullanmıştır.
161 Müellif bu şekilde yazmış: راوايت صحيح yazımda yanlışlık var: روابت صحىح olmalı. *Rivâyet-i sahih* olarak okuyabiliriz.

Yirinden kalkup merhabâ kıldı. Andan cümle erenler görişdiler, illâ ki Mevlânâ-i hazret görişmedi. Bunçün anunçün ki gerçi Mevlânâ-i hazret âlimdi ve illâ ki dervişleri ehl-i bid‘atdur diyü sevmezdi, i‘tibâr kılmazdı, amma ki bu gelen nemed-i pûşun zâhir yüzünden bu kadar velâyetin göricek diledi ki, bunı ilmle imtihân kıla,

[**8b]** **Es-sabru minellahi ve'l-avnu minallahi, tevekkel aleyhi kefâke.**[162] kimdügin bile, amma bu gelen derviş hod Şems-i Tebrizî hazretleriydi, rahmetûllâh-i aleyh Mevlânâ içün kasıdla gelmişdi ki, Mevlânâ ile anun menâkıbları kitâblarda mestûr ve dillerde dahi meşhûrdur, zikri hâcet değildür. Eğer tafsîlle zikr olunsa risâle çoğalup mutavvel olur, muhassıl murâd edâ olmaz. Söz haddeden çıkup, kelâm u derece-i ıtnâba[163] varur.

Nazm

Şerh olursa cümlesi sâhib-i kemâl
Belki hadden çıkısa işbu risâl
Söz gerek kim ola az ve muhtasar
Dinleyenler çekmeye tâ infi'âl

Nesr

Andan Mevlânâ bâş kaldurup, ilm kuvvetiyle Şemsî mülzem kılmağçün evvel suâl kılup, eyitdi kim derviş kandan gelürsin ve kande gidersin. Eyitdi bekâ mülkünden fenâ mülküne geldim, yine fenâ mülkünden bekâ mülküne giderüm. Mevlânâ eyitdi bu uzâk sefere azuğun nedür ve mahremin kimdür ve merkebin ne nesnedür ve mürşidin dahi kimdür? Cevâb virdi kim azuğum kanâ‘at ve mahremim aşk ve irâdet ve merkebim nefs ve mürşidim Kur‘ân'dur diyecek. Yine Mevlânâ sordu ki cemî‘sin hûb buyurduk ma‘lûmumuzdur ve lakin bu nefs ne nesnedür bilmekde aczimiz var ve dahi Âli hazreti radıyallahü anhû **[9a]** buyurmuşdur *men arafe nefsehu fekad arafe rabbehu*[164] pes kişinün nefsi ne nesnedür ve nice bilür,

[162] "Sabır da yardım da Allah'tandır. O'na güven, O sana yeter."
[163] اطنانی yazılmış ب yerine ن yazılmış olabilir.
[164] "Kim kendini bilirse Rabbini de bilir." Bazı âlimler uydurma hadis kapsamında der. Hz. Ali'nin sözü olduğunu söyleyenler de olmuş; ama daha ziyade Yahya b. Muaz er-Razi isimli bir kişinin sözü olduğu belirtilir. Bu kişi erken dönem sufilerindendir.

cevâb vir ki sevâb hâsıl idesiz ve bu kadem basduğun ulemâ meclisidür tâ kim fudalâ meclisine lâyık olasız.

Nazm

Cem‘ olupdur meclis içre akılân
Nâzır olmışdur sözü ki fâzılân
Ki sakın söylemeye bi-ma‘ni kelâm
Tâ ki ta‘n itmeye sana kâmilân
Söz gerek kim diyicek dilde revân
Müstemi‘ tahsîn ide oldum hemân
Meclis-i irfâna basdunçün kadem
Ur hakikat sözlerinden imdi dem

Nesr

Kaçan ki Mevlânâ Hüdâvendigâr bu vechile suâl idecek nemed-i pûş kâmil dahi muhakkikâne cevâb verüp, eyitdi kim yâ Mevlânâ hazreti bilgil ki nefsini bilen kimse ehl-i irfân ve kâmildür ve insân-ı fâzıldur ve bilgil ki ulemâ ve felâsife insanın mâhiyyetinde çok ihtilâf kılup, dururlar. Ol ihtilâfâtın küllîsin üç makale cem‘ ider bunun beyânı içündür zirâ ba‘zıları eyitdiler kim insan bir nesnedür kim etden ve kandan ve izâmdan ve tamarlardan ve sinirlerden[165] tertib olınmışdur ve ba‘zıları eyitdi kim insan cesed-i cismânî ve nefs-i rûhânîden ibâretdür didiler. Ve ba‘zıları

[9b] ***İzâ azamte fe tevekkel alâllâh (‘alâllâhi)*** **[166]**

eyitdiler kim insân bir nesnedür, kim cesed-i cismânî ve nefs-i rûhanîden ibâretdür didiler. Ve ba‘zıları eyitdiler insan nefs-i nâtıkadur cesed ana bir günlük menzilindür didiler. Bu üç vechi hükmen insanun mâhiyetinde dimişlerdür. Nefsde dahi ihtilâfları üç vechledür. **Vechi** oldur kim nefs-i cism-i latifde gayr-i mürşiddür didiler. Ve ba‘zıları eyitdiler nefs-i cevher-i rûhanîden gayri mahsûsa durur, ba‘del-mevt bâki kılur. Ve ba‘zıları eyitdiler kim nefs-i mizâc bedenden ve ahlât-ı cesedden mütevellid

[165] İnsan vücudundaki temel sistemler: 1- Hareket, 2- Sinir, 3- Solunum, 4- Dolaşım, 5- Sindirim sistemleri.
[166] Âl-i İmrân Sûresi, 3/159. Âyet, “Kararını verdiğin zaman da artık Allah’a dayanıp güven.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 66.

olmuş, bir arazdur öldüğünden sonra bâtıl olur, cism-i söz ana vücûd yokdur didiler. Bu tâ'ife cismle a'râzından gayri nesne bilmezler. Anlarun umûr-u rûhanîde ve cevâhir-i nurânîde ve suver-i akliyeden ilmleri yokdur. Bilgil kim kişi nefsi bilmeklik şerif-i ilmdür. Zirâ bir kimse gayri bilmeklik da'vâsın kılup, kendü nefsini bilmemek gâyetde çirkindür. Zirâ ol suâl gayri ta'âmlandurup kendü aç olmak ve gayriye libâs giydürüp, kendü ûryân olmak gibidür. Ve gayriye yola delâlet eyleyüp, kendü dâll olmak gibidür. Ve bilgil kim insan nefsini bilmek mümkün olmaz. İllâ üç veche üzere nazar itmeklikle mümkün olur. **[10a] Ve biri** oldur ki, cesed emrine nazar eyleye **ve biri** oldur ki, mücerred nefs-i nazar eyleye ve üçünci oldur ki cesede mürekkeb olduğu hâlde nazar eyleye.

Nazm

Tâ ki nefsin bilmeğe kâbil ola
Nefs-i irfânında ol kâmil ola
Nefsini bilen kişi bilir Hakk'ı
Bilmeyen belhûm adall câhil ola[167]

Der şinâhten nefs-i insanî imdi eyle olsa yâ Mevlânâ değme şahıs kendü vücûdundan bî-haber olup, nefsi bilmez. Amma kemâl-i ma'rifet budur ki, kişi nefsi bile pîr idürüz kim cesed etden ve kandan ve izâmdan ve tamarlardan ve sinirlerden terkîb olmuş bir nesnedür. Bunun küllîsi bir cisimdür, hiç birinde şekk olmaz ve amma nefsi bir semâvî cevherdür, hayydür. Bizâtihi âlemdür bi't-tâbi' fa'âledür. Mâdâm ki mevcûd bir lahza cevelândan hâli olmaz, Bârî Te'âlâ halk itdüğü günü de anun üzerine hulk olmuşdur. Ve amma ol nefisle cesedden mürekkeb olan bu meşâhid olup ve mahsûs olup ve muhâtab olup, suâl idene cevâb virüp masnû'larda sâni' olandur. Kaçan ölse bu nesneler andan öldükten sonra bâtıl olur zirâ ölmek nefs-i cesedden müfârekat itmekden gayri nesne değildür. Ol vakit anun cemî'-i fezâ'îli bâtıl olur **ve bilgil kim** akılanın

[167] A'râf Sûresi, 7/179. Âyete iktibas yapılmış. Bu âyette *belhûm adall* diyerek bazı insanların hayvanlardan daha da aşağı olduğu belirtilir, **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 162.

[10b] İz ente mes‘ûdun fi harakâtike ya fatihe’l-fâli leke’l-bişeratu bi’l-hayri[168]

ekseri nefsin vücûduna ikrâr iderler. Lakin nefsin cesedin mizâcından mütevellid olmışdur diyü zan iderler. Amma amirâneler zan itdikleri gibi değildür. Zirâ bir nesneden mütevellid olan ol nesnenin cevheridür. Cesed hod cismdür, cism olmasında şekk yokdur nefs hod cism değildür, cismin a‘râzlarından dahi değildür. Bu bize didüğimiz nesnenin sıhhatine delil oldur kim cism-i sâkin olup, yâ müteharrik olmakdan münfek olmaz. Cism olduğu haysiyetden ve eğer cism olduğu haysiyetden müteharrik olsa vâcibdür ki her cism-i müteharrik ola. Ve eğer sâkin olsa vâcibdür ki her cism-i sâkin ola. Hâl budur ki emr böyle değildür belkim ba‘zı ecsâm dâ’imâ müteharrik olur, eflâk ve kevâkib gibi ve ba‘zısı sâkin olur, yir gibi ve yirin eczâsı gibi ve ba‘zısı kâh sâkin olur ve kâh müteharrik olur havâ gibi ve su gibi ve hayvân gibi ve nebât gibi. Pes bu nesne delâlet eyler kim bunları sâkin kılup ve müteharrik kılan bunlardan gayri bir nesnedür ol nesne cism değildür ve arz değildür, zirâ arz nefsine ka’im olmaz cismden hâli anın enfesdür ve bir delil dahi oldur kim arzın **[11a]** fi‘ili yokdur. Zirâ arz fâ‘iliyle ka’imdür. Eğer arzın fi‘ili olsa arz anunla ka’im olmazdı. Belki ol arzla ka’im olurdı, arz hod nefsiyle ka’im olmaz fekeyfeki gayri nesne anunla ka’im olur. Pes bu nesne arzın fi‘ili yoğuduğuna beyân olur. Zirâ hakikatde fâ‘il oldur, kim fi‘ili ahz itmeğe ve terk itmeğe kadir ola. Zirâ fi‘ili terk itmek işlemekden âsândur pes eğer arzın fi‘ili olsa anun terkine dahi kadir olmak gerek. Şol fii‘line kadir olduğı gibi şol kimse ki nefs-i nâtıka-i basîtdür, nurânîdür diyü zan eyler her nesnenin sûreti anda mesturdur.

Nazm

Söz budur kim eyledim anı beyân
Efdâlin Allah bilür yokdur gümân
Nefs-i insanî nedür bilmez beşer
Âkilin aklı ihâta etmez şaşar
Rûhî nice fark ide sâhib-i kemâl
Ki Ahmede bildürmedi anı Hak Te‘âlâ

[168] "Ey falcı sen hareketlerinden mutluysan hayırla müjdelenme senin hakkındır."

Fahr-i âlem ol Muhammed Hakk resûl
Rûha vâkıf olmadı ey pûr usûl
Emr-i Rabbi gelicek Hakk'dan hitâb
Rabb'imin emri diyü virdi cevâb
Rûh ne cevher idigün Allah bilür
Hakk'dan özge varumudı Allah bilür

El-faslu's-sâni Hazreti Mevlânâ Şems-i Tebrizî imtihâna çeküp,

[11b] Hâze'l-emru fîhi su'ûbetün lâ ta'cel turah[169] ma'ârifden haber açup, suâl ve cevâb itdiklerin beyân ider. Kaçan ki Hazreti Mevlânâ Şems-i Tebrizî'n ma'ârifin nefs husûsunda bu vechile suâle cevâb virdiğin ki istedi. Kemâlâtına ve fesâhatına tahsîn kılup, âferîn itdi. Andan yine kemâl-i birle Şems'i imtihân idüp, eşyâ-i küllîden ve mâ-sivâdan suâl itdi. **Nite** pes su'âl itdi ki nefs nedür? Cevâb virdi kim cevher-i basit-i rûhanîdür, fa'âledür ve akl-i fa'âlün sûretler neleründen bir sûretdür. Ve dahi suâl itdi kim edât nedür? Cevâb virdi kim bir emr-i mümkünün tekvînine ve hem birle işâret kılmakdur. **Yine** suâl itdi kim akl nedür? Cevâb virdi ki, akl bu temeyyüzdür insanın her şahsına mahsûs olur ve sâyir hayvanâtda bulunmaz. **Ve dahi** suâl itdi kim cins nedür? Cevâb virdi ki, cins bir sıfatdur kim suver-i muhtelife cem' ider. Şol suver-i muhtelifedür ki küllîsinden ma'ni vâhidle ta'bir olunur. Yine suâl itdi kim nev' nedür? Cevâb virdi ki, nev' bir sıfatdur ki, suver-i müteferrik cem' ider, eyle suver kim ma'ni vâhid anı cem' ider. **Ve dahi** suâl itdi kim şahs nedür? Cevâb virdi ki şahs bir cümledür ki ana işâret olunur gayrine olunmaz ve gayriden ef'âl birle ve suver birle temeyyüz olunmaz. **Yine** suâl **[12a]** itdi ki fasl nedür? Cevâb virdi ki, fasl bir sıfatdur kim ecnâsla envâ'i örtüsünü fark eyler. **Ve dahi** suâl itdi ki, hâssa nedür? Cevâb virdi kim hâssa bir sıfatdur ki, mahsûs olur bir şeyi' gayride bulunmaz. **Ve yine** suâl itdi ki, nûr nedür? Cevâb virdi ki nûr bir cevherdür tâhirdür ve zâtında mazhardur, gayrini. **Ve dahi** suâl itdi ki, zulmet nedür? Cevâb virdi ki, âdem-i nûrdur. **Ve yine** suâl itdi kim nehâr nedür? Cevâb virdi ki, nehâr şemsin zav'ıdur ve leyl arzın zıllîd. **Ve dahi** suâl itdi ki, harâret nedür? Cevâb virdi ki, harâret heyûlânın harâreti gıylân itmekdür. **Ve yine**

[169] "Bu iş zordur, acele etme ki rahat bulasın."

suâl itdi ki, bürûdet nedür? Cevâb virdi ki, mirât ol gıylân iden harâretin hamûldur. **Ve dahi** suâl itdi ki, rutûbet nedür? Cevâb virdi ki, heyûlânın eczâsı seyyâlen itmekdür. **Ve yine** yübûset nedür? Diyü suâl itdi. Cevâb virdi ki eczânın temâsıkıdur. **Ve dahi** suâl itdi ki, levn nedür? Cevâb virdi ki, ecsâmın şû'ânın berkidür. **Ve yine** suâl itdi ki, râyiha nedür? Cevâb virdi ki,

[12b] El-emru sehlün fîhi hayrun, izheb velâ tehaf teslem bi-emrillah[170]

râyiha buhârâtdur, eyle buhârât kim zevât-ı keyfiyyâtıdur, ecsâm-ı mürekkebi tahallül ider. **Ve dahi** suâl itdi ki, sûret nedür? Cevâb virdi ki, sûret-i ecsâm-ı heyûlât tesâdüm itdüğündendür, andan hâsıl olur. **Yine** suâl itdi ki, harekât nedür? Cevâb virdi ki, harekât altı nev'idür. Evvel altının **biri** kevndür ve **biri** fesâtdur (?) ve **biri** ziyâdedür ve **biri** noksândur ve **biri** tağyîrdur ve **biri** nakledür. Ve bunların ef'âline hâlleri nedür? Diyü suâl itdi. Cevâb virdi ki, kevn-i heyûlâ suverini kabul itmekdür **ve amma** fesâd-ı suver heyûlâdan hâl' olmakdur **ve amma** ziyâde şeyîn nihâyetini mütebâ'id olmakdur **ve amma** noksân nihayetinin tekârübidür. **Ve tağyîr** sıfât-ı mübeddel olmakdur **ve nakle** bir mekândan bir mekâna çıkmakdur. **Ve yine** suâl itdi ki, mekân nedür? Cevâb virdi ki, mekân her mevzi'dur, mütemekkin ana temekkün ider. Ve dahi suâl itdi ki, zaman nedür? Cevâb virdi ki, zaman harekât-ı felekin adedidür. Ve yine suâl itdi ki, felek nedür? Cevâb virdi ki, felek bir cism-i şeffâfdur ki, âleme muhitdür. **Ve dahi** suâl itdi ki, âlem nedür? **[13a]** Cevâb virdi ki, âlem Allah'un gayriyi cemî'-i mevcûdâtadurlar. **Ve yine** suâl itdi ki, kevâkib nedür? Cevâb virdi kim kevâkib-i ecsâm giridür, sebâtının devâmından câmide gibidür. **Ve dahi** suâl itdi kim cism nedür? Cevâb virdi ki, cism oldur ki, anun tûlî ve arzı ve umkı ola. **Ve yine** suâl itdi ki, cism-i şeffâf nedür? Cevâb virdi ki, cism-i şeffâf oldur kim hucub-i mâverâ kılmaya. **Ve dahi** suâl itdi ki, nâr nedür? Cevâb virdi ki, nâr bir cism-i neyyirdür kim eşyânın eczânın ta'rif ider, eczâsı basîtasına redd eyler. **Ve yine** suâl itdi ki, havâ nedür? Cevâb virdi ki, havâ bir cism-i latif ve hafifdür ve seyyâldur ve şeffâfdur ve seri'ü'l-harekedür. **Ve dahi** suâl itdi ki, su nedür? Cevâb virdi ki, su bir cism-i seyyâledur kim arzın havâlisini ihâta kılmışdır. **Ve yine** su'âl itdi, kim arz nedür? Cevâb virdi kim arz bir gâlîz cismdür, âlemin merkezinde turur, cihât

[170] "Bu iş kolay, bu işte hayır var. Git korkma, Allah'ın izniyle sağ sağlim olacaksın."

sebebiyle mübeyyindür. Pes şark-ı kevn doğduğu tarafdan ve garb gün bâtduğu tarafdan ve şimâl burc u cedîn[171] medârıdur ve cenûb-ı süheylin medârıdur

[13b] Hâze'l-emru fîhi nedâmetun lifâ'ilihi fe'aleyhi en yesbira[172]

ve ufk-ı muhît yilesidür ve esfel-i arzın merkez yilesidür. **Ve dahi** suâl itdi ki, balçık nedür? Cevâb virdi kim suyla tobrakdur. **Ve yine** suâl itdi ki, zebed nedür? Cevâb virdi kim sudur ve havâdur. **Ve dahi** eyitdi buhâr nedür? Cevâb virdi ki, sudur ve nârdur. **Ve yine** suâl itdi kim duhân nedür? Cevâb virdi kim nârdur ve türâbdur. **Ve dahi** su'âl itdi ki, berk nedür? Cevâb virdi kim nârdur ve havâdur. **Ve yine** suâl itdi kim ma'âdin nedür? Cevâb virdi kim ma'âdin oldur kim eczâ'i türâbisi gâlib ola. **Ve dahi** suâl itdi kim hayvan nedür? Cevâb virdi kim hayvan oldur kim eczâ-i bâdîsi gâlib ola. **Ve yine** suâl itdi ki, nebât nedür? Cevâb virdi kim nebât oldur kim eczâ-i mâ'îsi gâlib ola. **Ve dahi** suâl itdi ki, insan nedür? Cevâb virdi ki, insan oldur ki eczâ-i nâriyyesi gâlib ola. **Ve yine suâl** itdi ki, melâ'ike nedür? Cevâb virdi ki, anda tabi'at-ı felekiyye gâlib ola. **Ve dahi** suâl itdi ki, cinn nedür? Cevâb virdi kim cinn oldur kim eczâ'-i nâriyye ve eczâ-i havâyiyye gâlib ola. Ve dahi **[14a]** suâl itdi ki, şeytân nedür? Cevâb virdi kim şeytân oldur kim anda eczâ'-i türâbiyye ve eczâ'-i nâriyye gâlib ola. **Ve yine** suâl itdi kim riyâh nedür, ya'ni yiller nedür? Didi. Cevâb virdi kim seyl-i havâ temevvücdür. Ve seylâ nedür? **Ve dahi** suâl itdi ki, tabiat nedür? Cevâb virdi ki, tabiat nefs-i felekte kuvâlarından bir kuvvetdür, erkân-ı erba'ya sirâyet eylemişdür. **Ve yine** suâl itdi ki, esîr[173] nedür? Cevâb virdi ki, esîr bir hârr-ı havâdur, felek-i kamer belindedür. **Ve dahi** suâl itdi ki, nesîm nedür? Cevâb virdi ki, nesîm havâ-yı mu'tediledür, arzın yelindedür. **Ve yine** suâl itdi ki, zemherîr nedür? Cevâb virdi ki, zemherîr küre-i nesîmin üstündeki havâdur. **Ve dahi** suâl itdi ki, şuâ' nedür? Cevâb virdi ki, şemsin ve kamerin ve ayyıldızların envârıdur. **Ve yine** suâl itdi ki, in'ikâs-ı şems nedür? Cevâb virdi ki, in'ikâs-ı şems-i şemsün envârı arzdan havâya rücû' kılmakdur. **Ve dahi** suâl itdi ki, buhâr nedür? Cevâb virdi ki, buhâr eczâ'-i mâ'îyedur kim şuâ' birle havâya rücû' itmişdür. **Ve yine** suâl itdi ki,

---

[171] Oğlak Burcu

[172] "Bu işi yapan için bir pişmanlık vardır. Artık sabretmesi gerekir." Nüshada *tesbira* yazmaktadır. Fakat *yespira* olması gerek.

[173] Esîr: kâinatı dolduran ve bütün cisimlere nüfuz eden, fizikcilerce, ışık, hararet ve elektrik gibi şeylere nakil vâsıtası hizmeti gördüğü farzolunan, tartısız, elâstikî ve akıcı hafif bir cisim. https://www.luggat.com/esir/1/1, 10.08.2018.

duhân nedür? Cevâb virdi kim duhân eczâ-i arziyye latifedür, havâya harâret birle mürtefî olur.

[14b] Haze'l-emru fihi nurun ve ferahun lif'ailihi inşallahu Te'âlâ[174]

Ve dahi suâl itdi ki, bulut nedür? Cevâb virdi kim bulut eczâ'-i mâ'î ve arziyedür kim havâda müterâkim olmışdur. **Ve yine** suâl itdi ki, yağmur nedür? Cevâb virdi kim yağmur eczâ'-i mâ'îyyedür, ba'zısı berâber olup ve sakil olup merkez-i arzdan yana rücû' kılmışdur. **Ve dahi** suâl itdi ki, berk nedür? Cevâb virdi kim berk bir nârdur, kim bulut altında eczâ'-i duhânîyyenin ihtikâkından yalkulanur. **Ve yine** suâl itdi ki, ra'd nedür? Cevâb virüp, eyitdi kim ra'd yelin âvâzıdur, sehâbin altında durâyılar ve çıkmaklık taleb eyler. **Ve dahi** suâl itdi ki, sâ'ika nedür? Cevâb virdi kim sâ'ika bir sûretdür ki, sehâb altından devr iden rîh def'aten vâhide çıkmaklıkdan hâdis olur. **Ve yine** suâl itdi ki, sûret nedür? Cevâb virdi kim bir fer'dur kim ecsâmı birbirine dokuşduğundan havâda hâlis olur. **Ve dahi** suâl itdi kim tumân nedür? Cevâb virdi kim tumân bir buhâr-ı râtbdur, yiryüzünden yağmur akınca havâya çıkar. **Ve yine** suâl itdi ki, hâle nedür? Cevâb virdi kim hâle bir dâiredür kim azîmin sathında in'ikâs-ı şemsden **[15a]** hâsıl olur. **Ve dahi** suâl itdi ki, kavs-i kuzah nedür? Cevâb virdi kim kavs-i-kuzah ol dâirenin nısfıdur ki küre-i nîmde hâdis olur. **Ve yine** suâl itdi ki, kar nedür? Cevâb virdi ki, kar uvâcık talldur, kim bulutun halâletinde câmid olup, andan rıfkla yire iner. **Ve dahi** suâl itdi ki, dolu nedür? Cevâb virdi ki, dolu tamlalardan ki havâda sehâb semekinden çıkdıkdan sonra döker. **Ve yine** suâl itdi ki, seyl nedür? Cevâb virdi ki, seyl çok yağmur yağduğundan derelerden akan sulardur. **Ve dahi** suâl itdi ki, ırmakların başı nedür? Cevâb virdi ki, dağlardan çıkan bınarlardur. Ve artduğu seyllerin çokluğundandur. **Ve yine** suâl itdi ki, zelzele nedür? Cevâb virdi kim zelzele yirün altında muhtebis olan rîhın hareketindür. **Ve dahi** suâl itdi kim hasf nedür? Cevâb virdi ki, ol muhtebis olan rîhın çıktığı vakit yir aşağâ evirilmekdür (?). **Ve yine** suâl itdi ki, cibâl nedür? Cevâb virdi kim cibâl yirin mîhıdur ve yiryüzünde esen yellere ve denizlere akdur ve seniyyâtdur. **Ve dahi** su'âl itdi ki, cezâir nedür? Cevâb virdi ki, deniz içindeki

---

[174] "Allahu Te'âla'nın izniyle bu işi yapan için aydınlık (nur) ve sevinç vardır."

[15b] Fî hâze'l-emri rahetü'l-kalbi ve'z-zihni[175]

atalardur. **Ve yine** suâl itdi ki, bürudet nedür? Cevâb virdi kim bürudet diyü ol yire dirler, kim anda su olmaya ve ot bitmeye. **Ve dahi** suâl itdi ki, icâm ve betâyih nedür? Cevâb virdi kim icâm ve betâyih diyü ol yire dirler ki anda su ve ot ola. **Ve yine** suâl itdi ki, gudürân[176] nedür? Cevâb virdi kim gudürân diyü ol yire dirler ki, anda sular çoğ ola. **Ve dahi** suâl itdi ki, arz nedür? Cevâb virdi kim arz bir cism-i kerbdür (?), havânın vasatında Bârî Te'âlâ izn-i birle durur. **Ve yine** suâl itdi ki, havâ nedür? Cevâb virdi ki, havâ yirin cemî'-i cevânibinden ihâta kılupdur. **Ve dahi** suâl itdi kim felek nedür? Cevâb virdi ki, felek oldur havâyı cemî'-i cevânibinden ihâta idip, durur. **Ve yine** suâl itdi kim arzın merkezi nedür? Cevâb virdi ki, merkez arz u urzun vasatında bir nokta, ol noktadan yirin zâhirine varınca muhîtin yigirmi iki bölüğünden üç bölüğü ve bir bölüğünün nısfı mikdârıdır. **Ve dahi** suâl itdi ki, buhâr nedür? Cevâb virdi kim yiryüzünde müstenka'atdur. Suyu cem' idüp durur. **Ve yine** suâl itdi ki, denizin ziyâdeliği nedür? Cevâb **[16a]** virdi ki, ırmakların suyu dökülmekliğindendür. **Ve dahi** suâl itdi ki, Fâris'in denizi bir günde ve bir gecede artup eksildiğünün illetü nedür? Cevâb virdi ki, anun artduğu ay doğduğu vakit suyu galeyân idüp ve kaynayup ana dökülen ırmakların suyu kûrür-i cû' itdüğidür ve intikâsı ay dolanduğu vakit suyunun galeyânı gidüp gerü kararına vardığıdur. **Ve yine** suâl itdi ki, ölü denizlerün suları tuzlu olduğunun sebebi ve yağmurlarun ve ırmaklarun tatlu olduğunun illeti nedür? Cevâb virdi kim Hakk'ın kadrini durur kim denizleri tuzlu yaratdı ve nehirleri tuzsuz ve tatlu yaratdı kim tuzsuz sular kim nehirlerdür tuzlu bahrin gıdâsıdur. **Ve dahi** suâl itdi ki, tabâyî'-i erba'[177] nedür? Cevâb virdi ki, harâret ve bürudet ve rutûbet ve yübûsetdür. **Ve yine** suâl itdi ki, erkân-ı erba' nedür? Cevâb virdi nâr ve havâ ve su ve tobrakdur. **Ve dahi suâl** itdi ki, ahlât-ı erba' nedür? Cevâb virdi kim safrâ ve sevdâ ve balğam ve kandur. **Ve yine** suâl itdi ki, müvelledât ve kâinât nedür? Cevâb virdi ki, ma'âdin ve nebât ve hayvandur. **Ve dahi** suâl itdi ki, ma'âdin nedür? Cevâb virdi ki,

[175] "Bu işte zihninin ve kalbinin rahatı vardır""

[176] عدران şeklinde yazılan غدران *gudürân*'dır. *gadîr* kelimesinin çoğulu olup, "sel ile peyda olan birikinti sular, durgun sular, göller; küçük ırmaklar" demek. Ferit Devellioğlu, **Osmalıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,** Aydın Kitapevi, Ankara 2004, s. 273.

[177] Tabâyî-i Erba': (Dört mizaç) Kuruluk, yaşlık, sıcaklık, soğukluk.

[16b] Rızaullahi fî hâze'l-emri felâ tetrukhü, fe ente fîhi reşîdun[178]

yirin ka'rında olan cevâhirlerdür. **Ve yine** suâl itdi ki, nebât nedür? Cevâb virdi ki, şol otdan ve ağaçdan biten nesnelerdür. **Ve dahi** suâl itdi ki, hayvan nedür? Cevâb virdi kim hayvan bir cism-i müteharrikdür, hassâsdur. **Ve yine** suâl itdi ki, irâdet nedür? Cevâb virdi kim irâdet vehm birle bir nesnenün tekvînine işaret kılmakdur, eyle nesne kim olmaklığı ve gayride olmağı mümkündür. **Ve dahi** suâl itdi ki, kudret nedür? Cevâb virdi ki, bir nesne-i ihtiyârıyla işlemeklik elinden gelmekdür. **Ve yine** suâl itdi ki ihtiyâr nedür cevâb virdi kim ahd-ı emrini kabul itmekdür. **Ve dahi** suâl itdi kim kerâhiyyet nedür? Cevâb virdi kim tabiat anı işlemekden nefret itmekdür. **Ve yine** suâl itdi ki, ilm nedür? Cevâb virdi ki, ilm âlemin nefsinde malûmun sûretidür. **Ve dahi suâl itdi ki,** cühhâl nedür? Cevâb virdi kim şey-i gayr sûret birle tasavvûr itmekdür. **Ve yine** suâl itdi ki, i'tikad nedür? Cevâb virdi ki, i'tikad kalbi bir şeyin üzerine bağlamakdır. **Ve dahi** suâl itdi ki, vehm nedür? Cevâb virdi ki, vehm nefs-i hayvanîyyet kuvâlarından bir kuvvetdür kim eşyâ-yı hayâl eyler. **Ve yine [17a]** suâl itdi kim fikr nedür? Cevâb virdi ki, fikr nefs-i nâtıka fi'illerinden bir fi'ildür kim eşyâ örtüsünü temiz eyler. **Ve dahi** suâl itdi ki, imân nedür? Cevâb virdi kim muhbir haber verdüği nesne-i tasdîk itmekdür. **Ve yine** suâl itdi ki İslâm nedür? Cevâb virdi ki, İslâm teslimdür bilâ i'tirâz.[179] **Ve dahi** suâl itdi ki, din nedür? Cevâb virdi ki, din bir cemâat bir Rabb'e itâat itmekdür. **Ve yine** suâl itdi ki, küfr nedür? Cevâb virdi ki, küfr gıtâdur ya'ni örtmekdür. **Ve dahi** suâl itdi ki, şirk nedür? Cevâb virdi kim kişiye dimekdür. **Ve yine** suâl itdi ki, mahmûl nedür? Cevâb virdi ki, Hakk'ı inkâr eyleyeler. **Ve dahi** suâl itdi ki, tâat nedür? Cevâb virdi ki, tâat âmirin emrine inkiyâd idüp, nâhinin nehyile[180] menhî olmakdur. **Ve yine suâl itdi ki,** maâd nedür? Cevâb virdi ki, maâd nefs-i cüz'iyye nefs-i küllîyye rücû' itmekdür. **Ve dahi** suâl itdi ki, savâb nedür? Cevâb virdi kim savâb ol râhatdur kim nefs anı hasedinden müfârekat itdükten sonra bulur. **Ve dahi** suâl itdi kim ikâb nedür? Cevâb virdi kim ikâb ol âlâm ve ol hüzndür kim nefsi anı bedenden ayrılduktan sonra bulur **ve yine**

[178] "Bu işte Allah'ın rızası var, onu bırakma, sen bu işte doğru yoldasın."
[179] "İslâm itiraz etmeden teslim olmaktır."
[180] "Yasaklayanın yasaklamasıyla."

[17b] İhzar ani'l cühhâli fefihi ademu'l-felâhi[181]

suâl itdi kim hayr nedür? Cevâb virdi ki, hayr oldur kim mâ yenbagi vakt-i yenbagide men ecel mâ-yenbagi işleye. **Ve dahi** suâl itdi kim ma'rifet nedür? Cevâb virdi kim ma'rûf u sünnetde ve şeriatda âdet-i câri olduğu nesneyi işlemekdür, sünnetde ve şeriatde. **Ve dahi** suâl itdi ki, ahîrin ücreti nedür? Cevâb virdi kim âmil-i âmelî birle müstehak olduğu nesnedür ve şekil diyü sûret-i cismânîyye dirler, levn diyü sûret-i rûhânîyye dirler, bu ikisi küllîsinde mevcûddur.

Nazm

Böyle diyüp hazreti Şems-i cihân
İtdi mollâ müşkilin hallü beyân
Kıldı tahsîn ana mollâ hazreti
Hoş nevâht itdi ve kıldı izzeti
Bil ki sözdür ziyneti her âdemin
Sözledür ziyneti bu âlemin
Çünki rahmet geldi söz gökden yire
Hûn rahmet oldı yirde söz yire
Sözle bilindi kamu heb müşkilât
Sözden özge nesne yok ey pâk zât

El-faslu's-salis ya'ni üçüncü fasl nesf-i küllî cism-i küllîye mürtebit olduğundan garaz nidüğün bildürür. **Nite** kaçan ki Şems-i Tebrizî hazreti âlem mâ-sivâdan haber virdiyse Hazret-i Mevlânâ tahsîn kılup, **dahi suâl** itdi ki yâ Şems hazretleri haber vir bana nefs-i küllî cism-i küllîye mürtebit **[18a]** olduğundan araz nedür? Diyecek. Şems-i Tebrizî hazreti rahmetûllahi aleyh **cevâb** virüp, eyitdi kim vakta ki mevcûdâtın ba'zısını ba'zının tahtında müterettib oldı ve illet-i ûlâsına müteallik oldı eyle illet-i ûlâ ki Bârî Te'âlâ celle celâlühû aded-i isneynden oldun ki, vâhid müterettib olduğu gibi vaktin kim nefs-i mevcûdâtdan birisi olduysa ve mertebesi akl-ı fa'âl mertebesinden dûn oldı. Ve cism-i mutlak mertebesinden â'lâ oldı ve cism-i eşkâlden ve sûretden ve nüfûsdan ve hayâtdan fâriğ olup, bi't-tab' bu mezkûrâta kabil olduysa ve nefs bi'z-zâtihi olduysa ve bi'l-kuvve allâme olduysa ve

[181] "Cahillikten uzak durmak, insanoğlunun kurtuluşunadır."

bi’t-tab‘ fa‘âl olduysa hikmet-i ilâhîyye ve inâyet-i rabbânîyye nefs-i nev‘ mine’l-hikmet meşgûl olmayup, fâriğ kılmaklığı ve cism-i kabul tâmla mu‘attal ve nâkısü’l-ahvâl kılmaklık dilemediyse ve nefs kendüden a‘lî mevcûdâta hâkim olmak mümkün olmadıysa nefsden â‘lâ olan akl-ı fa’âldür hikmet-i ilâhîyye vâcib kıldı. Kim nefs-i cism-i mutlaka sirâyet eyleye tahrîkle ve şekille ve sûretlerle ve heveslerle ve renklerle hükm eyleye, tâ kim bunlarun birle bu cism temam ola ve nefs ol kuvvetden fi‘ile çıkarduğı san‘atlar birle ve Bârî Te‘âlâ hikmetine teşbîh itdüği fiillerin birle

[18b] Kıf ‘ani’l-emri ellezi azamte[182]

kâmil ola. Zirâ Bârî Te‘âlâ kâinâtı yaratmazdan öndin bildüğine iktifâ kılmadı. Âdemden vücûda getürdi tâ küllî cüz’-i birle zâhir olsun içün ve hikmetde kuvvetde olan olan nesneleri zuhûra gelsün içün **pes** ol sebebden nefs-i küllî cism-i küllîye mürtebit oldı. Şol cism-i küllîye kim cümle-i âlemdür, felek-i muhitden merkez-i arza varıncaya değin nefs-i küllî bunun cemî‘-i eflâkına ve kevâkibine ve mevâlidine ve erkânına Bârî Te‘âlâ’nın izni birle sirâyet eylemişdür.

Nazm

Her ne kim yâratdı Hâlık-bî-gümân
Yirli yirince düzendi anla ayân
Sun‘ı zâhir olmağçün ber-kemâl
Âlem-i kevni yaratdı ol Hakk Te‘âl
Kevn içinde Hâlik’ın çok izzeti
Arş ve ferş içi doludur kudreti
Müstekarr izzetinin lâ-mekân
Sür‘atı fermânınındur kün-fekân
Akl olur künhünde anun nâdân pes
Fehm u idrâk aramaz ana bir nefs

El-faslu’r-râbi‘ ya‘ni dördüncü fasl nefs-i küllînin sirâyet itdüğün bildirür. Andan Hazreti Mevlânâ’ya **suâl** kılup, eyitdi ki yâ Şems-i Tebrizî haber vir bana ki yâ nefs-i küllînin sirâyeti **[19a]** ne vechiledür? **Cevâb** virüp, eyitdi kim yâ Mevlânâ

[182] “Niyet ettiğin o işten uzak dur.”

kaçan ki nefs-i küllî felek-i muhitin a‘lâsından feyz eylese merkez-i âleminden buna müteveccih olsa eflâka ve kevâkibe ve anâsır-ı erba‘ya evvelâ kâvlen sirâyet eylese, nâ merkez-i arza varıncaya değin ol irâde cem‘ olsa, felek-i kamer tahtında olan kâinat-ı fâsidenin vücûda gelmesine sebeb olur. **Andan** vakt-i aksâ-yı gâyetine yetişse, ol vakit felek-i muhitden yana gerü rücû‘ ider, **pes** nefs-i insanî kâmilün sebebi oldur. Bu bir mücmel sözdür kim şerh itmekliği ve mevt-i hikmet idüğün beyân itmekliğe muhtâcdur. Yâ Mevlânâ hazreti bilgil ki, cemî‘-i hayvanât geriye görürler, hayâtı severler, ol sebebden ukalânun çoğu iderler ki ölüm hakdur ve hikmetdür, ol hikmet neydüğün bilmezler. Bârî Te‘âlâ'nın celle celâlühû *halakal mevte ve'l-hayate*[183] didüği kavli ihticâc iderler. Bârî Te‘âlâ'nın kavlinin ma‘nası bilmezler. Bu nesnelere ikrâr iderken, hayâtı severler ölümü gerüye görürler, dirilükleri yermez olduğu vakit hayâtı zem iderler ve şedâyid vaktinde ölüm münâ iderler.

Nazm

Çünki Hakk'ın mazharısın aç gözün
Akıl ki başa durup dir küll özün
[19b] Leyse fî te'hîrike hayrun feinne'l-hayra ta'cîluhu[184]
Nola cism ü sûreti olsa ger âdem
Yok ölüm hayfâ diyuben çekme gam
Sûret-i hayvanîyye ursa zevâl
Canlanur rûhânîyye bulur kemâl
Sûret-i hayvanîyye ursa halel
Bil ki rûhânîyye olur bedel
Rûh ölmez tendür ölen fânidür
Rûh bâki nite ölür rûhânîdür
İşbu sûretden olıcak hâlî rûh
Hil‘at-ı hâsıla açıla ana fütûh
Ten duhânından eğer dûr olasın
Şem‘ veş ez pâ vu ser nûr olasın

183 Mülk Sûresi, 67/2. Âyet, "Ölümü ve hayatı yaratmıştır.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 563.
184 "Bu işi ertelemende hayır yoktur. Hayr acele etmendedir."

Var'a zerre Şemsî tâbân kıl taleb
Var'a katre bahr-i ummân kıl taleb
Çünki sende anlardan oldun muktebes
Asluna meyl itgel imdi hem nefes
Hamd kıl kim insansın ulvîye
Kasd kıl süflîden iriş a'lâya
Fark-ı eflâk olmuş iken menzilün
Mahremi olma sakın âb u gilin
Var melek huysuzdu tensiz yaşar
Ne felekden ide tâ kim güzer

El-faslu'l-hâmis ya'ni beşinci fasl mevte ve hayâta i'tibâr kılmaklığı bildürür. Andan Hazret-i Mevlânâ yine suâl kılup, eyitdi kim yâ Şems-i Tebrizî veyâ ehlûllah-ı aziz haber vir bize ki mevte ve hayâta i'tibâr kılmaklık ne vechiledür? Hazreti Şems cevâb virüp **[20a]** eyitdi ki, yâ Mevlânâ bilgil ki, âkil kimesne kaçan bu cesedün terkibine nazar eylese müttekin hikmeti ve muhkem sıfatı fikr kılsa nitekim teşrîh kitâbında[185] ve menâfi'ü'l-a'zâ[186] kitâbında bunun te'lifinin acâyibi ve terkîbinin garâibi ve ol izâmlar üzerine mümtedd olan sinirlerin keyfiyyeti ve etrafına münteşir olan tamarların tafsîli zikr olunmuşdur. Görür kim oğlanlık hâlinde artmaklıkdadur ve yiğitlik hâlinde madde ve kemâldedur ve pîrlik hâlinde munzıc olup, görülen ol vakit bilür kim anun terkibi gâyetde kemâl ve rahmet ve savâbdur. Andan kaçan pîrlik eyyâmında fikr itse, kuvveti gitdüğini ve hüsn-i tagayyür olduğını ve her kuvâsı noksân bulduğın ve alup, cemî'-i a'zâsı mukaddem olduğın ve öldükten sonra müntefih olup, yidüğin ve toprak içinde çürüyüp muzmahil olup kendüğin bu hâllerden hikmet neydüğün bilmese; mütehayyir kalur, şekk idüp toğru yoldan azar. **Piş yâ Mevlânâ hazreti** bilgil ki kaçan âkil kimse rahmet halıkını ve cenin nutfeden vücûda geldiğin ve ol vücûda geldiği mekânın keyfiyyetin ve andan cenin içün yer kılınan mâddeleri fikr kılsa gâyetde hikmet ve muhkem san'at görür doğduğu hâline dahi fikr kılsa ki,

[185] "Muhammedoğulları Tarihinde Teşrih ve Muhakeme", Kadı Behlül Behçet Efendi'nin (1288-1350) yazdığı bu kitaptan bahsediyor olabilir.
[186] Bedendeki azaların, uzuvların faydalarını anlatan ilim. Anatomi.

[20b] Es-sabru fî hâze'l-emri hayrun ve surûr[187]

rahimde nice munkalib olur. Ve ol cenine mütemâsik olan rutûbât nice müsterihi olur ve anda olan rutûbât ve dem nice akar ve anasına ol hâlde yetişen şiddet ve cehdi görse aklı müteharrik kılur. Lîkin vakta kim cenin bu âlemin füshatine ve nesîmin tabiatına intikâl itdüği ve bu âlemin nûru anun işrâk itdüği vaz'le müstenif olan nimetler ve lezzetler ve ol zîk-i mekândan anı kurtarduğı zâhir olsa, gâyetde hikmet ve savâb görür ve bulur. Kim ol mekândan çıkmak ana efdâlmüş **pes** yâ Mevlânâ eyle gerekdür kim bilesün nefsinin ve cesedinin hâlini şol ceninin rahimde gayy hâli gibidür, zirâ cesedün mevti nefsin velâdeti gibidür.

Nazm

Anasından toğduğu gice veled
Cân dahi eyle toğar bil izz cesed
Gerçi ölür ten cânsuzın anla yakîn
Cân veli olmaz yine cândur hemin
Gam değil tebdîl olursa sûretin
Dâhi yeğrek kıla sânî' hey'etin
Gelmesün Firdevsî'nin sözü ba'îd
Vardur âyet okı *min halk-ın cedîd*[188]
Ten duhânından olursan zerre devr
Şem' veş rûhun ola mânend-i nûr
Bir güneşdensün ki gündüz zerresi
Bir denizdensün ki ummân katresi
[21a] İşbu gündüz mâh-i şems hâveri
Cümlesi olmuşdurur Hakk mazharı
Rûh-i insanî andan olur pâk zât
Ki oldu şeksiz mecma' cümle sıfât
Hakk'dan olmuşdur halife ol emîn
Âlem-i gayb şehâdetde hemîn
Sen de andan muktebessin bî gümân

[187] "Bu işte sabır; hayır ve saadettir."
[188] "Yeni bir yaratma", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 512.

Aslına eyle rücû‘yı pîr hemân

Cehd ide gör iresün ol menzîle

Kalmayasun bunda fâni âb u gile

Nefsin eğer dutına huy-i melek

Menzilin assı gibi ola felek

El-faslu's-sâdis ya‘ni altıncı fasl mevtün ve hayâtın ve cismin mâhiyyetin bildürür. Andan Hazreti Mevlânâ yine **suâl** itdi ki yâ Şems hazreti haber vir bana ki mevtin ve hayâtın ve cismin mâhiyyeti nedür? Diyecek. Hazret-i Şems **cevâb** virüp eyitdi kim yâ Mevlânâ bilgil ki mevtle hayât ü cesed aynıdur ve nefsânîyedür. Hayât cesed anı ve nefsin cesed anı isti‘mal itmeklik durur ve mevt ol nefs cesed anının isti‘malin terk itmeklik durur. Nitekim uyanıklık nefs-i havâss isti‘mal itmeklikdür ve uyku havâssın isti‘mallini terk itmeklikdür. **Amma** nefsin hayâtı zâtîdur zirâ nefsin cevheri bi'l-fi‘il hayy durur ve bi'l-kuvve

[21b] Sur‘atüke fî hâze'l-emri sa‘âdetün[189]

allâme durur. Ve bi't-tabi‘ ecsâmda eşgâl ve nukûş ve sabûr fa‘âle durur ve anun mevti cevherine câhil olup zâtının marifetinden âmel olmaklıkdur. Ve ol nefs şehvât-ı cismânîyye gark olup heyûla bahrine müstağrık olduğu sebebden ârız olur. Nâsların ekseri nefslerinin cevherini câhil olup, bilmedükleriçün ve hayât-ı ebedîyyeden gâfil olduklarıçün hayât-ı dünyevîden gayri nesne bilmezler ve ol sebebden dünyâda bâki kılup muhalled olmaklığı temennâ iderler. Nitekim Bârî Te‘âlâ kelâm-ı kadiminde buyurur, **kavli te‘âlâ** *Ya'lemûne mine'l hayâtid dunyâ ve hum ani âhirati hum gâfilûn*[190] **ve dahi** kavli te‘âlâ *Radû bi'l hayâtid dunyâ vatmeennû bihâ vellezîne hum an âyâtinâ gâfilûn*[191] **ve dahi** kavli te‘âlâ *yurridûne arada'd-dunyâ vallâhu yurîdul âhirah*[192] ve dahi kavli te‘âlâ *ve‘l âhiretu hayrun ve ebkâ*[193] **ve dahi** kavli te‘âlâ *ve*

---

[189] "Bu işte acele etmen saadet getirir."

[190] Rûm Sûresi, 30/7. Âyet. " Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gafildirler." **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 394. Âyetde *zâhiran* kelimesi eksik yazılmış. Âyet, *Ya'lemûne zâhiran minel hayâtid dunya ve hum ani âhirati hum gâfilûn,* şeklindedir.

[191] Yunus Sûresi, 10/7. Âyet. " Dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar ve âyetlerimizden gafil olanlar yok mu, işte onların, kazanmakta oldukları (günahlar) yüzünden varacakları yer, ateştir! ", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 196.

[192] Enfâl Sûresi, 8/67. Âyet. "Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, hâlbuki Allah (sizin için) ahireti istiyor." **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 174. Âyette, *turîdûne, yurîdûn* olarak yazılmış.

inned dârel âhırete le hiyel hayevân lev kânû ya'lemün[194] **ve dahi** fi el-cümle hayât-ı dünyâvî dilencilerin hakkında âyet çokdur. Hayât-ı dünyâvî cesedin hayâtı durur, hayât-ı rûhânîyeden gâfil olurlar. Hayât-ı uhrevî kim nefs-i hayâtı durur. Yâ Mevlânâ bilgil ki cesed meyyit durur ve hayât ana ârız durur ve nefsin **[22a]** ana mücâvereti birle hayy olur. Nitekim hevâ muzlim durur cevhere anun ziyâsı şemsin vesâir kevâkibin ana işrâkı sebebiyle durur. Cesed cevhere meyyit idüğüne delil şol müfârekat itdüğünden sonraki hâli durur. Zirâ görürsün ki nice mütegayyir olup, fâsid olur ve müptelası olup evvel ki hâli gibi türâbi rücû' eyler.

Nazm

Gerçi ten fâni olur yokdur gümân
Lîk bâki kalır anla işbu cân
Ten kafesdür çıkınca mürg-i rûh
Mülk-i bâkiden ana açılmaz fütûh
Hazretindür çünki âlem cevheri
Mâ'î vu tînın rûh perver gevheri
Fâni âlem terkin urayı pâdişâh
Ol bekâ mülkini vire Rahmân İlâh
Çün seninçün seyr ider encüm burûc
Çün seninçün devr ider dâhil-i hurûc
Çâr u erkân çün seninçün dâyedür
Mihr ü mah çarh u felek sermâyedür
Cümlesinin sende vardur riştesi
Emr-i Hakk'la oldı âdem âşuftesi
Nefsine insâf it imdi sende pes
Hakk'a lâyık tâ'at eyle her nefs
Hâb-ı gafletden uyan ey pür-hüner
Kendüzünden kendüne eyle nazar
Asluna eyle rücû' anup vatan

---

[193] A'lâ Sûresi, 87/17. Âyet. "Ahiret daha hayırlı ve daha devamlı olduğu halde.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 605.
[194] Ankebut Sûresi, 29/64. Âyet. " Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 392.

Rûh-ı pâk ol terk idüben mâ ü men

[22b] Isbir velâ tahmil hemmen fe inne akibetehu hayrun ve selâmetün[195]

El-faslu'ss-sâbî' ya'ni yedinci fasl nefs-i cüz'iyye birle cesed-i cüz'iyye mürtebit olduğu bildürür. **Nite** andan Mevlânâ hazreti yine suâl idüp eyitdi kim yâ Şems hazreti bana haber vir ki nefs-i cüz'iyyeye cesed-i cüz'iyye mürtebit olduğu ne cihetledür? Diyecek. Cevâb virüp eyitdi ki yâ Mevlânâ hazreti bilgil kim nefs-i cüz'iyye cism-i cüz'iyye mürtebit olduğu riyâzet sebebiyle cevherindeki hikmet-i fezâil kuvvetden fi'ile gelesün içündür. Tâ kim heyûlâ-yı cüz'iyye temam ola ve cüz'î ve küllî müşâbih ola ol heyûlâ-yı cüz'iyye temam olmaklık nüfus-ı cüz'iyyeye siyâset ve tedbir-i ta'allüm idüp ahlâk-ı cemile birle pâk olmaklıkdur. Kaçan nefs-i insanî gâyetine yetişse fezâ'iller izhâr itmeklik birle kâmil olsa cesedden müfârekat itdikden sonra ol lehmle ve demle ve ahlât-ı erba'yla müellef olan heykelden eşref bir hâle dahi intikâl eyler. Nitekim Allah Te'âlâ garrâ sema buyurur, kelâm-ı kadiminde ki **kavli te'âlâ** *ve nunşiekum fî mâ lâ ta'lemûne*[196] **ve kavli te'âlâ** *summallâhu yunşîun neş'etel âhırete*[197] **pes ol** cesedden müfârekat itdikden sonra intikal itdüği hâli şol cesedin rahimdeki hâliyle bu dünyaya **[23a]** geldüği hâli gibidür. Nefs evvel cesedden müfârekat eyledüği cisimden müfârık olmayınca görmez. Nitekim cenin bu dünyadaki hâli dünyaya gelmeyince görmez. Ol sebebden seyyidü's-sakaleyn ve imâmü'l-kıbleteyn resûl hazreti sallallahu aleyhi's-selâm **buyurdu kim,** *en-nâsu niyâmun fe izâ mâ tû intebehu*[198] **ya'ni** nâslar uykuda dururlar amma ölecek uyanurlar. Uykuda oldukları öldüklerinden sonra gayy hâllerinden gâfil olduklarıdur. **Pes** kaçan sekerât-ı mevtü gelüse şol mevt kim nefsi cesedden müfârekat itmeklikdür. Ol vakt va'de olunan nesneleri mu'âyene kılur. Nitekim Allah Te'âlâ kelâm-ı kadiminde ve Kur'ân-ı azîminde buyurur kim **kavli te'âlâ,** *fe keşefnâ anke gıtâeke fe besarukel yevme hadidun*[199] ve dahi hazreti

---

[195] "Sabret, endişelenme, çünkü bu işin akıbeti hayır ve selamettir."

[196] Vâkıa Sûresi, 56/61. Âyet. "Ve sizi bilmediğiniz bir âlemde tekrar var edelim diye (ölümü takdir ettik).", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 533.

[197] Ankebut Sûresi, 29/20. Âyet. "İşte Allah bundan sonra (aynı şekilde) ahiret hayatını da yaratacaktır.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 387.

[198] "İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar.", Bazı kaynaklarda Hadis-i şerif olarak atfediliyor. Müellif de Hz. Muahmmed'e ait bir söz olarak yazmıştır fakat bu söz Hz. Ali' ye aitdir.

[199] Kâf Sûresi, 50/22. Âyet. "Derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir (denir).", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 512.

Muhammed sallallahi aleyhi'-s-selâm *ve â'bud rabbeke hattâ ye'tiyekel yakîn (yakînu)*[200] didi. Yakîn didiğinden murâd mevtdür. Cesedden nefsi müfârekat itdüğin diledi **ve dahi** *kullu nefsin zâ'ikatu'l-mevti summe ileynâ turceûn*[201] didi. **Pes** ölüm hikmet oldı, zirâ bizim Hakk'a ölmeyince rücû' itmemüz yok ve nefs Allah Te'âlâ va'de kılduğı nesneler cesedden müfârekat eyleyince vâsıl olmaz. Nitekim

[23b] Sa'âdetüke fî seyrike ila mâ teveccehte[202]

Bârî Te'âlâ azze ismihu *yâ eyyetuhân nefsul mutma'innetu ircı'îy ilâ rabbiki râdiyeten mardıyyeten*[203] didi. Pes ma'lûm oldu kim mevt-i hikmet mahz imiş Hakk'ın hikmetlerinden.

Nazm

Cân cesedden ölmeyince dûr pes
Kurb-ı Hakk'a bulmayız dest-i res
Ziynet-i dünyaya sen aldanmağıl
Fâni mülki sana bâki sanmağıl
Âkılisen kendü nefsüne ki it nazar
Bâki mülke fâniden eyle güzer
Anla kandan geldin işbu menzile
Ulüvv iken düştüğün âb u gil
Hazreti Hakk'dan niçün rûh ola dûr
Zulmete düşmek revâ mı ehl-i nûr
Kat' idüp menzilin gözetdün bunca râh
Ulvîden süflîye düşdün hayf âh
Bu seferden neymiş maksûd pes
Tâ'at idüp bulasın mabûd pes
Kâh zulmet kâh gördün nâr u nûr
Kâh Hakk'a nezdin oldun kâh dûr

---

[200] Hicr Sûresi, 15/99. Âyet. "Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 252.
[201] Ankebut Sûresi, 29/57. Âyet. " Her canlı ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 392.
[202] "Saadetin yürüdüğün yoldadır."
[203] Fecr Sûresi, 89/27-28. Âyetler. "Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O' ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 608.

Ki hafif oldı yolun gâhî sakil
Geh aziz oldun mükerrem geh zelil
Geh sükûn ve kâh gerdiş eyledün
Geh ferâgat kâh cünbüş eyledün
Bu nice menzilin alduğuna ne sebeb
Hakka tâ‘at itmek olur lutf-i Rabbe
Bundan evvel kandîyden fikr kıl
Menzile irmeğe eyle tâ‘at şükr kıl
Kalbini pâk eyle dâim sâim ol
Tâ‘at-ı Hakk’a mülâzim-ı kâim ol

[24a] El-faslu’s-sâmim fî hikmetü’l-mevt ya‘ni sekizinci fasl dahi mevt ü mahz-ı hikmet idüğün bildürür. Andan yine Mevlânâ hazreti **suâl** kılup, eyitdi kim yâ Şems-i Tebrizî hazreti haber vir gel bana kim mevt-i hikmetdür didiklerinin aslı nedür? **Cevâb** virip eyitdi kim yâ Mevlânâ hazreti bilgil ki her vücûda gelen nesnenin evveli ve âhiri vardur kim ana yetişür ve gâyetinin semerâtı vardur kim ana yetişür. **Pes** nutfenin kevni ya‘ni vücûda geldüği evvelidür ve gâyeti vilâdeti durur. Vilâdeti dahi ancılayın kevn olmuşdur, ya‘ni vücûda gelmişdür ve mevt anun gâyeti durur. Nitekim nutfenin semerâtı vilâdetden sonra hâsıl olur. Zirâ tıfl-ı mümteni‘ olmaz. Toğup öldükten sonra mümteni‘ olur. Nefs dahi ancılayın mümteni‘ olmaz ki, illâ cesedden müfârekat itdikten sonra olur. Ol mevt değildür illâ ki hikmetdür. Kaçan ki ceninin rahimde sûreti temam olsa ve hilkat-ı kâmil olsa toğdukdan sonra hayât-ı dünyavî birle müntefi‘ olur. Ancılayın nefsin dahi cesedde sûreti temam olsa ve fezâ’il ü kemâl birle fâzıl ve kâmil olsa cesedden müfârekat itdükten sonra

[24b] El-izzetü ve’s-sa‘âdetü fi'l-kanâ‘ati ütrüki’z-ziyâdete[204]

hayât-ı ebed-i birle müntefi‘ olur. **Pes** mevt ü hikmet oldı. Yâ Mevlânâ bilgil ki nefsin cesed içinde misali şol mektebdeki oğlan gibidür. Kaçan oğlan öğrenüp mü’eddib olup murtazâ olsa, mektebden çıkar. Zirâ maksûd temam oldı, mücazat ve ikrâm bâki kıldı, nefsin cesedle hükmi ancılayın durur. Kaçan anunla olmaklıkda murâd alup muhkem olsa andan müfârekat eyler. Nitekim sabînin mektebde murâdı

[204] “İzzet ve saadet kanaat etmektedir, aç gözlülüğü bırak.”

hâsıl olsa, tahta ve kalem ve mürekkebden müstağni olsa, kâmil olup yazar okurdı, nefsinde ilm-i mahfuz olsun içün. Kaçan kim ilm ü kitâbet nefsinde mukarrer olsa mektebden çıkar. Nefs dahi havâss-ı birle mahsusâtın emrini ve fikr-i tarîkla ma‘kulâtı temam kılsa, andan sonra riyâzet birle umûr-u gaybiyenin ma‘rifetine irşâd ol umûrları Hakk’ı bilmeklik birle bilse, ol senin Hüdâ yurduna geçenlerle ahvallerini basiret-i ayni birle mu‘âyene kılsa melekût-u semâvâta kısmet anla ki vâsıl olup anda ağmaklığa müştâk olur. Anda urûc itmek ana bu sakil cesedle mümkün olmaz. İllâ bunı terk itmeklik birle olur. Anı terk itmeklik olmaz illâ mevt birle olur. Eğer mevt olmasa **[25a]** anda urûc itmek mümkün olmazdı. Pes mevt Allah Te‘âlâ’dan nefs içün rahmet ve ni‘met oldı.

Nazm

Cismi terk it tâ ki kâmil ola rûh
Kurb-ı Hakk’dan açıla bâb-ı fütûh
Arş-ı âlâ olmuş iken menzilün
Âb u gildür meskenin ne hâsılın
Ne heves kıldın gelüp bu menzile
Ne sebebden düşdün âb ile gile
Âb u gilden nefsini ki eyle halâs
Kurb-ı Hakk’a olasın hâssü’l-havâss[205]
Cân u akıla maksad u aksâ oldur
İttikâya matlab-ı a‘lâ odur
Mâ ü menden geç kılup sâlih-i amel
Rahmet ide tâ Hüdâ azze ve celle
Âlem-i unsur durur kevn ü fesâd
Pes anun kevnine yokdur i‘timâd
Çün tebeddüldür işi dâ’im hemân
Pes sebâtı yokdur anun bî-gümân
Hazır olup için dahi âb u hayât
Bulmazsın bunda ebed ömre sebât

[205] En halisin halisi. Şuhudi iman sahibleri olan evliyalar. Cenab-ı Hakk’a yakınlık kazananların en halisi olan enbiya ve evliya. Efdallerin efdali, salihlerin salihi.

Âkıl olan fâniye niçün baka
Çünki yok bunda sebâtıyla bekâ
Çünki bunda yoğmuş bâki hayât
Bir yer iste kim bulına anda sebât
Ki ol cihân bağına irişmez hazân
Küllîleridür taze anın her zaman
Bundan efdâl varken sana vatan
Bunda turmak aczle her dem neden
Muntazırken rûh-i gül-zârı na'îm
Hayf ola kül-hende olmaklık mukîm

[25b] İzâ azemte'l-hayra accil, yekfîke Allahu celle celâluhu[206]

El-faslu't-tâsi' ya'ni dokuzuncu fasl mevt-i âla vechi'l-tahkîk teşhis itmek keyfiyyeti tarîkin bildirür. Yine Hazreti Mevlânâ suâl kılup eyitdi kim yâ hazret-i Şems-i Tebrizî haber vir bana ki, mevt-i hikmet öldüğü takdirce kişi nice teşhis ide bile mevti diyecek. Şems-i Tebrizî hazreti aliyye'l-rahmet ve el-gufrân **cevâb** virüp eyitdi kim yâ Mevlânâ mevtde hikmet çokdur. Ol kişi fehm ider kim gönli ve gözi uyanıklardur. Yâ Mevlânâ bilgil ki cesed bir gemi gibidür ve nefs gemici gibidür ve a'mâl-ı sâliha ol gemide olan tâcirlerin sermâyesi gibidür ve dünya deniz gibidür ve eyyâm-ı hayat ol denizden geçecek mevzi' gibidür, ölüm denizin sâhilidür ve dâru'l-âhiretin ol ticârete vardukları şehir gibidür ve cennet tâcirler itdikleri rıbh gibidür ve Allah Te'âlâ mülk-i mecâziden halâs idüp, tâcirlere denizden metâ'larıyla sâlim kurtulmak rûzî kılsa gâyet hoşdur. Amma gemiden çıkmasa ticaret şehrine girmek mümkün olmaz ve metâ'ın rıbhı fevt olurdı. Nefsin cesedle misâli ancılayındur, **zirâ** kaçan eyyâm-ı hayâtı a'mâl-ı sâliha birle kat' eylese ve sîret-i âdle birle sır kılsa ve ahlâk-ı cemile birle **[26a]** hulklansa ve rây-ı sahîh üzre i'tikâdı muhkem olsa ve mahsûsâtı ibret göziyle nazar eylese ve ma'rifet-i hakiki birle anun hakâyıkını bilse ve makûlâtın hakâyıkından bahs eylese ve ömrünün âhirine ve cesedinin pîrliğine yetişse, ölüm olmasa melekût u semâvâta urûc itmek ve melâ'ikeler zümresine dâhil olup, cennete vâsıl olmak nite mümkün olurdı. Âhiret ni'metleri zâyi' olup ve Allah Te'âlâ'ya mülâki olmak andan fevt olurdı. **Pes** alup fevt olmak aynı ni'metdür ve

[206] "Bir işe niyet ettiğin zaman acele et, Allah (celle celâluhu) sana yardım eder."

rahmetdür. Zirâ Bârî Te'âlâ'ya vâsıl olmak olmaz illâ öldükten sonra olur. Nitekim Allah Te'âlâ kelâm-ı kadiminde buyurur kim, *kullu nefsin zâikatul mevti summe ileynâ yurceûn*[207] ve bir mesel dahi yâ Mevlânâ bura ki bu dünyâ bir meydân gibidür ve şol nefisler kim sâbıkau'l-hayrât[208] dururlar. Ol âtı geçenler gibidür ve Allah Te'âlâ mülk-i mecâzi mesâbesinde durur. Nitekim ol geçen âtlu mülkün kapusuna gelse âtundan iner inmeyince mülk kâtına girmek mümkün olmaz. Hil'atlar ve kerâmetler andan fevt olur. Ol sâbıkau'l-hayrât olan ni'metler hükmi ancılayındur, nitekim Allah Te'âlâ medh idüp ider kim **kavli te'âlâ** *innehum yusârı'ûne fî'l-hayrâti ve yed'ûnenâ rağaben ve reheben ve kânû lenâ haşiîyne.*[209]

[26b] Men tevekkel ale'llahi kefâ, izheb ila mâ kasedte[210]

Kaçan ki ömr fâni olsa ve cesed pîrliğe erse nefs yâ cevân ölü lübb kâmil olsa, eğer ol cesedden müfârekat eylese melekût u semâvâta urûc itmek ana mümkün olmaz. Zirâ bu şekil cesed ol âlî şerif mekâna lâyık olmaz, pes ölüm hikmet oldı.

Nazm

Mevti sanma sen abes al ibreti
Ki anda var durur Hakk'ın çok hikmeti
Ey senden bir nefs bu mürg u cân
Uçmayınca bulamaz menzil u revân
Nûr-i Hakk'dan rûhun idi muktebes
Arda olmuşdı meccâni ten kafes
Cism-i sûreti olmayınca pes âdem
Rûh-i envâr irmeye maksûda hem
Varlığı terk eyle kim var olasın
Rûh-i kudsî birle sen yâr olasın

---

[207] Ankebut Sûresi, 29/57. Âyet. "Her canlı ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüeceksiniz.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 392. *Turceûn, yurceûn* diye yazılmış.

[208] Fatır Sûresi, 32. Âyet'te geçen: *sâbıkun bil hayrâti,* "hayırda yarışanlar, hayırda öne geçenler", şeklinde olan bu âyetten iktibas yapılmış.

[209] Enbiyâ Sûresi, 21/90. Âyet. "Onlar (bütün bu Peygamberler), hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 318.Âyette *kânû* eksik yazılmış, âyet şu şekilde: *innehum kânû yusârıûne fîl hayrâti ve yed'ûnen rağaben ve reheben ve kânû lenâ haşiîyne.*

[210] "Allah'a tevekkül edene, Allah kâfi gelir, sen azmettiğin yoldan git."

Tendür ölen sanma kim rûhun ölür
Ten ölicek bil ki cân bâki kalur
Sûretinden çünki cân bâki kala
Ol Hakk'ın envârına vâsıl ola
Çünki ruhun oldı Hakk'ın mazharı
Çıksa tenden nakısdan olur beri
Cism ve sûret olmayınca tâ âdem
Aslına kılmaz rücû' rûh hem
Hâtırında varsa hubbü'l-vatan
Câna pervâz urup iriş ana sen
Çün seni andan arındur bu kafes
Terk idüp bul kurb u Hakk'a dest-res

[27a] El-faslu'l-âşir mevt-i hikmet öldükten sonra amma tabakât-ı insaniyyeden ne mertebelü kişilere rahmeti mahz olur ve ne derecelü kişilere azâb mahz olur anun beyânundadur ki, zikr olunur hazreti Mevlânâ Şems-i Tebrizî'den yine **suâl** idüp, eyitdi kim yâ Şems-i Tebrizî hazreti haber vir bana ki ölüm hikmet olduğu hâlde müminlere ve evliyâlara rahmet midir değil midir? Şems-i Tebrizî hazreti cevâb virdi kim yâ Mevlânâ bilgil ki dünya mezra' gibidür, ya'ni hâtunların erhâmı ekingâh gibidür. Nitekim Allah Te'âlâ buyurur **kavli te'âlâ** *nisâkum harsun lekum fetu harsekum*[211] **ve nutfe** mezra'nın tuhmu gibidür ve evlâd mezra'nın ekini gibidür ve yiğitlik eyyâmı nüşûr olup, artmak gibidür ve kühulet[212] eyyâmı nazc durur ve pîrlik eyyâmı evvel ekin kurmak gibidür ve mevt biçen gibidür ve âhiret şol harman gibidür. Kim ekini cemî' ana gelür, kabından ayrulur samânı devâbba alef olur ve âherinde dahi cemî'-i ümmetlerden anda cem' olurlar sırları keşf olur, Allah Te'âlâ habisi tayyibeden keşf ider, habisiyeleri cehenneme salar, münekkileri cennete koyar. **Pes** mevt mü'minlere ve evliyâlara hikmet ve rahmetdür ol sebebden evliyâlar

[211] Bakara Sûresi, 2/223. Âyet. "Kadınlarınız sizin için bir tarladır.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 35.
[212] Kühulet: (Sinn-i kemâl, Sinn-i kühulet) Orta yaşlılık. (35-40 yaş arası) Olgunluk çağı. Bazılarına göre: Yirmibir ile altmış yaşa kadar olan insanın hayat devresi. Veya 30-50 yaş arası.

ölümi temennâ iderler. Nitekim Allah Te‘âlâ bî-garaz kendülerini evliyâlardan zann idenleri te‘ayyüb idüp, itdi **kavli te‘âlâ,**

[27b] Es-sabru fî hâze'l-emri ehvenu leke ve in fa‘alte fîhi'l-hayru[213]

Kul yâ eyyûhellezine hâdû in ze‘amtum ennekum evliyâu lillâhi min dûnin nâsi fe temennevûl mevte in kuntum sadîkîn.[214] **Pes** bu delalet eyledi kim velilerin alâmeti ölümi temennâ itmeklikdür, pes ölüm hikmet oldı **ve bir dahi** bilgil kim nefsi sınâat ehli gibidür. Cesed dükkân gibidür ve cesedün a‘zâları san‘atın aletleri gibidür, sâni‘ler cehd iderler. Kim amelde meşakkat çeküp, mâlu kesb iden kaçan ganî olsa dükkânı ve san‘atlarınun âletlerini terk eyler ki, meşakkatlü amelden fâriğ olur. Nefsin hükmi dahi ancılayındur, kaçan cesedle mülâki olup murâdın aldıkdan sonra âhiret azuğunu temâm eylese, cesedden müstağni olur. **Eğer** andan cesedi almasalar melekût-ı semavâta urûc idüp, melâ'ike zümresine dâhil olmaz. Pes mevt Allah Te‘âlâ'dan hikmet ve rahmet oldı. Yusuf sadîk eyitdi **kavli** *Rabbi kad âteytenî minel mulki ve allemtenî min te'vîlil ehadis fâtıras semavâti vel ardı ente veliyyî fîd dunyâ vel âhırati teveffenâ müslimen ve elhıknî bis sâlihin*[215] **didi.** Gerek kim teveffenî didiği kavliyle ölümi nice temennâ itdi. Zirâ bilur kim sâlih kulları **[28a]** lâhik olmaz. İllâ öldükden sonra ölümü hikmet ve dahi İbrâhim Peygamber aleyhi's-salavatu vesellim *vellezî yumîtunî summe yuhyîn vellezî atmeu en yagfira lî hatîetî yevmed dîn Rabbi heb lî hukmen ve elhıknî bi's-sâlihîn vec'al min veraseti cennetin na‘im.*[216] Pes ölüm hikmet durur zirâ ölmeyince cennet ni‘meti yemez. Bilgil kim bu kerâmet nefsedür, cesede değildür, zirâ cesed tobrâk içinde çürür sâlihlere lâhik olan âmeldür.

---

[213] "Bu işte sabır senin için daha kolay, eğer yaparsan bu işte hayır vardır."

[214] Cum'a Sûresi, 62/6. Âyet. "De ki: Ey Yahudiler! Bütün insanlar değil de, yalnız, kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız, bunda da samimi iseniz, haydi ölümü temenni edin (bakalım).", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 553.

[215] Yûsuf Sûresi, 12/101. Âyet. "Ey Rabbim! Mülkten bana (nasibimi) verdin ve bana (rüyada görülen) olayların yorumunu da öğrettin Ey gökleri ve yeri yaratan! Sen dünyada da ahirette de benim Rabbimsin. Beni müslüman olarak öldür ve beni sâlihler arasına kat!", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 233.

[216] Şuarâ Sûresi, 26/81-83 ve 85. Âyetler. " Benim canımı alacak, sonra beni diriltecek O' dur. Ve hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum O' dur. Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat. Beni, Naîm cennetinin varislerinden kıl." **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 361.

Nazm

Bu ceseddür çürüyen süflî geçer
Cân nite ölür ki ol ulvî geçer
Nûr-ı hakdur rûh pâkdur aybdan
Sözi tasdîk eyle dinle gaybdan
Gitmese senden cesedle bu sıfât
Rûh görünmeye herkez pâk zât
Kâmilisen varsa aklında sahv
Kendülükden kendüni var eyle mahv
Jeng-i şehvetden kılarsun nefsi pâk
Rûh-ı a'zam bigi olasın tâbnâk
Pâk olan pâkı bulur varlık odur
Pâk olur Hakk'a yürür yârlık odur
Şem' yanmayınca hiç olur mı nûr
Âşk odına yân u Hakk'dan olma dûr
Kendüyi yitir ki varlık bulasın
Fâni ol kim tâ ki bâki olasın
Pes gerek nefsüni te'dib idesün
Hakk'a iresün çünki bundan gidesün

[28b] Lâ teteğayyer velâ tenkul an mekânike ve ente fîhi hayrun minallahi Te'âlâ[217]

Kâmilisen mâyil olma süflîye
Âkılisen cehd ide gör ulvîye

El-faslu'l-hâdi-aşer ya'ni on birinci fasl nefs-i kuvvetden fi'ile çıkmaklığının keyfiyyetin bildürür. Hazreti Mevlânâ yine Şems-i Tebrizî hazretine **suâl** kılup, eyitdi kim haber vir bana yâ Şems-i Tebrizî nefs-i kuvvetden fi'ile çıkmaklığın keyfiyyeti nedür? **Cevâb** virüp, eyitdi ki yâ Mevlânâ bilgil ki oğlancıklar nefislerinin akılları bi'l-kuvve durur. Ve bâliğlerin bi'l-fi'il durur ukalânın nefsi bi'l-kuvve allâmedür ve ulemânın nefsi bi'l-fi'il allâmedür ve

[217] "Yerinden başka bir yere gitme, bu işte senin için Allah'tan hayır vardır."

ulemânın nefisleri bi'l-kuvve felâsefedür ve felâsefenin nefisleri bi'l-fi'il hükemâ durur ve ahyâr-ı hükemâ bi'l-kuvve melâ'ike durur. Rûhları cesedlerinden ayrılsa bi'l-fi'il melâ'ike olur, pes mevt-i hikmet durur. Yâ Mevlânâ bilgil ki erkân-ı erbâ'nın cismleri nebât-ı cismiyye mütehavvil olur. Hayvanın şerifi insan durur. Pes nebât sûret-i menkûs sırât durur, nefs-i hayvanîyye andan tecâvüz eyleyüp, kurtuldı ve hayvan sûreti sath üzerine memdûd sırât durur. Nefs-i insaniyye andan geçüp, kurtuldı ve insan sûret-i müstakîm sırât durur. Cennetle nâr arasında **[29a]** hatt gibi nasb olunmuş durur. Her kangını nefsi kim andan geçe cehennemden kurtulur, cennete dâhil olur. Eyle cennet kim melâ'ike sûreti durur ve illâ eğer andan kurtulmazsa esfel sâfilinde kalur. Nitekim Allah Te'âlâ buyurur **kavli te'âlâ** *lekad halaknâl insâne fî ahseni takvîm, summe redednâ esfele sâfilîn illellezîne âmenû ve amilûs sâlihâti fe lehum ecrun gayru memnun.*[218] **Yâ Mevlânâ** hazreti bu bâbda sen nazar eyle ki fikr kıl kim gâyetde hatır üzerinesin. Zirâ cennetin kapusına yakin oldın. Eğer nefsin cesedinden ayrılmazdan öndin a'mâl-i sâliha birle azık edinecek olursun, ümiddir ki hâviye zindanından kurtulasun cennete vâsıl olasın sıddîklar ve nebîler ve sâlihler ve şehîdler birle olasın, anların yoldaşlığı gayet de gökçek yoldaşlıkdur. Âkıl olan cehd ide görmek gerek.

Nazm

Tende cân kâmil olup bulsa kemâl
Bu cesed zindân olur ana vebâl
Bu kafes uşanuben çıkınca cân
İrişür firdevs bâğına revân
Bu cesedde süflînin seyrân-gehi
Âlem-i ervâh olur cevelân-gehi
İsteyu firdevs-i a'lâ gülşenin
Nite seve bu heyûlâ gül-heni
[29b] Lâ tub'id fîmâ turidu, fe inne fîhi hayrn cezîlun[219]
Bu cesed durur güher hâki sakil

---

[218] Tîn Sûresi, 95/4-6. Âyetler. "Yemin ederim ki, biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik. Fakat iman edip sâlih amel işleyenler için eksilmeyen devamlı bir ecir vardır.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 614.

[219] "İstediğinden uzaklaşma, çünkü onda büyük bir hayır var."

Âciz ve muzlim olur hor ve zelil
Balgam ve safradur sevda ve hûn
Hem azâm ve lahm u eczâsı zebûn
Nefs-i gevheridür veli pâk ve latif
Hayy ve nûrânî ü idrâki iki hafif
Sâhib-i idrâk olur anlar ma‘rifet
Asıl rûhânî durur nûrî sıfat
Çünkim eczâdan değil cân mu’telif
Bu tagayyürle olur amma muttasıf
Âkıl ol anla bunun terkibini
Cân gibi sanma anun tertibini
Cân cesed varlığına itmeyince terk
Kurb-ı Hakk’ı hâsıl itmez tizrek
Cân cesedde anunçün itdi karâr
Ki ide tâ‘at hâlik leyl u nehâr
Cisme cân anunçün itdi ittisâl
Tâ kim ânda eyleye kesb-i kemâl
Çün kemâl-i kesb idüp kâmil ola
Kurb-i Hakk’a lâ-cerem kâbil ola
Kudsî gülzârına bula râhı pes
Kudsî ehliyle bula Allah’ı pes

El-faslu’s-sâniye-aşer fî a‘râzü’l-siyâsete, ya‘ni on ikinci fasl siyâsetden garaz nidüğün bildürür. Hazreti Mevlânâ yine **suâl** itdi ki, yâ Mevlânâ Şems-i Tebrizî hazreti haber vir bana ki siyâsetden garaz ve murâd nedür? Şems-i Tebrizî hazreti dahi **cevâb [30a]** virüp, eyitdi kim yâ Mevlânâ bilgil ki nefs cesedin siyâset edicisidür ve her kangı nefs ki cesedin siyâsetde gereği gibi murtazâ ola. Ehline ve hidmete ve gılmânına seyis olmağa lâyık olur ve her kimse ki sîret-i âdile birle ehl-i siyâset eyleye, kabilesine siyâset eylemeğe lâyık olur. Ve her kim ki bir şehr ehline siyâset eylemeğe lâyık ola. Nâmus u ilâhiçün siyâset eylemeğe lâyık olur ve her kim ki nâmus u ilâhiyye içün siyâset eylemeğe lâyık ola. Âlem-i eflâka urûc itmek ana mümkün olur. Tâ kim anda a‘mâl-i sâlihası birle savâb bula, pes ölüm hikmet durur.

Yâ Mevlânâ eğer senin nâmus u ilâhiyyete siyâsetine kudretin yetmezse bâri anun ehline ehline hizmet eyle tâ kim anın ehlinin şefâ‘atı birle cehennemden kurtulasın ve anların mu‘âveneti birle melekût u semavâta urûc idesün ve Allah'ın rahmeti birle cennete dâhil olasın ve sen dahi ehl-i semavâtdan olasın.

Nazm

Rahmet-i Hakk'ı dilersen sen ebed
Ehl-i Hakk'ın mürşidini kılma red
Nefsüne verme murâd eyle cezâ
Rahmet-i Hakk'a olasın tâ sezâ
Sâ'im ol ki emmâre nefs olansun
Tâ‘at et kim nefsin ola ser-nigûn
Nefs-i eserdür olmasa âciz temâm
Akl u rûha olmaya çaker gulâm
[30b] Ceddid niyyeteke fî'l-hayri, vaknâ‘ bî kısmeti'llâhi Te‘âlâ[220]
Nefs kâfirdür müslüman eylegil
Var riyâzetle ehl-i imân eylegil
Anlaya kandan gelüp sen bu yire
Ne işitdin tuyduğun ne bu yire
Ulüvv iken niçün andan esfele
Di niçün geldin bu âb ile gile
Başın indürmezken eflâka sen
Nite düşdin işbu süflî hâka sen
Âkılısan tutunup hû-yı melek
Arş-ı âlîden güzer kıl ne felek
Câhilisen kaldın işbu hâk ara
Pâk olur mı yürür nâ pâk ara
Hakk'a tâ‘at eyleyüp nefsüni bil
Menzilüne ermeğe var bağla bil

---

[220] "Niyetini hayır için her zaman yenile, Allah'ın takdirine razı ol."

El-faslu's-sâlis-aşer fî guyûbu'l-cesed ve misâlih, ya'ni bu on üçüncü fasl cesedin aynı ve misâlin bildürür. Hazreti Mevlânâ Şems'den yine **suâl** kılup, eyitdi ki yâ Şems haber vir bana ki cesedin aynı ve misâli ne nesnedür? Dinleyelüm, kemâli birle cesedimiz anlayalum, diyecek. Şems-i Tebrizî hazreti **cevâb** virüp, eyitdi kim yâ Mevlânâ bilgil ki kaçan nefs sırâtdan geçse ve anın âfetlerinden kurtulsa andan sonra gayy nesneler ana asân olur. Pes bu cesedin aynındandır. Kim nefs anun içinde şol kesîf içinde habs olunmuş **[31a]** mahbûs gibidür. Zirâ bu cesed hakikatde kesîf durur. Zirâ her kâzurenin menba'dan zirâ görmez misin ki bevl ve gâyıt ve burun sümüğü ve tükrük ve kan ve sâru su ve kehr cem'isi bu cesedden çıkar ve ol kesîfde olan nesnelerin cem'isi bunda vardur. Pes bunun evveli nutfe durur ve âheri cîfe durur ve kadrdur ve bu iki hâlin o esnada özrle memlûdur. Nefs ü îmâ (?) bunun tanzîfinde ve gaslında ve nefiyyesinde ve ayblarının setr itmesindedür. Âfetlerden hıfz ider, ıssıdan ve sovukdan ve aclıkdan ve susuzlukdan saklar ve bir vecihle dahi nefsin cesedle meseli gicede ve gündüzde şol saneme tapanlar gibidür. Zirâ nefs ilm ta'allimüni ve Allah Te'âlâ'ya ibâdet kılmaklığı terk eylemişdür. Ekl ü şurb ve libâs ve mesken ve merkeb gibi bunlara benzer nesnelere meşgûl olmuşdur. Nitekim bu kâfirler saneme taparlar bunların hakkında Hakk Te'âlâ buyurur **kavli te'âlâ** *e fe raeyte menittehaze ilâhu hevâhu*[221] **ve bir vecihle** dahi cesed gûyâ bir kâfir durur. Eyle kâfir kim Allah Te'âlâ'dan mahcûb durur, kendüyi kim yaratduğın ve kim rızk virdüğin bilmez ve bir vecihle dahi cesed bir sâhib-i hâl ve bed-hu avretdür. Kim

[31b] İzheb ilâ mâ turîdu ve teşâu[222]

nefsi kendü arzusuna da'vet eyler ve cemî'i nesneyi kendü murâdınca olduğun ister ve cesed bir câhil gibidür. Kim ışuk sönen gözetmez nefsin düşmanı durur, lâkin dostluk izhâr eyler ve adâvetin kim eyler ve bir vechle dahi cesed bir şeytân durur. Zirâ çok vesvese kılar **ve bir** vechle dahi şol cenâze üzerinde yatan meyyit gibidür. Nefs anı çıkup üzerine getürmişdür. Türâbîye defn itmeyince kurtulmaz **ve bir** vechle dahi şol şemsin nûruyla halkın arasındaki bulut gibidür. Zirâ cesedin ahlâtı zulmânîdür, akıl üzerine hâ'il olur, nazar kılmağa komaz yaramaz nesnelere meyl itdürür. Eceli unutdurur ve bir vechle dahi bu nefs-i cüz'iyyenin meseli böyledür.

[221] Câsiye Sûresi, 45/23. Âyet. "Heva ve hevesini tanrı edineni gördün mü?", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 491.
[222] "İstediğin ve dilediğin şeye doğru ilerle." 61b'de de aynı başlığı kullanmıştır.

Kim bir cevher-i şerifdür ve bu felek olan âlemde garîb durur. Şol bir hakîm kimse gibidür ki bir garîblik şehirde bir fâcire ve câhile yaramaz hulklu avratın aşkına mübtelâ olmışdur. Dâimâ ol kişiden me'kûlât-ı tayyibe ve meşrubât-ı lezize ve libâs-ı fâhire ve mesken-i mezhufe (?) ve şehevât-ı mevziyye ister. Ol kişi dahi anun muhabbeti mihnetinden ve sohbet-i belâsından cemî'i himmetin ve ölünce **[32a]** inâyetin anun emrine sarf eylemişdür. Hatta kendü nefsi hâlini o nitmişdür ve böyle büyüdüği yârânlardan ayrılmuşdur. Yâ Mevlânâ bilgil ki, nefsin cevheri cevher-i rûhânîyedür, âlemi hazz-ı rûhânîyedür, bizâtihi durur. Ekl ü şurba ve libâsa ve meskene şol kim cesede müte'allik nesnelerdür. Ana muhtâc değildür ve her nesne kim bu dünya emirlerinden insan ana muhtâc durur. Ol nesneler ten içindür cân ana muhtâc değildir. Mâdâm ki nefs cesedle turur, ekser himmeti cesed emrine tâbi'dür. Nefsi cesedden ayrılmayınca rahatlık bulmaz. Nitekim ol yüzi gökçek hulki çirkin avratın aşkına mübtelâ olan kimesne andan müfârekat eyleyince ve aşkını terk itmeyince ve muhabbeti teselli kılmayınca rahat yokdur. Bir müddet rahmet ve ni'met durur, nefs içün ve bevârdur cesed içün nitekim Allah Tebârik ve Te'âlâ kelâm-ı mucîdinde buyurur **kavli te'âlâ** *elhamdü lillâhillezi ezhebe annâ'l hazene inne rabbeâ leğafurun şekûrun ellezi ehallenâ dârâl mukameti min fedlihi lâ yemessunâ fihâ nesabun ve lâ yemessunâ fihâ lüğüb vellezine keferû lehum nâru cehenneme lâ yukdâ aleyhim fe yemûtû ve lâ yuhaffefu anhum min kezâbihâ kezâlike neczî kulle kefûrin.*[223]

Nazm

[32b] El-kanâ'atu kenzun lâ yefna, es-sabru sa'âdetü'd-dünyâ[224]

Yusuf u sıddık veş var Hakk'a bâk
Bu Züleyhâyı cihâna vir talâk
Hûlki çirkin avrata benzer cihân
Yüzüne bakma arısın dûn hemân

[223] Fâtır Sûresi, 35/34-36. Âyetler. "(Cennette şöyle) derler: Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan, çok nimet verendir. O (Rab) ki lütfuyla bizi asıl oturulacak yurda (cennete) yerleştirdi. Artık orada bize ne yorgunluk dokunacak ne de orada bize bir usanç gelecektir. İnkâr edenlere de cehennem ateşi vardır. Öldürülmezler ki ölsünler, cehennem azabı da onlara biraz olsun hafifletilmez. İşte, biz, küfürde ileri giden her nankörü böyle cezalandırırız.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 428. 36. Âyette *azâbihâ, kezâbiha* olarak yazılmış.
[224] "Kanaat bitmez bir hazinedir, sabır dünyanın saadetidir, mutluluğudur."

İşbu nefsânî murâdı eyle terk
Gönlini Hakk kullığına eyle berk
Ziynet-i dünyaya kılma sen nazar
Tâkatinde bir ola hâk ile zer
Tasfiyeyle nefsini sen pâk kıl
Kalbini mirât-veş tâbnâk kıl
Kendü kendün tâ göresin âşikâr
Bilesin bu yer değil darü'l-karâr
Nefs irfânını kıl evvel taleb
Hakk'ı bilmene budur anla sebeb
Kendü nefsin bilmeyen bilmez Hakk'ı
Hakk'ı bilmez seçmeyen bâtıl hakkı
Kendü nefsin bilmeyen kâmil değil
Ehl-i irfân olmağa kabil değil
Bilmeyen nefsini ne gevher durur
Kevden ahmakdur anı sanma azdurur
Kuds bâğiken sana evvel vatan
Câna niçün mürekkib oldı yerde ten
Ulvîden bil kim getürdi süflîye
Süflîden ileten yine oldur ulvîye
Bunda gelmekden nedür anla işin
Gelişin kandan ne yire gidişin
Hiç bilür misin nedür ey yâr hâl
Maksûd ol kim kesb edesin sen kemâl
Seni gökden indirüp kılan sebât
Âdemiye kuvvet idüp virir hayât
[33a]Cisme anunçün itdi nefsin ittisâl
Ki eyleyasin bunda sen kesb-i kemâl
Kesb idüp kâmil olursa merd tâm
Taşra tenden çıksa kârın bî-kelâm
Mürg çünkim beyzde bulur kemâl
Çıkar andan uçup açup per ü bâl

Yiryüzünde her yana seyrân ider
Per açup tavus-veş cevelân ider
Rûh dâhi tende çün kâmil olur
Süflîden ulûvve uçmağa kabil olur
Mürg-i cân uçar sanıcak ten kafes
Kuds bâğına ermeğe kılar heves
Şeş cihetden buluben ol bâl u per
Ne felekden âliye kılar güzer

El-faslu'r-râbi'-aşer ya'ni on dördüncü fasl Mevlânâ hazreti Şems-i Tebrizî hazretinden nefs ve nefsin ahvâlin suâl itdüği beyânındadur. Nite kaçan ki Mevlânâ hazreti Şems-i Tebrizî'n aleyhi rahmet vâsiate bu vechle kemâlini bulup, mâ-sivâdan suâl kılup Şems'in dahi cevâbı kadir olduğun bilecek, tasdik kılup, tahkîk bildi ki, bir kâmil vücûddur hazırkeyf her meclisde hâzır ve her suâlin cevabına kadir. Pes Mevlânâ hazreti diledi ki hakikat-i hâlden tasavvûfdan söz açup, nefs-i insanî nedür ve mikdârı nedür

[33b] İzâ azemte lâ tehaf min mekrûhin[225]

ve cesedün keyfiyyeti nedür ve cesed mürtebit olmazdan öndin kanda olurdı ve cesedle mülâki olduğundan garaz neydi? Diyip suâl itmek diledi. Şems-i Tebrizî hazretinden zirâ ki ulûm çokdur dükelisi (?) şerifdür ve ilm bilmeklik izzet ve taleb kılmaklık helâk olmakdan necâtdur. Niçün ki nefsin hayâtı ilmledür kim ilm-i şerifi kulûbe rahat ve ilm bilmeklik Hakk'dan hidâyetdür ve cehâlet zulmetinden kurtulmağa sebebdür ve din-i dünyâda salâhdur ve bilür ile bilmez dahi bir değildür. Zirâ Hakk Tebârik ve te'âlâ kelâm-ı kadîminde ve kitâb-ı kerîminde buyurur ki **kavli te'âla** *kul hel yestevîllezîne ya'lemûn vellezîne lâ ya'lemûn*[226] efdâli ilmen oldur kim din yolunda ehl-i vera' ola ve âhiret emrinde yakîn üzerine ve basıret üzerine ola, taklîd ve rivâyet üzerine olmaya, zirâ ki âhiret ve ma'rifet-i ma'âd ve ilm-i ebed eylese ve zürriyâtına mahcûbdur. Nite ebsârdan ve taklîd ehlinden gâybdur ve amâl-i taklîd oldur kim âhiret emrine makarr olanların hakikatini **[34a]** anlamaz ve ba's ve

[225] "Karar verdiğinde, kötülükten korkma.", 94b'de de aynı başlığı kullanmıştır.
[226] Zümer Sûresi, 39/9. Âyet. "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 451.

kıyâmet ve haşr ve hesâb ve mizân ve sırât ve ma’âd ve andağı cezâyı bilmez. Zirâ ki bu ilm-i lübb ola libâbdur ve evliyâullahun sırrıdur. Eyle evliyâullah ki pesendide hâyy hak dururlar, eyle kimesnelerdür ki *ehlesnâhum bi hâlisaten zikrâd-dâir.*[227]

Nazm

Rahmet hak olmak istersen yakîn
Ehl-i hakdan ırağ olma ki sakın
Ehl-i Hakk’a uy ki evveli el-ahir oldurur
Hazrete lâyık seni ol öldürür
Dutunup hû mürşidin olsun ana
Mutma’inne ide nefsüni sana
Tâ melek-tab‘ u firişte olasın
Kuds gül-zârına açuk yol bulasın
Hakk’a lâyık işleyem dirsen âmel
Tut meşâyih nushun imdi mâ-hâsal
Kuş kulavuzsuz uçuben gidemez
Kimse kendüden kemâl-i kesb idemez
Sözi çoğ itdüğümi kılma ayıb
Kim gereklüdür sözüm ey latif-i Rabb
Cehdim oldur kim seni sen bilesün
Hakk’a layık hoş ibâdet kılasun
Çün sana keşf ola sırrı men aref
Hakk’ı bulmakda bulasın sen şeref
Mâ ü menden kim geçer me’men bulur
Nefsini miskin iden mesken bulur

El-faslu’l-hamis aşer ya‘ni bu on beşinci bâb

[227]Sâd Sûresi, 38/46. Âyet. “ Onları özellikle ahiret yurdunu düşünen ihlâslı kimseler kıldık.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 447.

[34b] İn sabırtüm fehüve hayrü'l-lissâbirine[228]

ve fasl hayvânât ölümü geriye gördüklerinin sebebi beyânındadur. Hazreti Şems-i Tebrizî'den bu zikr itdiğümüz ma'ârifi kasd itdüğü kemâl-i birle suâl idüp, cevâbın işide andan Hazreti Mevlânâ evvel **suâl** suâl kılup, eyitdi kim yâ Şems-i Tebrizî ey sâhib-i kemâl-i aziz haber vir bana ki, hayvanât ölümü geriye görüp, hayatı sevdüklerine sebeb nedür? **Cevâb** virüp eyitdi kim yâ Mevlânâ bilgil ki hayvanât ölümü geriye görüp, hayâtı sevdüklerinde iki illet vardur. Biri oldur kim cemî'-i mevcudâtın tabiatında bekâya muhabbet itmeklik vardur ve fenâdan a'râz itmek vardur. Ol sebebden mevti geriye gördiler ve hayvanâtın tabiatında bekâya muhabbet olup, fenâyı geriye gördiklerinin illeti oldur kim Bârî Te'âlâ mevcûdatın vücûda gelmesine illet durur ve cümle kâinâtın tekvînine sebeb durur. Pes Bârî Te'âlâ ebede'l-vücûd ve dâimü'l-beka durur. Ol sebebden mahlûkatı dahi bekaya muhabbet iderler fenâyı geriye görürler. Tâ kim ol muhabbet nefs-i tevâlüd ü tenâsül taleb itmesine nisbet ola ve şol nesneler kim beka anların birle temam olur ve gâyet ve nihâyetine yetüşür. Nefs ana râgıb **[35a]** ola. Mevcûdâtın nev'isinde mümkün olduğu mikdârı **ve bir illeti** dahi oldur kim nâsların öldüklerinden sonra kanda varacakların ve hâlleri nice olacağın bilmezler. Ol sebebden ölümi geriye görürler ve bilgil ki mevcûdât dâhi dürlü dürlü küllîyât ve cüz'iyyâtdur. Külliyât i'lâ mertebesinden ibtidâ kılar andan tâ âher olunca taziyyet olur ve ol tokuz mertebedür. Şol tokuz mertebe kim ahâd-ı keyf evveli Bârî Te'âlâ'dur, azze ve celle **andan** akıl durur, **andan** nefs durur, **andan** tabiatdur, **andan** heyûlâ durur, **andan** cism-i mutlak durur, **andan** felek durur, **andan** anâsır-ı erbâ' durur, **andan** mevâlid-i selâse durur ve amma cüz'iyyât enkas hâlden ibtidâ kılur, **andan** evvelâ fî evvelâ terakki ider. Tâ etemm ve efdal hâline varıncaya değindür. Bu mukaddemadan maksûd olunan oldur kim civânın nüfûsu ölümi geriye görüp, hayâtı muhabbet itdikleri malûmken ola.

Nazm

Nefs-i hayvânîyede olmasa amel
Key katı müşkil gelir ana ecel
Lîk mü'min olsa kâmil pür-kesem

---

[228] "Sabrediyorsan, o sabr edenler için hayrdır (sabr hayrdır)."

Ne olur nâ hûd görür derd u elem
Mü'min ölmez bulsa Hakk'ın kudretin
Terk idüp ten değişürir ol kisvetin
[35b] İzâ sâferte[229] "fâllahu hayrun hâfiza"[230]
Suver tâ gerçi kahrdur bu ecel
Ma'nide amma rahmet olur mâ hâsal
Kahr u hışmına Hakk'ın vir gel rızâ
Tâ ki senden râzı ola ol Hüdâ
Hakk mutî'a lûtf idüp virir sevâb
Âsiye kılar veli kahr u azâb
Çünki Hakk'ın ismidür Nâfî' vü Latîf
Dâhi Kahhâr oldı ismi yâ hanîf
Kâhir oldur kahrı içün ism-i celâl
Hem Latîf isminde çok mihr u cemâl
Lutfûnun içinde pinhân kahr anun
Kahr içinde gizlidür hem mihri anun
Ni'metinde gizlemişdür nikmetin
Nikmetinde atdı bulursız ni'metin
Lutfi bu virdi sana hışm u gazab
Hışmı terk idüp bulasın lutf-i Rabb
Şehvetiyle itdi hem mevsuf özün
Nef' ve cezbiyle bile ola ma'rûf özün
Darb u nef' olmazsa eğer def' ve zarar
Bulmazsın dirliğe herkez zafer
Hışm ve şehvet olısardur sana dâm
Darb u nef' ol dâme ola dâne müdâm
Hırs ucundan sayd olur dâmiyle nefs
Kurb-ı Hakk'a bulmaz andan dest-res
Key sakın aldamasun dâmiyle diyü

[229] "Yola çıktığında." 63b'de de aynı başlığı kullanmıştır.
[230] Yûsuf Sûresi, 12/64. Âyet. "Allah en hayırlı koruyucudur.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 229.

Kim döküpdür dâne kılar sana diyü
Dânesi zâhir durur dâm-i nihân
Key sakın sayd olmaya bu merg-i cân
Âlemi icâd iden Hallâk-ı dehr
Kahrı kor lutfûnda ve kahrında mihr
[36a] Her ne kâmil bu sözün sırrın bile
Saffetü'l-cennet ana rûzî kıla
Rızkıdur Firdevsî'nin âb-ı hayât
Gûş iden anı bulur mevtden necât

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
Key dürüş kim içesin âb-ı hayât[231]

El-faslu's-sâdisu-aşer ya'ni on altıncı fasl lezzet ve elem ve ferah ve gamm ve sürûr ve hüzn ve rahat ve taab beyânundadur. Kaçan ki Şems-i Tebrizî Hazreti Mevlânâ hüdâvendigâr hazretlerine insanın ve hayvanın nefsleri ölümi geriye görüp, hayâta muhabbet itdiklerinin sebebi beyânundadur. Mevlânâ-i hazret ilmine tahsîn kılup, âferinler itdikden sonra yine **suâl** kılup, eyitdi ki yâ ekmel-i kemâlâ ve yâ a'kâl-ı ukalâ haber vir bana ki lezzet ve elem ve ferah ve gamm ve sürûr ve hüzn ve rahat ve taab neydüğin beyân idesiz ki bunlar biribirinin zıdlarıdur. Cümlesin asl-ı birle şerh idüp, ayân kılasın, diyecek. Hazreti Şems-i Tebrizî ya'ni ol pîr-i aziz aliyye'l-rahmet ve'l-rıdvân **cevâb** virüp, eyitdi kim yâ Mevlânâ hazreti bilgil ki lezzet ve elem iki nev' üzerine durur. **Biri** cismânî, **biri** rûhânîdür ve kalanı dahi ancılayın durur amma lezzet-i cismânî şol râhatlıkdur kim

[36b] İsbir tecid es-surura ve er-râhate[232]

elem nâ'il olduğu vakit nefs-i hayvanî görür. Amma elem nefs-i hayvanîye emr-i tabi'iyyenin i'tidâlinden mizâc çıkduğı vakit gördüğü zahmetler durur, bî-sebeb mine'l-esbâb amma bilmek gerek kim anun esbâbı çok durur, sağışını Allah Te'âlâ'dan gayri kimse bilmezliğin, ba'zını zikr edâlüm tâ kim elem lezzet nidüği ve hâdis olduklarının keyfiyyetini biline. Pes iderüz kim hayvanâtın mi'desinin ve

[231] Bu son iki satır derkenar, sayfanın kenar boşluğuna yazılmış.
[232] "Eğer sabredersen mutluluk ve huzur bulursun."

kursağının harâreti şol fitille yanan od gibidür. Kaçan gıdâsı dükense (?) mi‘denin cirmündeki rutûbâta meşgûl olur. Ol rutûbâtı dahi dükedür ve anda mensûh olan sinirleri ihrâk ider. Nitekim çerâğın nârı bâğı dökünecek fitiline meşgûl olup, fitili dahi yakar nefsi, ol vakit elem hâsıl olur. Kim cesedi gıdâ taleb kılmağa başlar tâ kim mi‘deye bedel ola ve mi‘dede denn-fâni olup, nesneye ivaz olup, bedel ola kaçan gıdâ mi’deye yetişse harâret anı nazc idüp, bişürmeğe meşgûl olsa. Ol mi‘de cirmündeki yâlınlar sakin olup, **[37a]** sevir (?) hayvan ol vakit rahat bulur ki, ledd ana lezzet diyü ad korlar, susız yağının dahi hükmi ciğer harâreti birle ancılayındur. Pes hayvan ekl ü şurb lezzetin bulmakdan zâil olmaz, tâ tabiatdaki hâceti temam idince değin hattâ eğer hâcet mikdârından ziyâde olsa lezzeti elem olur. Ol vakit hayvan eklden ve şurbdan tâ ol yiyüp ve içdüğü nesne cesedin etrafına sininceye değin imtinâ‘ eyler zirâ hayvanın bedeni dâimâ seylâbda durur. Ne bir lahza ve ne bir mikdâr durmaz amma biz didiğimizin sohbetini tıbb ehli olanlar bilür zirâ her sırr ehlinden mahfî ve puşide olmaz. Amma ol lezzet kim hayvan anı cimâ‘dan bulur ol mâde kim ana meni diyü âd kodular. Kanın zîdesi durur, kaçan hayvanın bedeninde çoğalsa tabiat ol vakit kendüde sıklet bulur. Şol mesâneye bevl cem‘ olduğu gibi sıklet bulduğu gibi ve şol bağırsaklara gayta cem‘ olduğu gibi sıklet bulduğunlayın meni dahi ancılayındur. Hikmet ve inâyet-i rabbânîyye şehveti erkeğin cibilletinde merkûz kıldı, tâ kim vesile cem‘ ola. Önünden tevâlüd ve tenâsül

[37b] İstehir Allah’a min emrin teveccehte bi’s-salah[233]

hâsıl ola. Nesl bâki kıla, zirâ eşhâs bâki kılmak yokdur. Bil kim dâimâ kevn ve fesâda varurlar, gelüp ve gitmekde bitüp yitmekde varurlar. Kim âlem-i fenâda Hakk’dan gayrısı fânidür hiç birinin bekası yok durur **ve dahi** kaçan mahlûk bedeninden kati çıksa ol tabiatdaki sıkletden hiffet bulur ol zaman hayvan rahat olur. Ana lezzet cimâ‘ diyü tesmiye iderler **ve amma** ol rahat kim hayvan anı sükûnî ve nevmî vaktinde bulur. Anun ol vakit sebebi oldur kim bedeninin mizâcları ıssı olur, sinirlerinin rutûbâtı kurur, ol vakit hareketi zâ‘îf olur. Kaçan ki hareketi sakin ola, bedeni sovusa, sükûndan bürûdet hâsıl olsa ve bürûdetden rutûbet mütevellid olsa, sinirleri ol vakit boşanur, hareket itmeklik asân olur. Bu gün vaz‘ itdiği vakit hükmi ancılayındur zirâ hareket ve sıklet kim ifrât mizâcı ıssı kılur, i‘tidâlden çıkarur amma

[233] “Eğer bir iş yapacaksan, istihare namazı kıl.”

ol lezzet kim hayvan anı ıssıda ve sovukda bulur, oldur kim harâret kaçan ziyâde olsa bedenin mizâcı ıssı olur, mizâcı i‘tidâlden çıkarur. Ol vakit ana elem hâsıl olur ve ol harâretin zıddı bürûdet ve gölge ve sovuk yerler taleb eyler. **[38a]** Kaçan bir zaman dursa çok durmaklıdan bedeninin bürûdeti ifrâtda olsa, i‘tidâlden çıkarsa ol vakit şemsinden ve nârından bürudetin zıddın taleb eyler. **Pes** biz zikr itdiğümüzden ma‘lûm oldı. Kim hayvan dâimâ ferah olup, istirahat bulurmuş. Kâh harâretle ve kâh bürûdetle ve lezzet-i cismânî mizâc-ı i‘tidâlden bir tarafa ziyâdeye noksân ıssıdan sovuğa ve sovukdan ıssıya, sükûndan harekete ve açlıkdan tokluğa yâ toklukdan açlığa veya susuzlukdan kanmaklığa yâ kanmaklıkdan susuzluğa çıkmaklıkdur. Sâir lezzât ve âlâm-ı cismânî dahi bu kıyâs üzerinedür. Bunun beyânı nefs şol lezzeti kim mevcûdâtın hüsnüne bir nazar birle bulur veyâhud nagamât işitmekle bulur veyâhud revâyih-i tayyibeleri kokmak birle bulur, veyâhud melmusâta yayışmak birle bulur, anın küllîsi mizâca müşâkil olduğu hissiledür. Bunun beyânı oldur kim her mahsûsu hiss edici i‘tidâlle redd eyler. Mizâcı tabiatda havâssı anınla mütelezziz olur ve anı sever, kendüye cezb ider, kaçan ki bir zikr itdüğümüz nesneleri te’emmül itsin, bilürsün kim elem-i cismânî ve lezzet-i cismânî hayvanın

[38b] Esri‘ fî seyrike tecidi’s-surûra[234]

nefsine mizâcı i‘tidâlinden çıkup, gerü i‘tidâle redd olmaklık birle ârız olurmuş. Tâ kim ol elemler anın cesedini hıfz idüp ve heyâkilini ârız olan âfetden saklamağa da‘vet ide ve ol lezzetler anı menfaat cerr itmeğe ve mazarrat def‘ itmeğe kandura. Zirâ ecsâm-ı meyyitler gibidür, mazarrat def‘ itmeğe ve menfaat cerr itmeğe ve eşyâ-yi mehlekeden teharrüz itmeğe kadir değildür. Biz didüğimiz sıhhatine ve vasf kıldığımuzun hakikatine cesed nefsden müfârekat eyledüği vakitde hâli delâlet eyler. Amma ol lezzet ve sürûr kim menâfî‘n ve mahbûbun bulduğu vakit bulur anı şefkat ihdâs eyler ve şol gamm ve hüzn kim ol mahbûbundan müfârekat eyledüği vakit veyâhud yâvî kıldığı vakit ârız olur. Anın küllîsi nefs-i cesedin sıyânet itmeğe kandır, mukallakdur ve **amma** şehvânî merkûze ol şol tabi‘ine muvâfık olup, mizâcını ıslâh idendür. Bunun beyânı şol et yiyen hayvanlar haşerât yimeğe iştihâları olmaz, illâ zarûret birle olur ve ol ot yiyen ve dâne yiyen hayvanlar et yimeğe iştihâları olmaz ve anı yimekden mütelezziz olmazlar ve ancılayın insan dahi tabiaatına ve mizâcına

---

[234] “Seyrinde hızlı ol ki, mutluluk bulasın.” 66b’de de aynı başlığı kullanmıştır.

muvâfık olan nesneleri yir veyâhud mürûr-i eyyâm ve evkât üzerine mu‘tâd **[39a]** olan nesneyi yir. **Amma** ol sayruya muzırr olan nesneyi iştihâ kılmak sebebledür ki anun şerhi tavîldür, **pes** açlık ve susuzluk ve ta‘âma ve şarâba hâcet olduğu mikdârmış ve lezzet-i kifâyet itdüği hasebiyle imiş ve şehvet ya‘ni arzu mizâca ve tabi‘a muvâfık olduğu hasebiyle imiş.

Nazm

Er gerek dâim riyâzet eyleye
Savm tutup Hakk'a tâat eyleye
Besleme emmâre nefsin hem-çü bil
Çek riyâzet tâ olasın cibrîl
Çün beheme nefs yir toymaz alef
Çün sibâ‘ ister kıla cânın hedef
Cehd it anı mülk-hû idesin
Rûh-ı kudsî gibi bundan gidesin
Cehd it insan iken olasın melek
Tâ ola cevelân-gâhın arş u felek
Fâni terk it ki olur kevn ü fesâd
Kim toludur âlem unsur-i fesâd
Çün tebeddüldür cihân işi temâm
Kendü yüz bin levne girer subh u şâm
Çün cihân hâli değildür ber karar
Pes sebâtı yokdur anın kâm-kâr
Bir mekân kim olmaya anda sebât
Âkıl andan isteye bâki hayât
Bâki dirlik isterisen pür-hüner
Süflî mülkden ulvîye eyle güzer
Kim bağına ermez anun bâd-i hazân
Gülleridür tâze adıdur canân

[39b] Afdalü'l-emri; ellezi fa'alte, lâ tahmil hemmen fe innehu müyesserun[235]

Hâzır iken ulvîde darü'n-na'îm
Süflî kül-hende niçün oldun maksim
Nutku Firdevsî'nin eyle istimâ'
Sırrı eşyâ'ı anlayasın bî nizâ'
Kalbin içre fâîz olup bu raiyyet
Keşf ola esrâr Hakk bî-şekk ve riyeb
Çün tecelli ide Hakk'ın yüzi yakîn
Görine senden yakîn ilme'l-yakîn
Zâ'îl ola sonra senden heb sahv
Her ne ki itdin ola senden cümle mahv
Ara yirde mâ u menlik kılmaya
Hakk'dan ayru sende varlık kalmaya
Katre kim deryâya irer ummân olur
Zerre kim envâra erer tâbân olur
Mâ ü menden geç ki Hakk'ı bulasın
Hakk'dan artuğun unut hâs olasın

El-faslu's-sâbi'u-aşer ya'ni on yedinci fasl nefs-i emmâre ile umûr-ı cüz'iyye beyânındadur. **Kaçan ki** Şems-i Tebrizî hazreti lezzet ve elem ve ferah ve gamm hususunda bu vechle cevâb-ı şâfi virdiyse Mevlânâ hazreti rûh-u münevverine Hakk'ın rahmeti tahsîn kılup yine **suâl** itdi ki haber vir bana ki nefs-i hayvanîyye umûr-ı cüz'iyyenin fenâdan def' ider mi veyâhud itmez mi ve nefs-i cüz'iyye temam hâki tâleb olduğu birle kâmil olup, mertebeye yetişür mi veyâ yetişmez mi? **Cevâb** virdi ki yâ Mevlânâ hazreti bilgil kim nefs-i hayvanîyye kaçan umûr-ı cüz'iyyeden oldıysa **[40a]** nefs-i cüz'iyye temâm hâle ve mertebe-i kemâle yetişmek mümkün olmaz. İllâ cism-i cüz'iyyeye mukârin olmak birle mümkün olur, şol cism-i cüz'iyye kim hayâtın hasedi durur, hâl budur kim ecsâda temam olmazdan öndin âfet âraz olur. Zirâ mukarrer olubdur ki kendüye fesâd iden nesneleri def' itmeğe kadir olmaz.

---

235 "En güzel iş yaptığın iştir. Üzülme, müyesser olan budur." 67b'de de aynı başlığı kullanmıştır.

Zirâ cismin cevheri âciz durur, câhile virur ve meyyite virur nâkısu'l-hâl durur. Lîkin hikmetü'l-ilahîyye nefse cesed eceliçün âlâm ve evcâ' el-hâk eyledi. Tâ kim ol elemler müfsid olan nesneleri def' etmeğe nefs-i kandıra ve âraz olan âfetlerden saklıya. Tâ kim cesed temâm ola ve ol cesed mukarenetiyle nefsün eyyâmı kâmil ola. Andan gerekse nefs dilesün gerekse abâ idüp, a'râz eylesün ana mevt-i tabi' gelür. Nitekim gerekse canın dille sevsün gerekse sevmesün velâdetçün talk ya'ni oğlan ağrısı hâtun kişiye ârız olur. Zirâ kim cesedün mevti nefsin velâdetidür. Mevt-i hikmet idüği sâhib-i kemâlin hôd ma'lûmdur **ve dahi** bilgil ki eğer nefs-i cesed eceliçün eleme yetişmese cesed hakkında kâhillik eylerdi, helâk idici nesnelerden anı saklamazdı. Kemâle yetişmezden öndin helâk olup, nefs dahi kemâle

[40b] el-feracu karibun lâ ta'cel ve lâ tendem[236]

yetişmezdi. Bunun beyânı oldur ki, nefs-i insanînin temam olmaklığı ve kemâle yetişmekliği mümkün olmadı. İllâ bu hikmet âsârıyla dolu olan hased vâsıtasıyla öldüyse beşerin cesedine mürtebit oldu. Zirâ nefs-i insanî mahsûsâtın hakâyıkını bilmez ve ma'kulâtın ma'nâsını tasavvur eylemez ve ilm-i sına'ate kadir olmaz ve ahlâk-ı cemîle birle ve a'mâl-ı sâliha birle mütehallık olmaz. İllâ bu hased vâsıtasıyla olur. Nitekim Bârî Te'âlâ azz u celle kelâm-ı kadiminde ve furkân-ı azımetinde buyurur ki **kavli te'âlâ** *vallâhu ehracekum min butûni ummehâtikum lâ teâ'lemûne şey'en ve ce'âle lekumus-sem'a ve'l-ebsâra*[237] **ve bir yirde dahi** buyurdu ki kavli te'âlâ *fe lemmâ beleğa eşuddehu vestevâ âteynâhu hukmen ve ilmen ve kezâlike neczîl muhsinîne*[238] eğer nefse cesedden ve nefsinden olan eşyâdan elem lâ-hak olmasa insan meselâ kaçan uyusa, uyhuya müstâğrak olsa andan elini ve ayağını çekse, yanındağı evde sovuksa yansa ve anı uyarcak kimse olmasa, elsüz ve ayaksuz kalur. Yürümeğe ve san'at işlemeğe kadir olmazdı. Sâir hayvanların dahi nefislerinin kıyâsı bunun üzerinedür. Eğer anların dahi nefislerine cesedlerin helâk iden nesnelerden elem irişmese kâhillik iderdi meşakkat çeküp, anı bilmezdi ve küllîsi temam olmazdan **[41a]** öndin helâk olurdı. Nesl-i münkatı' olmağa sebeb olurdı. Hâl

[236] "Kurtuluş yakındır, ne acele et, ne de pişman ol." 68b'de de aynı başlığı kullanmıştır.
[237] Nahl Sûresi, 16/78. Âyet. "Siz, hiç bir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı; size kulaklar, gözler verdi.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, a.g.e., s. 260.
[238] Kasas Sûresi, 28/14. Âyet. "Musa yiğitlik çağına erip olgunlaşınca, biz ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mukâfatlandırırız.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, a.g.e., s. 377. Müellif eserde *fe lemmâ* diye yazmış ama *ve lemmâ* diye başlıyor âyet.

budur kim anlar âdem oğlanlarının havâyicine lâbüdd dururlar. Ba‘zı hükemâya eyitdiler ki, kangı veledin sevgilüdür didiler. Gükcüğü sevgilüdür, tâ büyüyünce ve marizi sevgilüdür, tâ sıhhat bulunca ve gâyb dahi sevgilüdür, tâ gelinceye dek, didi. Pes hikmet-i ilahîyye ve inâyet-i rabbânîyye nefs-i nebâtîyye şol nebâtın cesedi helâk idici nesnelerden ârız olan nesne ki, elemdür ve zahmet darü'l-hâk eyledi. Şol elem ve zahmet kim nefs-i nebâtiyye-i nebâtın köküne ve dâllarına ve rutûbât cezb itmeğe kanıdıdur. Eğer ol rutûbâtı cezb itmese nebâtın cismi kurur, ol kurımak nebâtın mevtidür. Lîkin gıdâsı fevt olduğu vakit nefs-i nebâtiyye elem ârız olmaz. Nitekim nefs-i hayvanîyye gıdâsı fevt olacak elem ârız olurdı, ol sebebden bir mekândan bir mekâna intikâl itmekle ve mûziyâtdan nefs-i nebâtiyye elem yetişmesun diyü hazer itmekliğe kudret virilmedi. Zirâ kim hikmetü'l-ilahîyye ana elem kılmaklığı ve elemden imtinâ‘ itmekliği lâyık kılmadı.

Nazm

Dünyaya gelen kişi çeker elem
Şâdi bulmaz çekmeyince kalır gamm
Hem-çü ider pes olmayınca pâk zât
Cennet içre ebedî bulmaz hayât
[41b] Şavir me‘-ihvânike velâ tahaf inşallah[239]
Gerçi işbu cismin oldı asl-ı hâk
Nefsin anla veli ey zât-ı pâk
Rûhuna kim kayd olunupdur bunda ten
Kuds-i gülzârıydı ana evvel vatan
Bunda bağlandı ki ola kâmil temam
Dürlü idrâkı ide tahsil ol hemân
Cism ve cân birlikle kim buldı murâd
Dilde insan lafzla idindi âd
Kışrdur ten rûh olupdur ana mağz
İşbu sırrı fikr it anla ki oldı nağz
Kışr içinde mağz olunca âhir temam
Kışre sığmak lâzım olur mı kelâm

[239] "Arkadaşlarınla istişare yap ve korkma inşAllah."

Âdemiye tâ ki kuvvet ola ol
Kim bula insançün olmağa yol
Kim nebât iken bula cism ve nebât
Rûh-ı hayvanîden ola pâk sıfât
Cisme cân itdüği budur ittisâl
Mülk-i tende eyleye kesb-i kemâl
Çün kemâli kesb idüp ola temam
Kışre tenden çıkmak ister bî-kelâm
Çün şecerde bitüben göynür semer
Ermedin bâd-ı hazân yire düşer
Beyzede bulıncağız yüdi kemâl
Beyze içi şeksiz olur ana vebâl
Beyzeden lâbüdd çıkar perrân olur
Per bâlın açuben cevelân kılur
Mürg-i cânda bulıcak tende kemâl
Çıkmak ister bu kafesden mâh sâl
Ey sevginden bir kafes çıkınca cân
Âlem-i ervâh olur ana mekân
[42a] Cân dilerken cennet a‘lâ gülşenin
Hiç seve mi bu heyûlâ kül-henin
Çün canın cennet olur seyran-gâhı
Â’lem-i ervâh olur cevelân-gahı
Süflî mülkün nite kıla ol makar
Cehdi bu kim ulvîye kıla güzer
Ger muvahhid mü’mini sen çekme gamm
Ne elem var câna ne görür elem
Mürg-i cân uçar sınıncak bu kafes
Kurb-ı Hakka bulur oldum dest-res

El-faslu’s-sâmine-aşer ya‘ni on sekizinci fasl ehl-i hâle ve ve ehl-i nâr beyânındadur. Kaçan ki nefs-i hayvanla umûr u cüz’iyye Şems-i Tebrizî hazreti beyân itdiyse, hazreti Mevlânâ yine **suâl** kılup, eyitdi kim yâ Şems-i Tebrizî cihân

tâb haber virir bana ki ehl-i hâl mü'min ve muvahhidle ehl-i nârınca fark olına ki, evvel dahi mü'minim diyüp, da'va kıla diyecek. Şems-i Tebrizî hazreti **cevâb** virüp, eyitdi ki ehl-i nâr hışm-nâk ve kâhir olur. Ehl-i cennet sâbır ve şâkir olur **ve dahi** ehl-i nâr intikam alınca ve hâtır yakıcı olur ve intikam almağla lezzeti ol dahi ancılayın elemden merâh hâric olmak durur. Bunun beyânı zirâ gazab-ı nârdur ve harâretdür. Kalbin cürmüne meşgûl şol nâr kim intikâmın şehvetidür, gazabın asârıdur eğer ana intikam irişse ol harâret

[42b] Men raziyye min Allahi el-kalile mine'r-rızki, raziyye minhu bi'l-kalili mine'l-ameli[240]

sâkin olur ve evedi sevinir ve eğer intikâm itmeğe kadir olmasa gazab hüzn ve gamm olup, musibet olur. Bunun misâli kaçan bir kişinin akrabasından birisini öldürseler, ol kâtili kaved itmek. Lakin şehveti anı gazaba getürir kaçan kim katili dilese ol harâret sakin olur ve eğer akrabasını mevt dilese ol hüzn musibet olur. Zirâ mevti yirine kaved itmek kadir olınmaz. Sâir şehevât dahi bu kıyâs üzerinedür. Zirâ sâir şehevât dahi herândur cesede meşgûl olur. Nefsde anun elemi bulunur. Bilgil kim cesedin küllîsinde bi'l-kuvvet nâr vardur kaçan ana bi'l-fi'il nâr yetişse, bi'l-fi'il nâr olur. Bu nesneye delil oldur kim her nesne kim anın odla yanması mümkün ola. Oda yâkin olmayınca yanmak mümkün olmaz. Me'kûlât ve melbûsât-ı küllîsi gerü ancılayın nîrân-ı hâmidedür. Nârdan ve havâdan ve sudan ve tobrakdan icâd olunmışdur, gerü anlara hulûl ider, fâni öldükleri vakit bu ecelden ötürü resûl hazreti sallâllahu aleyhi ve sellim buyurdı kâlu resûlüllah sallâllahu aleyhi ve sellim *ehlü'n-nâri mine'n-nâri hulikû ve mine'n-nâri ye'külûn ve ale'n-nâri yenkalibûn.*[241] Ya'ni nâr ehl-i nârdan **[43a]** mahlûk oldılar ve nâr üzerine gerü munkalib olurlar, didi. Cesedün dahi hâli böyledür, zirâ murâfıkı ve mâddesi dahi küllîsi nîrân-ı hâmidedür. Kaçan şu'lelense gönlü üzerine yelkelenür. Nitekim Bârî Te'âlâ celle celâlühü kelâm-ı kadiminde buyurdu ki **kavli te'âlâ** *nârullâhil mûkadetu elleti tettali'u 'alâl ef'ideti innehâ aleyhim mu'sadetun fi amedin mumeddedetin.*[242] Ya'ni amed mumeddedetin emel-i

---

240 "Kim Allah'tan gelen az rızka razı olursa, Allah da onun az ameline razı olur." 70b'de de aynı başlığı kullanmıştır.

241 "Cehennem ehli ateşten yaratılmıştır. Ateşten yerler ve yine ateşe dönerler."

242 Hümeze Sûresi, 104/6-9. Âyetler. "Allah'ın, tutuşturulmuş, (yandıkça) tırmanıp kalplerin ta üstüne çıkan ateşidir. Onlar (bu ateşin içinde) uzatılmış sütunlara bağlanmışlar ve o vaziyette o (ateş) üzerlerine kapatılmıştır.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 623.

tavîldür veya ecel-i kasîrdür. Anın içinde lâbesin olup kalurlar. *Lâ yezûkûne berden ve lâ şerâben*[243] *kullemâ nadicet culûduhum.*[244] Ya‘ni herbâr kim cesedler çürür, sâniyen bir kez gerü vücûda gelür, âhiretde bilgil kim Allah Te‘âlâ ekser mevzide mü’minleri medh eyledi, kâfirleri zemm eyledi. Zirâ ikisi dahi iki ciltdür. Kim ikisinin arasında ziyâde bu‘d vardur. Birisi mecma‘-i hayrdur ve fezâ’il-i insanîyenin küllîsi anın içindedür, ol imân durur ve birisi anın zıddıdır, ol küfrdür ve şürûr nâr durur.

Nazm

Cehd kıl kim ehl-i imân olasın
Nefs-i kâfirken müslümân olasın
Nefsini mü’min kılan bulur Hakk’ı
Mü’min olan fark ider bâtıl ve hakkı
Ne durur nefsin kemâli anla yakîn
[43b] Lâ terfa‘ min mekânike tenâlü’l-hayra ve ente müsterîhun[245]
Tâ‘at itmekdür Hakk’a ilme’l-yâkîn
Nefsi kâfirdür hakikat ejdehâ
Def‘in itmezsin hatar var, yok dehâ
Tîğ-ı lâ-havle’yle kıl anı tebâh
Kurb-ı Hakk’ı tâ bulasın râ’işi râh
Bî fezâ’il kılmasun cehd eyle nefs
Ki olmaya ehl-i rezâlet nefs pes
Nedür ecnâs-ı fezâ’il-i anlaya
İlm hilm-i hikmet olur dinleye
Tâ‘atıyla olur riyâzet cinsi hem
Cümlesi beş oldı anla biş ü kem
İlm ve hilmiyle ilm kıl â’mil ol

243 Nebe’ Sûresi, 78/24. Âyet. “Bir serinlik ya da (susuzluk gideren) bir içecek tatmazlar.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 590. Âyette, *fihâ* kelimesi yazılmamış âyet: *Lâ yezûkûne fihâ berden ve lâ şerâben* şeklindedir.
244 Nisâ Sûresi, 4/56. Âyet. “Derileri pişip.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 82. Âyette نضجت ; نظجت olarak yazılmış aynı âyet 46b’de doğru yazılmıştır.
245 “Yerinden kalkma ki, rahatlıkla hayra nail olasın.” 71b’de de aynı başlığı kullanmıştır.

Kurb-ı Hakk'a arasına kâbul ol
Dut sözün Firdevsî'nin sen cânla
Tâ ki munis olasın rûhânla
Nâsıhın nushun dutan kâmil-i hümâm
Cennet-i firdevsî idünür ol makâm

El-faslu't-tâsi'u-aşer ya'ni on dokuzuncu fasl, küfrle kâfir beyânındadur. Hazreti Mevlânâ Şems-i Tebrizî hazretine yine **suâl** kılup, eyitdi kim yâ hazreti Şems haber vir bana ki küfr ne nesnedür ve kâfir nedür? Diyecek. Andan Şems-i Tebrizî hazreti rahmetûllah-i aleyh **cevâb** virüp, eyitdi ki yâ Mevlânâ bilgil kim küfr diyü Arab lügatında hataya dirler. Ol bir nesnedür kim nefse cesed cihetinden ârız olur ve bunun beyânı oldur kim nefsi kaçan cehâlete **[44a]** müstağrak olsa cehâlet nefsin zatının emrini örter, cevherini bilmezler, ölürler. Evveli nidüğini o nedür ve ma'âd emrinden dahi nesne almaz. Hatta cehâleti sebebinden şu ki yetişür kim cesedinden gayrı kendünin vücûdu varan bilmez, hatta kendüyi cismden zann eyler fikrinin ekserinde insan şol tavîl ve arîz ve amîk etle kandan mü'ellif ceseddür, dir bu cesedle bir cevher vardığını bu cesedin hareketi ol cevher idüğin bilmez. Pes her kimse kim cevherin bilmeye umûr-ı rûhânîyyeden nesne bilmez. Heyûlâda bahrine gark olduğuçün işitse dahi inkâr eyler, ol tâ'ife cehennem sıfâtlarını işitseler anı tasavvur eylemezler. Cehennem bir keyk (?) sandıkdur, odla toludur, ol od yelkelenüp yanar. Bârî Te'âlâ celle celâlühü melâ'ikelere emr eyler, kâfirleri ol sandıka atarlar, herbâr kim cesedleri yanar ve kömür ve kül olur anlara et kan i'âde eyler sâniyen ve sâlisen lâyenkatı' evvelki gibi yanar diyü zann eyler. Bârî *kullemâ nadicet culûduhum beddelnâhum culûden gayrahamâ li yezûkûl azâb*[246] didi ki kavlî birle ihtiyâc eyler. Anun kavlînin mâ'nâsını ve kitâbın tâvîlin bilmezler, kaçan Allah Te'âlâ'nın Gaffûr, Rahîm, Hannân, Mennân, Ra'ûf, Vedûd idiğün esmaü'l-hüsnasını işitseler ve ol akıllar inkâr itdüği nesnelere fikr itse cesedleri sebebinden

[246] Nisâ Sûresi, 4/56. Âyet. "Derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka derilerle değiştiririz ki acıyı duysunlar!", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 82. Âyette *gayrahâ, gayrahamâ* olarak yazılmış

[44b] Tasaddak bi'şeyin fîmâ azemte vezheb ente fî emânilllâhi te'âlâ[247] i'tikâd eylemezler, mütehayyir kalurlar. Enbiyâlar haber virdikleri nesnelere şekk iderler, zirâ cehennemin sıfatını ve ehlinin azâbını ve anun kitâblarının tâvîlini ve ma'nâsının rumûzlarını ve esrârının hakâyıkın bilmezler ve ancılayın kaçan cennet sıfatların ve ehlinin serverin işitseler anı umûr-ı cismânî ve …[248] nedür anın içinde ağaçlar var ve ol ağaçların yemişleri var kusûrları var ve ol kusûrlar arasında ırmaklar ve kusûrlar içinde hûriler ve gılmânlar var ve bu tasavvur iderler. Cennet ehlini Rahmân civarındadur, diyü işitseler, nitekim Bârî Te'âlâ *fî mak'adi sıdkın inde melîkin muktedir*[249] didi. Anlarçün Rabbe'l-âlemin görürler. Rabbe'l-âlemin dahi anları görür. Nitekim Bârî Te'âlâ *vucûhun yevme izin nâzıratun ilâ rabbihâ nâziratun*[250] didi ve melâ'ike anlara hediyyeler ve tuhfeler birle gelürler. Nitekim kavlî te'âlâ *vel melâ'iketu yedhulûne aleyhim min kulli bâb selâmun aleykum bi mâ sabertum fe ni'me ukbed dâr*[251] didi ve dahi cennet ehli ihyâdadurlar, kocamazlar ve ölmezler ve sayru olmazlar ve acıkmazlar ve susamazlar yirler ve içerler tebevvül ve tegayyüz eylemezler. Sıfâtların fikr eyleseler mütehayyir kalurlar. Cennet emirlerinde ve enbiyâlar haber virdi ki, nesnelerde şekk iderler. Pes anun emirlerini bilmek anlardan fevt olduğuçün anlar iderler kılıç havfından dilleriyle **[45a]** ikrâr iderler. Nitekim Bârî Te'âlâ *vellezine lâ yu'minûne bil âhirati kulûbuhum munkiratun ve hum mustekbirûn*[252] didi küfrün hakikatini ve nidüği bu didiğümüzdür. Allah Te'âlâ'nın kavliyle Hakk Te'âlâ bizi ve dahi sizi küfrden ve nifâkdan ve fısk ve isyândan saklasun, âmin yâ Rabbe'l-âlemin.

---

247 "Niyet ettiğin iş için bir sadaka ver ki, Allah Te'âla'nın emanıyla yoluna devam edesin." 72b'de de aynı başlığı kullanmıştır.

248 Bu kelime okunamadı.

249 Kamer Sûresi, 54/55. Âyet. "Güçlü ve Yüce Allah'ın huzuruna hak meclisindedirler.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 527.

250 Kıyâmet Sûresi, 75/22-23. Âyetler. "Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parıldayacaktır. Rablerine bakacaklardır (O'nu göreceklerdir).", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 584-585. Müellif eserde نضرة yerine نظرة yazmış.

251 Râd Sûresi, 3/23-24. Âyetler. "Melekler de her kapıdan onların yanına varacaklardır. (Melekler:) Sabrettiğinize karşılık size selâm olsun! Dünya yurdunun sonu (cennet) ne güzeldir! (derler)", Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli, s. 238.

252 Nahl Sûresi, 16/22. Âyet. "Fakat ahirete inanmayanlar var ya, onların kalpleri inkârcı, kendileri de böbürlenen kimselerdir.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 254. Müellif, âyette *" fellezine"* yerine, "*vellezine*" yazmış.

Nazm

Küfr ve şirkden nefsini var eyle pâk
Kalbinin mir'âtı ola tâbnâk
Hakk'ı bir bil gel ki ol vâhded durur
Kâinât emrinde anın şâhid durur
Mülk anundur mâlik oldur bî-kemâl
Kâfir olur zannla tutun gümân
Arş ve ferşe toptolu hâzır durur
Ana ikrâr itmeyin kâfir durur
Evvel oldur bî-misâl bî-bedel
Ahir oldur hem ebeddür hem ezel
Bu mezâhir kim görürsen her nazar
Kamu oldur söz bu ki itdim muhtasar
Her ne kim gözlerin el-hak görür
Hakk-ı ayân anda seni mutlak görür
Lu'betûz bir lu'bete eyle nigâh
Gör nerde den anla müşkil mâ-sivâh
Cümle şeydendür münezzeh anla Hakk
Kamu şeyde görünen ol lîk bak
Ne ki varsa ol Hakk'a mazhar durur
Andan artık sanma nesne var durur
Niredendür cünbiş-i cûşiş nedür
Yâ görinen mecma'-i kûşiş nedür
[45b] Ceddid zehâbeke vasbir tenâl kasdeke[253]
Sözini Firdevsî'nin anla ki pes
Kurb-ı Hakk'a bula mâ dest-res
Kim sözünde yokdur anla hiç garaz
Cümlesi cevher durur sanman araz

[253] "Tekrar tekrar dene ve sabret ki amacına ulaşasın." 73b'de de aynı başlığı kullanmıştır.

El-faslu'l-işrûn ya'ni yigirminci fasl, felek-i kamer tahtındaki cehennemin ve ehlinin beyânundadur. Hazreti Mevlânâ yine suâl itdi ki, yâ Şems-i Tebrizî haber vir bana felek-i kamer tahtındaki âlem ne âlem ve cehennem ne cehennemdür ve ehli nedür? Andan Şems-i Tebrizî hazreti aleyhe er-rahmet ve'l-gûfrân **cevâb** virüp, eyitdi kim yâ Mevlânâ hazreti bilgil kim cehennem felek-i kamer tahtındaki âlem-i kevn ü fesâdda durur ve cennet vüs'at-ı semavâtdağı âlem-i eflâkda durur ve cehennem ehli hayvanât cesedine müte'allik olan nefisler virirler. Eyle hayvanât kim âlâm ve evcâ'a anlara yetişür ve cennet ehli melâ'ikeler nefisleridür. Bu nesne delil Bârî Te'âlâ'nın *intalikû ilâ zıllîn zî selasi şu'âb*[254] didiği şol cisimler birle müttehid olan nefislerine işâret eyledi. Cism ki tûlî ve arzı ve umku vardur. Bunun beyânı ol nefisler vakta kim Kur'ân içinde âdemin kıssası birle zikr olunan cinâyeti işledise *âhbitû ba'dukum li ba'din 'aduvv ve lekum fîl ardı mustekarrun ve metâ'un ilâ hîn*[255] didi. Ve dahi **[46a]** *fîhâ tahyevne ve fîhâ temûtûne ve minhâ tuhracûn*[256] didi ve cehennem yedi tabakadur dinledi. Zirâ felek-i kamer tahtında olan cisimler yedi dürlüdür dördü ümmehâtdur ve üçü mevâliddür ve bilgil kim nefisler vakta kim uçmakdan çıkarıldı, yire indi. Bu cisimlerin ka'rında heyûlâ bahrinde kıldı. Heyûlâ kim kevn ü fesâd kapularıdur ve bu müvelledâtın heykelinde tolup munkatı' olmışdur. Nitekim Bârî Te'âlâ *ve katta'nâhum fîl ardı*[257] didi ve dahi *ve mâ min dâbbetin fîl ardı ve lâ tâirin yatîru bi cenâhayhi illâ umemun emsâlukum, mâ farratnâ*[258] didi ve dahi *lehâ sebâ'tu ebvâb li külli bâbin minhum cuz'un maksûm*[259] didi ve ancılayın âlem-i kevn ü fesâdda bu seb'a-i seyyârenin delâletiyle câri **tis'a aşer** didi. Zirâ seb'a-i seyyârenin delâleti âlem-i kevn ü fesâdda zâhir olmaz. İllâ bu on iki burûclarda seyyareleri birle zâhir olur. Pes cümlesi on dokuz olur. Dünyanın ahvâlini munkalib olan şol nesne kim ol seb'a-i seyyârenin ahkâmı icâb itdüği

---

[254] Mürselat Sûresi, 77/30. Âyet. "Üç kola ayrılmış, bir gölgeye gidin.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 589.
[255] Bakara Sûresi, 2/36. Âyet. "İnin, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 7.
[256] A'râf Sûresi, 7/25. Âyet. "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan (diriltilip) çıkarılacaksınız.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 144.
[257] A'râf Sûresi, 7/168. Âyet. "Onları (Yahudileri) grup grup yeryüzüne dağıttık.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 161.
[258] En'am Sûresi, 6/38. Âyet. "Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır. Biz eksik bırakmadık.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 125.
[259] Hicr Sûresi, 15/44. Âyet. "Cehennemin yedi kapısı vardır. Onlardan her kapı için birer grup ayrılmıştır.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 249.

nesnelerin muktezâsıdur ve şol nesneler kim bu cesedlerin mevâlidine yetüşür, âlâm-ı evcâ‘ gibi ve eskâm gibi ve emrâz gibi ve ahzân ve dervişlik gibi ve bâylık gibi ve ol şedâidler[260] kim

[46b] İzheb ilâ mâ neveyte velâ tahmil hemmen inşâ‘allahu te‘âlâ[261]

sayılmaz, anun gibi nefs mâdâm ki bu cismle biledür anlara merhûn durur. Pes kaçan akil kişi nefsin bu cesedle mütehayyir olduğu hâlini ve ana lâhik olan mihnetleri ve musibetleri ve ana ârız olan evcâ‘a ve âlâmı fikr eyleye ve ol cennet ehl-i olan nefislerin hâllerin fikr kılabile. Kim anlar ehibbâ dururlar, etyemezler ve acıkmazlar ve susamazlar ve kocamaz ve yohsul olmazlar ve konşularına hased itmezler. Dâimâ serverde ve telezzüzde dururlar ve emînler dururlar ve havfları ve hüznleri yok. Nefs ol mevzi‘e varmağa râgıb olur ve bunda olmaklıkdan tez Hüdâ’dur. Herbâr kim zâhir göziyle cesedine nazar eyler kendü cinsi oğlanlarıyla mu‘azzeb görür, Allah Te‘âlâ isti‘âde kılur, andan halâs olup kurtulmak taleb eyler.

Nazm

Âkilin süflî mülke itme nazar
Ulvîye kudsî gibi eyle güzer
Hidmet ol sultâna kıl muhtâcı yok
Mülketinde zulm ve bid‘at bâcı yok
Var muvahhid mü’min ol almaya sen
Hâr ve hâşâk içre toz olmaya sen
Sâni‘e bak kim sınaîden nazar
Ma‘ni gözle perdede çokdur suver
Hakk’ı bir bil ki ol kadim pâk zât
Ârif ol gözleme bahs-ı muhdesât
Anı andan bil yakîn terk it fikr
[47a] Tâ sana rûzî ola şükriyle zikr
Çün Hakk’ın künhünde yok akla mecâl

---

260 “Sedâyid” diye bir kelime bulunamadı. Zahmetli, meşakkatli, eziyetli haller, sıkıntılar, anlamında “şedâid” شدائد kelimesi olabilir.

261 “Niyet ettiğin işe yönel ve Allah Te’âla’nın izniyle kederli olma.” 74b’de de benzer başlığı kullanmıştır.

Pes kaçan fikrin kıla ve hem ve hayâl
İlm odur kim anı sen kesb idesin
Süflîden ulvîyeye alup gidesin
Ki ol ma‘ârif içredür hayrân-ı ukûl
İste bul çeküp riyâzetle vusûl
Gir riyâzet birle keşfi bulasın
İzz ve rahat lezzetin ne bilesin
Varken firdevs cennet ol na‘îm
Külhân içre niçün olasın mukîm

El-faslu’l-hâdi ve’l-işrûn ehlûllahın bekâya tâlep ve cühhâlın fenâya râgıb olduğu beyânındadur. Hazreti Mevlânâ yine **suâl** kılup, eyitdi kim yâ Şems-i Tebrizî bana haber vir ki ehlûllah bekâya ve cühelâ-i fenâya râgıb olduğunun hikmeti nedür? Şems-i Tebrizî hazreti **cevâb** virüp, eyitdi kim yâ Mevlânâ bilgil kim herbâr kim âlem-i eflâkda akıl göziyle nefsine nazar eyler, âlem-i eflâkda kendü cinsini görür, anlara vâsıl olmaklığı temenni kılur, anlara lâhik olmaklığı rütbeden diler. Nitekim Yusuf benî ve İbrâhim Halil aleyhimü’s-selâm dilediler ol vakit ana dünya zindân olur. Nitekim resûl hazreti sallallahü aleyhe ve sellim *el dünyâ sücân el mu’min ve cennete el-kâfir*[262] didi. Ol vakit ashâb-ı a‘râfdan olur

[47b] El-hayru inşâ‘allahu te’âlâ ve tevekkel alellâhi vasbir[263]
ashâb-ı arâf anlar durur kim ma‘rifet ehli olalar. Nitekim Allah Te‘âlâ celle celâlü anları vasf idüp, eyitdi *ve beynehumâ hicâb alâl a‘rafi ricâlun ya‘rifûne kullen bi sîmâhum ve nâdev ashâbel cenneti en selâmun aleykum lem yedhulûha ve hum yatmeûn ve izâ surifet ebsâruhum tilkâe ashâbin nâri kâlû rabbenâ lâ tec’alnâ meal kavmiz zâlimîn*[264] didi. Ol a‘râf odur nedüği erenlerdür. Bârî Te‘âlâ celle celâlühü *lâ*

---

262 Hadis-i şerif: “Dünya müminin zindanı, kâfirin de cennetidir.”
263 “Hayır, Allah-u Te’âlâ’nın izniyle olur, Allah’a tevekkül et ve sabret.”
264 A’râf Sûresi, 7/46-47. Âyetler. “İki taraf (cennetlikler ve cehennemlikler) arasında bir perde ve A’râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki, bunlar henüz cennete giremedikleri halde (girmeyi) umarak cennet ehline: Selâm size!, diye seslenirler. Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce de: Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topuluğu ile beraber bulundurma! derler.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 147. *Hicabun’* dan sonra vav eksik.

tulhîhim ticâratun ve lâ bey‘un an zikrillâhi ve ikâmis salâvati ve îtâiz zekûti[265] didi ki, kavliyle medh eylediği pes anlar evliyâ’ullah dururlar, ölümi temennâ iderler. Zirâ anlar öldükten sonrağı vücûd u mahz[266] ve bekâ-i dâ’im ve rûh-ı reyhân hayvan-ı âlâmdan ve evcâ‘dan halâs ve necât bulurlar. Şol âlâm ve eskâm ki cehennemdür ve nirân durur ve amma şol kimseler ki, bizi vasf kıldığımız ve Allah Te‘âlâ kitâbında nebîsi veli üzre beyân eylediği nesneleri bilmez ola, bu dünyayı bilür. Eyle dünya kim küllî âlâm cesedânî ve şehvânî ve cismânî ve lezzât-i cismânî dururlar ve ol râgıb olmaz illâ bunda olmaklığa râgıb olur, temennâ eylemez illâ bunda muhallid olmaklığı temennâ ider. Nitekim Allah Te‘âlâ celle celâlühü anları kılup, eyitdi **kavlî te‘âlâ [48a]** *yeveddu ehaduhum lev yuammeru elfe seneh ve mâ huve bi muzahzihıhî min‘el azâbi en yu‘ammer vallâhu basîrun bimâ ya’melûn.*[267] Pes anlar kâfirlerdür, anlar ma‘ârif-i hakiki ve esrâr-ı hâfi bilmeklik mahfî oldu, eyle esrâr kim küllîsi umûr-ı uhrevîye ve neşr-i sâniye durur. Bilgil kim insan dâ’imâ lezzetinden ve elemden hâli olmaz. Ol lezzet-i cismânî olur, yâ rûhânî olur, bunun misâli şol bir aç kişi gibidür, kim gayri tayyibü’l-râyiha ta‘âmlar buldı, ol ta‘âmı yemeklikde lezzet bulur. Zirâ aç durur ve müte’ellim dahi olur. Zirâ râyihası kabîh durur ve dahi şol susuz gibidür, kim bir lezzetsiz su buldu, icdi lezzet bulur, susuz olduğuçün ve müte’ellim olup, kerâmetiyyet bulur. Râyihası zişt olduğuçün yâ şol kimse gibi kim bir uzvunda rahmet vardı ol uzvunun vec‘a gitdi bu gün bir uzvu âhire uğradı, o kimse hem râhat ve hem elem bulur. Vakt ü ehadde ve dahi şol kimse gibidür kim bir zahmetlü amel işledi, hâl budur ol amelinde sevâb-ı cemil ve ecr-i cezil umar. Ol amelinin zahmeti olduğuçün elem bilur sevâb-ı recâ itdüği

[48b] Es-selâmetü fi’s-sabri ve’n-nedemetü fi’l-aceleti[268]

açlıçün lezzet ve ferah dahi bulursa sâir âlâm ve lezzât-ı cismânînin hükmi bu kıyâs üzerinedir. Nitekim dinlemişdür **kavlü’ş-şa‘ir;**

---

[265] Nûr Sûresi, 24/37. Âyet. “Ne ticaret ne de alış-verişi kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı insanlardır.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 345. الصلاة kelimesi الصلوه olarak ve الزكاة kelimesi ise الزكوة olarak yazılmış.

[266] Vücud u mahz, mutlak varlık; Allah demektir. Eserde محض kelimesi مجص olarak yazılmış.

[267] Bakara Sûresi, 2/96. Âyet. “Putperestlerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın. Oysa yaşatılması onu azaptan uzaklaştırmaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 15.

[268] “Kurtuluş sabırdadır, pişmanlık acelededir.” 75b’de de benzer başlığı kullanmıştır.

Ve men yekudül ename en saru fihâ
İzâ esserre minhâ cânibi sâ-i cânnet

amma lezzât ve âlâm-ı rûhânîyyeler vakt ü ehadde şol kimesneler gibidür. Kim bir mün‘im murisinin öldüğini işitdi, akrabası öldüğine nazar elem bulur ve mirâsın yidüğüne nazar-ı ferah olur ve şol kimse kim bir leziz âvâz işitdi. Lîkin ol âvâzla idilen söz ol başdan kişiye hicviye var pes kılleti gamkin olur. Lîkin istimâ‘ında mütelezziz olur ve şol kimse gibi kim müştâk olduğu nesneyi gördü, lîkin ol nesnenin bir yaramaz hâli dahi var pes gördüğüne nazar-ı ferah olur lîkin ol yaramaz hâline nazar gamkin olur. Nitekim demişlerdür **kavlü'ş-şa‘ir;**

Feşted beyne cemâlihi ve fe‘âlihi
Feizel mellahatu bi'l-hıyâneti lâ tefa

Bu misâl üzerine kaçan sen insanın ahvâline i‘tibâr eylesen, elemden ve lezzet ve râhatdan hâli olursuz. Zirâ elem anı incidür ve elem zâil olduğu gibi ferah kalur. Pes vakt u ehadde hem mütelezziz olur. Zikr eyledük kim müteellim dahi olur, biz bu faslı şol sebebden **[49a]** zikr eyledük, nefs-i amelinde bahs idenler ve nefsin mâ'hiyyetinden ve keyfiyyetinden teftiş idenlerin ekser nüfûs u eşhâs-ı mütebâyinedür, çokdur diyü i‘tikad iderler, anların i‘tikadını zâil eylemek içün bu misâlleri zikr eyledük.

Nazm

Her ki sem‘in duta âkil pendine
Nefsi düşmaye şehvet bendine
Varken mülk ü bekâ dâru'n-na‘îm
Fâni külhende niçün oldun mukîm
Fâni mülki terk ide budur edeb
Var bekâ mülkin devranı kıl taleb
Ger ana tevfîk-i Hakk'la iresin
Mülk-i bâki nice olur göresin
Mülk odur ki ermaye ana derdü ana
Görmeye anda kimesne mihnetle ana

Rahat anda bulunur ki irmez ecel
Devlet anda bulunur gelmez halel
Dut ki dünya içre Sultân olasın
Issına ki sana yeksân olasın
Tut ki mülk içinde sen Hân Bâyezîd
Nef'ine çün sende olursun nâ-bedîd
Çün Süleymân bin yıl olsun pâdişâh
Dikmez evvel anduğuna kâh kâh
Söz mutavvel olduğun kılma aceb
Pend olur maksûdumuz ey lutf-ı Rabb
Sen seni kimsin işidüp bilesin
Hakk'a lâyık neyse tâ'at kılasın
İdesün hayr işe idüp ömrüni sarf
[49b] Tevekkel alelallahi te'âlâ velâ tahaf[269]
Ki anlayasın tâ ki sırr-ı men aref
Âkilisen ulvî mülke tâlib ol
Câhilisen süflî mülke râgıb ol
Nutkıdur Firdevsî'nin pend ü sahîh
Tut sözüni tâ olasın merd melih

El-faslu's-sâni' ve işrûn ya'ni yirmi ikinci fasl ef'âl ve a'mâl ve ahlâk ve rây birbirine muhâlif olduğu beyânındadur. Hazreti Mevlânâ yine **suâl** kılup, eyitdi kim yâ Şems-i Tebrizî haber vir bana ki ef'âl ve a'mâl ve ahlâk ve rây birbirine muhâlif olduğuna cihet nedür? Diyecek. Şems-i Tebrizî hazreti **cevâb** virüp, eyitdi kim yâ Mevlânâ bilgil kim ol nüfûs eşhâs-ı mütebâyinedür diyenlerin râyını kavî kılan oldur. Kim nefsin zâhir olan ef'âli ve ahlâkı ve râyı ve a'mâlı birbirine muhâlif olur. Ba'zı mütelezziz olur ve ba'zı müte'ellim olur pes i'tibâla[270] nefs-i eşhâs-ı müfasaledür ve mütebâyinedür, şol eşhâs-ı cismânî birbirine mütebâyine olduğu gibi diyü hükm eyledi. Andan râyına nefs-i cevher basîtdür didüği kavlile münâkaza kıldı. Gûyâ kim basîtın ma'nâsın bilmedi, biz haber virdik, kim nefs-i birdür lîkin bir niçe cinse

[269] "Allah'a tevekkül et ve korkma." ." 76b'de de aynı başlığı kullanmıştır.
[270] İtibârla olması gerek, ra harfi yazılmamış.

müneccis olur ve ecnâs bir nice nev‘ olur ve envâ‘i bir nice şahs **[50a]** olur ve ecnâs-ı cismânîye ve envâ‘ine ve eşhâsına ihtisâs bulduğu i‘tibârla zirâ ol eşhâs-ı cismânî fî zâtihî çokdur ve birbirinden munfasıldur ve bilgil kim anun ef‘âlinin ihtilâf-ı ecnâsı ve envâ‘i ve eşhâs-ı muhtelif olan ecnâsı niçün isti‘mâl hasbiyledür. Bu cûd ma‘lûm ve mu‘ayyendür ulemâ ve hükemâ bulurlar kim insan-ı vâhidin nefsinin ef‘âli muhtelif olduğu a‘zâsının şekilleri ve mafsalları muhtelif olduğı sebebdendür ve insan-ı vâhidin nefs-i vâhidesi vardur diyü ehl-i ilmin ekseri insan-ı vâhidin üç nefsi vardur, dirler. Biri şehvânîyye ve biri gazabîyye ve biri nâtıka diyü zan eylediler. Biz beyân eyledük, kim bu isimler nefs-i vâhide ef‘âl muhtelifası i‘tibârla ıtlâk olunur. Bunun beyânı zirâ nefs kaçan cismde gıdâ ve gavâ işlese ana nefs-i nebâtiyye diyü tesmiye iderler ve eğer hiss-i harekât itse hayvanîyye ve gazabîyyedürler ve eğer nutk ve temir olsa nefs-i nâtıka diyü ad kodular. Nitekim bir şahs-ı vâhide merhîdürler ve dürûd-kerdirler ve yapucıdurlar. Kaçan anların her birisi âlâ vechi’l-ahsen işlese **pes** bu mukaddeme-i bast itdüğümüzden maksûd oldur kim

[50b] İrci‘ ilallâhi te’âlâ ve tub anillezi kasedte[271]

âlâm ve lezzât-i cismânînin zikri bir nice ola ve lezzeti nefs mizâc-ı i‘tidâle rücû‘ itdüğü vakt bulduğu rahatdur ve elem nefs-i cesedin mizâcı i‘tidâlden hâric olduğu vakt tegayyür olmakdur diyü münâsebetle ma‘rifetle yüzünden ekledüp, hakikat hâli bildürdük ki, hayvanât ölümi geriye gördüklerinin illetin bulup, behâim sıfatı terk idüp, insan-ı kâmil olasın ki, nefsin meleki huyun havlendürüp, ahlâk-ı hamide ile sâliha illâ amâl kılup, fâniden bekâya ihtiyârıyla sefer ve süflîden ulvîye irâdetiyle güzer kılmaklığa cehd idesin.

Nazm

Kâmilisen eyle gel sâlih amel
Ki ide rahmet sana Hakk izz u cell
Mü’min ol görmeyesin derd u elem
Mevt içün çekmeyesin dünyada gamm
Mûtû kable en temûtû[272] didi Hakk
Mü’min olmaz zindedür tahkîk bak

[271] “Allah’a dön ve niyetinden tövbe et.” 77b’de de benzer başlığı kullanmıştır.
[272] “Ölmeden önce ölünüz” Hadis-i Şerif.

Nefs irfânında bulacak hakk kemâl
Kurb-ı Hakk'a bulasın şekksiz visâl
Nefs-i emmâre durur şir u peleng
Tâbi' hışm ve gazab bebr u neheng
Nefse kuvvet nedurur hışm u gazab
Kibr ü kinle oldı isyâna sebeb
Nefse gâlib Hakk'a tâlib ol ki pes
Kurb-ı Hakk'a tâ bulasın dest-res
[51a] Dilde nedür anla nâru'l-lah gazab
Yakar urdukda dil u cânı leheb
Gelmesün dirsen dil ve câna hatar
Kibr ü kinden olmasun sende eser
Kibr ü kin iden virir tâ'atın yele
Mâ ü menden kacmazuz rahmet bula
Çerh-i ayyuka itmek istersen güzer
Hem-çü şebnem ol fenâda bir nazar
Gir tehevvürle gelürsen hem-çü sîl
Sernigûn olur özün hûr ve zelil
Dil şikeste tut meremmet bulasın
Kıl tevâzû' tâ ki rahmet bulasın
Zâhirün kibr ü riyâdan eyle pâk
Bâtının ihlâsla kıl tâbnâk
Sâfî kıl gerü hasedden cân ki
Kibr ü kinden pâk dut imân ki
Gönlünü tevhidle bir nûr kıl
Ma'rifetle ervâhını ma'mûr kıl
Rahmet ide tâ sana hâlık-ı mecid
Rahmetinden olmayasın nâ ümid

El-faslu's-sâlis ve'l-işrûn ya'ni yigirmi üçüncü fasl lezzât-i rûhânîyye ve âlâm-ı nefsânîyye beyânındadur. Hazreti Mevlânâ Şems-i Tebrizî'den yine suâl kılup, eyitdi kim yâ hazreti Şems-i Tebrizî haber vir bana ki lezzât-ı rûhânîyye ve

âlâm-ı nefsânîyye nedür? Şems-i Tebrizî hazreti cevâb virüp, eyitdi kim yâ Mevlânâ hazreti bilgil ki lezzât-ı rûhânîyye ki dirler dört dürlüdür. Biri şehvânîyye

[51b] Favvid emreke ilallâhi te'âlâ vezheb ilâ hacetike feinnehâ makdiyyetün[273]

tabi'i durur ve biri hayvânîyye-i haşiyedür ve biri insanîyye-i fikrîyyedür ve biri melekîyye-i rûhânîyyedür. Amma lezzât-ı şehvânîyye tabi'atiyye nefsi ta'âma ve şarâba tenâvül itdüği vakt bulduğu râhat durur ve amma lezzât-ı hayvanîyye iki dürlüdür, biri şol cimâ' vaktinde bulduğı lezzetdür ve biri şol hasmına intikam itdüği vakit bulduğı râhat durur. Ol biri şehvetdür kim gazab vaktinde nehc ider ve lezzet-i fikrîyye şol nefs-i ma'lûmâtın ma'nâsın tasavvur itdüği vakit bulduğı lezzetdür ve lezzet-i rûhâniyye-i melekîyye şol cesedden müfârekat itdüği vakit bulduğu râhatdur. Pes lezzet-i şehvânîyye insanla hayvan ve nebât ortasında müşterekmiş ve hayvan-ı hissîye insanla hayvan ortasında müşterek durur ve nebâtın anda hazzı yok durur ve fikriyye insanla melekiyye ortasında müşterektür, hayvanın anda hazzı yokdur ve melekîyye-i rûhânîyye cesedden müfârekat eyleyen nefse muhtass durur ve nefs-i nebâtîyyenin leddünden hazzı vardur. Lakin ana elem yokdur, nitekim bundan evvelki fasılda beyân eyledük ve melâ'ike nefsinin dahi lezzeti var, elem yok. Lakin havf ve şefkati var, nitekim Bârî Te'âlâ *yehâfune rabbehum min fevkıhim*[274] didi ve dahi *ve hum min haşyeti rabbihim muşfikûn*[275] didi ve hayvan nefsinin hem lezzeti hem elemi vardur **[52a]** lîkin lezzâtinin küllîsi cismânîyyedür **amma** ki, insan nefsinin lezzâti ve âlâm-ı cismânîsi varsa dahi rûhânîsi dahi vardur, eyle olsa hayvanla insan arasında fark çokdur. Kendü nefsin bilmiş kâmil gerekdür kim *men arafe nefseh arafe rabbeh*[276] birle âmil olup, kâmil ve fâzıl ve âkil ola.

Nazm

Lezzet-i cismânî terk it ki sen
Lezzet-i rûhânî tâ bulasın

---

[273] "Sen işini Allah Te'âlâ'ya havale et ve ihtiyacın neyse ona yönel. Zira o takdir edilmiştir." 78b'de de aynı başlığı kullanmıştır.

[274] Nahl Sûresi, 16/50. Âyet. "Onlar, üstlerindeki Rablerinden korkarlar.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 257.

[275] Mü'minûn Sûresi, 23/57. Âyet. "Rablerine olan saygıdan dolayı kötülükten sakınanlar.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 335.

[276] "Nefsini bilen rabbini bilir."

Fâni mülke verme dil ki itmez mihr
Kim değildür bir karara bu sipihr
Dut Süleymân mülkine olduk şehr-yâr
Issına kim sende etin yer mûr u mâr
Bir iki gün dut ki olduk mülke şâh
Nef‘ ne sende olur cismin tebâh
Çün fenâ mülki değil bâki ebed
Dil bekâya bağla kim oldur sened
İşbu fâni mülke ne itdin heves
Ki evvelidür âhiridür bir nefs
Çün fenâ mülkün koyup gitsen gerek
Bırak ne tutduk terk hôd itmek gerek
Çün zirâ‘at yiridür mülk-i cihân
Âhiret yârağını düz bu zaman
Tâ ki sana geniş ola anda gör
Ölmeden ölüm yarağını ide gör
Gâfil olma kim kopar rûz-ı haşr
Fırsat elde varken işin başar
Nâme elin tutuben göz göriser
Hayr ve şerden itdiğin Hakk sorıser
[52b] Kullu emrin leyse fîhi rızaullahi fe’ctenibhu[277]
Hakk kâtına varasın endişe kıl
Hakk’a lâyık tâ‘atla pişe kıl
Sen başar kendü işin elinle pes
Yohsa gussan kimse çıkmaz son nefes
Ni‘metin yiyip sunanlar sînine
Dönmeyalar yüzlerini pişine
Sanma senden sonra özün kimse ana
Tâ terahhum ide ol bir gün sana
Hayra harc it mâlı kıl sâlih amel

[277] “Allah’ın rızası olmayan her işten kaçın.” 79b’ de de aynı başlığı kullanmış.

Ki ide rahmet sana Hakk izz ü cell
Nushıdur Firdevsî'nin âb-ı hayât
Gûş iden ölmez ebed bulur hayât

El-faslu'r-râbi' ve'l-işrûn ya'ni yigirmi dördüncü fasl, insanla melâ'ike arasında müşterek olan lezzetler beyanındadur. Hazreti Mevlânâ Şems-i Tebrizî'den yine **suâl** kılup, eyitdi kim yâ Şems-i Tebrizî hazreti haber vir bana ki, insanla melâ'ike arasında müşterek olan lezzetler ne nesnedür? **Cevâb** virüp, eyitdi kim yâ Mevlânâ hazreti bilgil kim insan nefsinin lezzeti iki dürlüdür. Biri şol cesedden mücerred olduğı vakit bulduğıdur ve biri dahi cesed vâsıtasıyla bulduğıdur. Yedi dürlüdür, birisi şol günlerün ve şekillerin ve nakışlarin ve sûretlerin ve renklerin hüsnünden bi-tarîkı'l-basar idrâk olunandur. İkinci şol sûretlerden ve el-hân ve ni'metlerden ve medh ü senâdan **[53a]** sem'-i tarîkle istimâ' olunandur ve üçüncü şol şehvâte muvâfık ta'âmlardan zevk tarîkıyla idrâk olunandur ve dördüncü melmûsâtdan lems tarîkıyla idrâk olunandur ve beşinci şol mizâca muvâfık râyihalardan hâsıl olandur ve altıncı cimâ'dan hâsıl olan lezzetdür ve yedinci hasmına itdüği intikâmdan hâsıl olan lezzetdür. Bu mezkûrâtın küllîsi nefsi cesed vâsıtasıyla bulur. Bir kere havâsla mübâşeret kılduğı vakit bulur ve bir kere zikr idüp, anduğı vakit bulur. Bunun beyânı insan kaçan ki bir gökcek yüzi görse anı gördüğü birle lezzet bulur ve sürûr hâsıl ider. Andan sonra gözünden gâyb olsa yüzün hayâli nefsin fikrinde bâki kalur, her-bâr zâtına eyleye fikrinde ol sûretin rüsûmini musavver bulur. Sâîr mahsûsâtın dahi hükmi ancılayındur. Kaçan nefs anların ansa (?) cesed şirketin sûr-i meserret bulur. Anın azdâdı kim âlâm durur, anun hükmi dahi ancılayın durur, bunun beyânı oldur kim insan kaçan bir zişt sûreti görse yâhud bir yaramaz âvâz işitse, kendüye elem hâsıl olur, gâyb olup gitdükden sonra dahi ansa nefsinde anun ismin bulur. Zirâ nefs zâtına nazar eyledüği vakit ol gördiğinin ve işitdiğinin

[53b] Ütrük hâze'l emre fe hüve hayrun leke[278]

resmin şol mûmâ yüzün kaşın basup, nakş olduğı gibidür. Kim zâtında münakkaş bulur, pes lezzetler ve bu elemler eğerçi nefse cesed vâsıtasıyla olur. Lîkin mahsusât gâyb oldukdan sonra dahi nefs anın resmini bulur. Pes ma'lûm oldu ki, nefs ol lezzeti cesedden müfârekat itdiği vakit dahi bulurmuş ve amma rûhânî lezzet kim nefs anı cesedden mücerred olduğu halde bulur, ol iki dürlüdür. Biri oldur kim cesedden müfârekat olduğı vakit bulur, olduğı iki dürlüdür biri ol hâricden anın üzerine redd olunandur. Nitekim bundan evvel beyân eyledük ve biri kendü zâtında hâsıl olur, ol dört dürlüdür, biri oldur kim mahsûsâtın ve ma'kûlâtın hakâyıkını tasavvur itdüği vakit bulur. İkinci oldur kim rây sahibine ve mezâhib-i hamideye i'tikâd itdüği vakit bulur ve üçüncü ahlâk-ı kerîmesin ve âdet-i cemilesin melâhata itdüği vakit bulur ve dördüncü a'mâl-ı zekiyyesin ve ef'âl-i hayrasın anduğı vakit bulur. Bu lezzetler insanla melâ'ike ortasında müşterekdür ve dahi bunların azdâdı kim ol elemdür. Şeyâtinle ins arasında müşterektür. Akıl işi sâhib-i kemâl gerekdür ki zikr itdüğimiz ma'ârifden habîr ola. Nefsini cehl-i zulmetden kurtarup, Hakk'a lâyık amel kıla.

Nazm

[54a] Kendü nefsin bilip, oku men aref
Tîr nefse nahv u sarf olmaz hedef
Gurre olma zînet saklıyasın
Cehd it iriş melekût-i ulvîyye sen
Kim ziyân-ı dünyaçün nef' azdurur
Bel'am-ı bî avr-i nefsi azdurur
Dünyaya rağbet kılan nâdân olur
Mevt ayırır cismi yire yeksân olur
Ölmeden ölen kişi dirlik bulur
Kurb-ı Hakk'a yetişür birlik bulur
Cism-i aslı hâk ve âb u bâd olur
Dahi âteş anda ne bünyâd olur
Çün unsur oldı asl-ı kâinât

[278] "Bu işi terketmen senin için daha hayırlıdır." 80b'de de aynı başlığı kullanmıştır.

Kim felek âbâ bulurdur ümmehât
Çün cihân azdâddan terkib olur
Fânidür lâbüt kim terkib olur
Cem‘ olup bir arada budur des
İ‘tidâl buldukda kâ’im turdu pes
Lîk aradan kim ol nice i‘tidâl
Bir birinden ayrulup bulur zevâl
Bozulup terkib-i ten bâtıl olur
Bir karara sanma kim kabil olur
Nice bula işbu dört zıdd-ı i‘tidâl
Birbirinden itmeye mi infisâl
Dünya çün pes ne gerek bu hırs az
Assı ne dünya çoğısa ömr az
Çün cihân mülkün koyup gider keş
Dünya mâlın pes ne cem‘ eyler keş
Dünya cem‘ cehliyle tûl-i emel
Cîfe durmaz nahl cem‘ eyler ca‘l

[54b] İzâ teveccehte ilallâhi bi’s-sıdki[279] fallahu hayrun hâfizan[280]

Cem‘ idersen mâlı hayra eyle harc
Yohsa koyup gitmekçün itme derc
Dünyada ukbâ içün eyle amel
Fikr ü tedbirinde olmaya halel
Nefsinin ahlâkını mahbûb kıl
Tâleb olup dine matlûb kıl
Cehd kıl nefsin tuta haddi melek
Kim ola cevlân-gehin arş-ı felek
Hakk’a ümidin her ki o toğru kıla
Rahmetinden nice bî behre kıla

[279] “Allah’a sadık (dürüst) şekilde yönelirsen.” Aynı başlığı 81b’de de kullanmıştır.
[280] Yûsuf Sûresi, 12/64. Âyet. “Allah en hayrlı koruyucudur.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 229.

El-faslu'l-hâmis ve'l-işrûn yigirmi beşinci fasl insanın a'mâl-i seyyi'esi ve ef'âl-i kabîhası beyanındadur. Hazreti Mevlânâ yine Şems'den **suâl** kılup, eyitdi kim yâ Şems-i Tebrizî hazreti haber vir bana ki insanın a'mâl-i seyyi'esi ve ef'âl-i kabîhası nedür? Diyecek. Şems-i Tebrizî hazret **cevâb** virüp, eyitdi kim yâ Mevlânâ hazreti bilgil kim insanın a'mâl-i seyyi'esi ve ef'âl-i kabîha olsa nefsi ebeden Fir'avn olup, ıstırâbla müte'ellim olur. Nitekim Bârî Te'âlâ azz u celle münâfıklar hakkında *yahbun kulle sayhatin aleyhim aduvvu*[281] didi. Kaçan a'mâl-i sâliha ve ef'âl-ı cemile olsa nefsi ebeden sâkine ve hâdiye ve müsterihe olur ve ancılayın ahlâk-ı cemile ve mu'âmelesi tayyibe olsa nefsi ebeden gönüllerde mahbûb olur. Avayilden emîn olur ve kaçan halkı yaramaz olsa ve tabiatı ve haşiyye-i sebu'iyyet **[55a]** üzerine üzre ana musâhib olanlar ebeden zahmetde olurlar ve kendüsi bilâde ve meşakkatde olur, i'tikâd anın dahi hükmi ancılayındur. Zirâ ba'zısının nefsi mu'lim olur ve mütehayyir kılup, şükr bıragup, bu nesneye delil *elem tera ennî müz selâsîne hicceten, erûhu ve eğdû dâime'l-hasarâti* [282] didi ki kavl durur. İ'tikâdı yaramaz olanlar şol rütbeni yehvi veyldi diyü i'tikad idenler gibidür ve imâmı muhâlefetden havf itdi, gizlendi diyü i'tikad idenler gibi ve şol Bârî Te'âlâ iblis ve anın leşkerini kendüye adû olsun içün halk itdi, diyü i'tikad idenler gibidür. Ve şol Bârî Te'âlâ kâfirlere ve âsilere hakûddur ve safiyydür diyü i'tikâd idenler gibidür ve ba'zıları âlemin nizâmı yokdur diyü i'tikad ider ve anın müdebbiri âlemin emrini terk eyledi. Tâ ki ba'zı nesne murâdının ve meşiyyetinin hallâkı üzerine vâki' olsun didiler ve ba'zıları Bârî Te'âlâ Gafûrdur, Rahimdür, Hânnandur, Mennândur ve Kerimdür ve Ra'ûfdur ve Vedûddur ve Bârîdür ve ihsân idicidür, melâ'ikeleri ve kâfirleri ve âsileri dutun bu öteden handeka atun, diyü emr eyler. Her-bâr kim dirler bir kömür olup ve kül olur gerü anlara rutûbet ve kan i'âde eyler, tâ kim azâ-yı izz munkatı' olup

---

281 Münâfikûn Sûresi, 63/4. Âyet. "Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar. Düşman onlardır.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 555. Âyet bu şekilde: *Yahsebûne kulle sayhatin aleyhim humul aduvvu.* Âyetin yazımında yanlışlıklar vardır.

282 "Görmez misin ki, ben otuz seneden beri,
Gelir giderim daim hüsran üzeri."
Bu beyt, Da'bel el-Huzâî (v. 246/860) isimli bir şairin divanındandır.

[55b] Lâ tahaf fe'innallahe te'âlâ mâ'ake min fiheze'l-emri[283]

dürlü dürlü ve ba'zıları kaçan ki insan ölse nefsi bâtıl olur dirler ve ba'zıları cennet olunmaz illâ semavât harâb öldükden sonra olur dirler. Bu misâllü i'tikadlar nefsi müte'ellim kılur ve amma şol kimse kim âlemin âlem birdür ve kadir ve cevâd-ı kerim nâ-besî vardur, âlemin emrini nizâm-ı ahsen üzerine muhkim kıldı ve halâyıkın tedbirini tertib eyledi. Anda hiç halel komadı ana hiç bir nesne mahfî değildür, dir. Bârî Te'âlâ'nın mahlûkâtı birbirinden fark eylemez, anun nefsi ebeden hâdiye ve sâkinedür. Âlâmdan ve rây-ı fâsideden ve evcâ'dan ve i'tikadan zâi'den ve cehâlet zulmetinden beri ve müsterihdür. Kendü dahi râhatdur ve anun gayri halk dahi rahatdur, hiç bir ehadd yaramazlık dilemez ve kendüye gayrinin üzerine fâzıl bilmez ve gayriden hiç bir hak taleb eylemez ve anun kimisine ezâ yetişmez. Bu halk ol mükerrem kardaşlarun sıfâtlarudur, sen dahi anlarun sohbetlerin dilersin ve anlarun yollarına yürümek kasdın idersin ve anlarun ahlâkı birle hulklanmak istersin, anlarun ilimlerine nazar kılasın ve sözlerini bilesin ve meclislerine hâzır olasın ve anlarun kelâmların işidesin ve risâlelerin okuyasın. Şâyed ki senin dahi nefsin gaflet uyhusundan uyâna ve cehâlet **[56a]** zulmetinden kurtula ve sana basiret gözi açıla, Ehlûllah dirliği gibi dirlesen sâlih kullarıyla bile olasın ve dahi bilmek gerekdür ki ba'zı i'tikad sâhibin müte'ellim kılur ve ba'zan ferah kalur nitekim bundan evvel aslı birle beyân itdik **ve lakin** işbu hakikat sözini cân kulağıyla gûş itmeğe nasihat dutup, âherinde vakti hoş itmeğe mürşid-i kâmile ve hâdisiyle eriş âşık gerekdür.

Nazm

Ger dilersün rahmeti ola müzeyyid
Hakk'a taleb kıl mürşide olgıl mürid
Hem kim ister ukbada Allah'a ire
Hakk'a irenlarla otura tura
Hakk dileyen Hakk bulur anı arar
Hakk'a tâlib olan ara-yı arar
Bulmasa mürşid-i kâmil bir mürid
Hakk'a irmez olur amma ola mürid

[283] "Korkma, çünkü bu işte Allah Te'âla seninle." 82b'de de benzer başlığı kullanmıştır

Her kim olur iyülerle hem-nişîn

Lâ-büdd olda eyü olur bişsin

Katre kim bahre irer ummân olur

Hem sıdkda lü-lü'-i mercân olur

Kil gülile mahrem olsa bir nefs

Götürür başında anı mahbûb pes

Sen ki şemsin nûr inse bir nazar

Sürme ider nûri basarçünpür-hüner

Çünkim insanıyla mahrem olsa zâğ

Uğra nûr-ı âdem dilin yokdur nizâ'

Gökden inecem toprağa itse nazar

[56b] Ahlis v'azimeteke fî kalbike ve sahhih mu'âmeletete me'allahi ve ibâdihi[284] fasbir sabran cemilen[285]

Ma'den içre devriye lâ'l güher

Şemse şebnemlerse gökde nûr olur

Hâr u hâşâk âlâsından dûr olur

Şem' çünki ola fedâ-yi nâr pes

Zulmete gidüp olur envâr pes

Lokme ki âdem yese hoş kan olur

Pes hayât-ı ebed bulup ol cân olur

Ehl-i hakla dâim ol ki hem nefs

Kurb-ı Hakk'a tâ bulasın dest-res

Külli şey'in yerci'û'[286]ndan evvel habîr

Aslına kavuş olup ukbâda bir

Ehl-i hakla olur isen hem-nişîn

Hakk'ı Hakk bil olma sakın hodbin

Âdeminin sîretin dut ki hümâm

Dâr-ı ukbâya idi nâsın sen makam

---

[284] "Kalbinde niyetinde samimi ol, Allah'a ve O'nun kullarına karşı doğru davran."Aynı başlığı 83b'de de kullanmıştır.

[285] Meâric Sûresi, 70/5. Âyet. "(Resulüm!) Şimdi sen güzelce sabret.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 572.

[286] "*Küllü şey'in yerciu ilâ aslıhı."*, Her şey aslına döner.

Dutma hayvan huyun olur bed sıfat
Cehd idüben ol melâyık ma‘rifet
İnsin evveli bulursun sen melek
Olsun cevelân-gâhın arş-ı felek
Nushunı Firdevsî’nin dut cânla
Tâ ki rûhun şâd ola imânla

El-faslu’s-sâdis ve’l-işrûn i‘tikad-ı mü’min i‘timâd-ı mukallid beyanındadur. Hazreti Mevlânâ yine Şems-i Tebrizî’den **suâl** kılup, eyitdi ki haber vir bana ki yâ Şems-i Tebrizî hazret aliyyel-rahmet eyitdi ki yâ Mevlânâ hazreti bilgil kim ba‘zı i‘tikad sâhibini müte’ellim kılur ve ba‘zısını ferah kılur. Nitekim bundan evvel beyân eyledük, lîkin bir mesel **[57a]** darb idelüm tâ kim ol zikr olunan nesne ma‘lûm ola ki **zamân-ı kadimde** ehl-i ilmden bir kişi vardı, mütedeyyin kişi idi. Anun bir oğlu vardı, içküden hâli olmazdı, atası anın ef‘âlini geriye görürdi. Bir gün eyitdi yâ oğul işbu nesneden bağışlan, sana mâlımın nısfını vireyim ve hem seninçün bir ev yapayım ve bir ni‘metlü kişinin kızın dahi aluverim, cemî‘-i cevâbhen göreyim, pes ol oda hatununla tena‘um eyleyüp, ömr sür. Oğlu eyitdi andan araz nedür? Âtası eyitdi, hayrla dirilmek ve mesrûr olup, ferah olmakdur. Oğlu eyitdi, kaçan ki içim serhoş, ölüm şol mikdâr ferah, ölüm ki kesrâ mülk benümdür, diyü zan iderim, kendüzümi şöyle büyük bilürüm ki, fîl kuvvetde bir serçe gibi görürüm. Âtası eyitdi, ne‘am lîkin eyledüğin vakit bulur, nitekim zannın ve hayâlin fâsiddur. Oğlı eyitdi, sâniyen yine içerüm serhoş olurum evvelki hâlimi gerü bilürim, didi. Pes cesedden müfârekat itdükden sonra bakasın tasavvur idenlerin kıyâsı buncalayındur. Zirâ bilürler ki garaz hayât ve dünyadan değildür illâ ki lezzet ve ferah ve serverdür. Hod ne o hod nefislerine öldükten sonra hâsıl durur. Nitekim Allah Te‘âlâ buyurur *ve yercûne minnallâhi mâ lâ yercûn* [287] ba‘de’l-mevt

[287] Nisâ Sûresi, 4/104. Âyet. “Üstelik siz Allah’tan, onların ümit etmedikleri şeyleri umuyorsunuz.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 90. Âyette, *tercûne, yercûne* olarak yazılmış.

[57b] Es-sabru matiyyetu el-ferah lâ ta‘cel tecidi’s-surûr[288]

didi, mevt hod nefsi cesedinden müfârekat itmekden gayri nesne değildür, eyle olsa anlarun dünyadaki lezzâtlarından nesne naks eylemez ve amma nefs-i fânidür diyü i‘tikad idenlerin andan hali değil. Kim sa‘idlerden olanlar yâhud şâkilerden olanlar eğer sa‘idlerdense bu i‘tikad idenlerin nefsini münfa‘il kılur. Zirâ her bâr kim ölüp fâni olmaklığı fikr eyler, dirliği anın üzerine menfez olur ve nefsi fahrün olur, dünyadaki lezzet naks olur, zirâ ol lezzet gidüp, fâni olduğun bilürler anın üzerine i‘tikad eylerler ve eğer ol nefs fânidür diyü i‘tikad idenler eşkiyadan olurlarsa ömrleri olduğunca hüznle ve gam-gînledürler âher hasretle ve musibetle olurlar ve bilgil kim rây-ı fâside ve i‘tikad-ı reddiye kim nefs-i münfa‘il kılur ve i‘tikad idici incidür, çokdur anı saymaklığa kadir olınmaz. Lîkin ma‘lûmunuzdur ki i‘tikad nidüğün sahîh bildürdük. Pes gerekdür ki anınla temessük oluna ve gayrisinden ictinâb ideler. Zirâ ki mü’min ve muhakkak olanların sıfatlarını ve i‘tikadlarını ve ulûmlerini ve hallerinin keyfiyyetlerini bildürdük.

Nazm

Nâsihin nushun dutan kâmil olur
İlmle iden amel fâzıl olur
[58a] Kendü nefsin bilüp, okı men aref
Ömrün itme yok yire zâyi‘ telef
Ger bulursın işbu esrâra zuhûr
Gönlün içre rûşen ola Allah nûr
Dut sözim ölüp burada mahv zât
Kalmaya sende beşerlikden sıfât
Kendülikden kendün idersin fenâ
Ol fenâçün bulasın Hakk’dan beka
Hakk’a istersen bulasın sen vusûl
Varlığunı terk idü ben pâk ol
Şem‘ fâni olmasa olmaya nûr
Göke şebnem mahv olup bula zuhûr
Dânelikden çıkmayınca dâne hem

[288] “Sabır mutluluğa vesiledir, acele etme mutluluk bulursun.” 84a’da a aynı başılığı kullanmıştır.

Lâle sünbül olmaya ve biş kem
Tuhm sûret terk idüp olur semer
Katre solukdan cıkup olur dürer
Nutfe çünkim sûretin terkin urur
Gör musavverâ ki ne sûret virir
Ehl-i Hakk'ın remizini anla temam
Tâ olasın âlem içre neng ü nâm

El-faslu's-sâbi' ve'l-işrûn sâni'n sâ'ni ve âlemin emr-i nizâmı beyanındadur. Hazreti Mevlânâ Şems-i Tebrizî'den yine **suâl** kılup, eyitdi ki yâ Şems-i Tebrizî ve ey âlem-i fâzıl-ı aziz haber vir bana sâni'n sâ'ni ve âlemin emr-i nizâmı ne nesnedür? Söyle gel işidelim anınla müşerref olup hoş dil olalım, diyecek. Şems-i Tebrizî hazreti dahi rahmeten vâsi'aten **cevâb** virüp, eyitdi kim

[58b] Lâ surûra li'amelin leyse fîhi rızaullahi te'âlâ[289]
yâ Mevlânâ bilgil kim anun beyânı budur ki, insan âkil ider kim âlemin kadim bir Hâkim, Âlim, Rahim, Cevâd, Kerim ve Sâni' vardır. Âlemin emrini nizâm-ı muhkem üzerine tertib eylemişdür ve âlemin umûrlarından bir nesne ana mahfî değildür, küllîsini bulur ve cemî'isinin müdiridür. Ferden ve ferden her birisini lâyık olduğu mikdâr tedbir eylemişdür. Cemî'-i mahlûkâtın hükmi anun katında insan-ı vâhid hayvân-ı vâhid gibidür ve melâ'ikelerinin kuvâsı semavâta ve eflâka sirâyet eyledüği gibidür, i'tikad eyle bu bir mücmel sözdür. Eğer kim temâm tafsîl birle şerh idersen söz tavîl olup, hadden çıkar pes biz muhtasar söyledük müte'allimlere ve mütebeddi'lere ve nazar ilmine eyle gerekdür ki, evvel emrden ana müsâdere kılalar, fikirlerin ana müteveccih kılalar. Zirâ benîn şânı azimdür. Nitekim sâir ulûme müsâdere kılup, ta'lîm iderler andan anun hakikati anlara zâhir olur ve sıhhati ma'lûm olur ve bilgil ki mütebeddilerin garazları her sınâatının evvelinde ol sınâat bilmezden ön taklîd-i birle anun aslın tahkîk itmek durur, ol sebebden ol sınâat ma'lûm olmaz. İllâ andan bahs idüp ve anı **[59a]** keşf itdikden sonra ma'lûm olur. Bilgil kim tahkîk ehli her sınâatda taklide râzı olmazlar zirâ anun hakikatden bahs itmek ve bürhân ta'yin birle keşf itmek anlara mümkündür ve ancılayın enbiyâ

[289] "Allah'ın rızası olmayan işte, hayır yoktur." 85b'de de benzer başlığı kullanmıştır.

kitâblarına ikrâr idenlere eyle gerekdür ki, oğlancuklar gibi ve nisâlar gibi taklîde râzı olmayalar, belkim andan bahs itmek ve esrârı keşf itmek anların üzerine vâcibdür. Zirâ enbiyâların ve enbiyâları ve Rabbiyenin cennetin mahâsini vasf itdiklerinden ve ehlinin tena‘umunu beyân itdiklerinden garazları hemyân dille ikrâr itmek ve belâ tahkîk-i i‘tikad eylemek değildür. Belki garazları anın hakikatini bilüp, tasavvur kılmakdur. Tâ kim ana râgıb olalar ve anı taleb eyleyeler zirâ nefsi bilmedüği nesne taleb eylemez ve tahkîk itmedüği nesneye râgıb olmaz. Gâyb-ı nesne tasavvur olmaz, illâ ala vechi'l-beliğ anı vasf itmeklik birle olur. Ol sebebden Bârî Te‘âlâ cenânın mahâsinini ve ehlinin tena‘umunu Kur'ân içinde evsâf-ı cismânî birle çok vasf kıldı. Nitekim Bârî Te‘âlâ *alâ sururin mevdûnetin muttekiîne aleynhâ mütekâbilin yetûfu aleyhim vildânun muhalladûn bi ekvâbin ve ebârîka*

[59b] Es-selâmetü fi'l-ikâmeti ganimetün lâ te‘accel[290]

ve ke'sin min ma‘în lâ yusadde‘ûne anhâ ve lâ yuhzifûn ve fâkihetin mimmâ yetehayyerûn ve lahmi tayrim mimmâ yeştehûn ve hûrun înûn ke emsâlil el-lu'lu'il meknun[291] didi ve dahi *fî sidrin mahdûd ve talhın mendûd ve zıllin memdûd ve mâin meskûb ve fâkihetin kesîratin lâ maktûatin ve lâ memnûatin ve furuşin merfûatin*[292] didi ve nice bu âyetlere benzer dahi ve târeten evsâf-ı rûhânîyye birle vasf kıldı. Meselâ *fî mak'adi sıdkın inde melikin muktedir*[293] didi ki kavl gibi dahi *fe lâ ta‘lemu nefsun mâ uhfiye lehum min kurrati ayun cezâen bi mâ kânû ya‘melûn*[294] didüği gibi dahi *fîhâ mâ yeştehîhil enfusu ve telezzul ayun ve entum hâlidûn*[295] didiği gibi dahi

[290] "İkametteki selamet bir ganimettir. Acele etme." 85b'de de aynı başlığı kullanmıştır.
[291] Vâkıa Sûresi, 56/15-23. Âyetler. "Cevherlerle işlenmiş tahtlar üzerindedir, karşılıklı olarak oturup yaslanırlar. Çevrelerinde, (hizmet için) ölümsüz gençler dolaşır; Maîn çeşmesinden doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle. Bu şaraptan ne başları ağrıtılır, ne de akılları gideriler. (Onlara) beğendikleri meyveler, canlarının çektiği kuş etleri, saklı inciler gibi, iri gözlü hurîler.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 531-532. Âyette, موضوعة yazmış موضونة olması gerek.
[292] Vâkıa Sûresi, 56/28-34. Âyetler. "Düzgün kiraz ağacı, meyveleri salkım salkım dizili muz ağaçları, uzamış gölgeler, çağlayarak akan sular, tükenmeyen ve yasaklanmayan, sayısız meyveler içindedirler ve kabartılmış döşekler üstündedirler.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 532.
[293] Kamer Sûresi, 54/55. Âyet. "Güçlü ve Yüce Allah'ın huzurunda hak meslisindedirler.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 527.
[294] Secde Sûresi, 32/17. Âyet. "Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 406.
[295] Zuhruf Sûresi, 43/71. Âyet. "Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır. Siz, orada ebedi kalacaksınız.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 483. Âyette, *teştehihi'l, yeştehihi'l* olarak yazılmış ve *entum fîhâ hâlidün* kısmında *fîhâ* yazılmamış.

vucûhun yevme izin nâdıratun ilâ rabbihâ nâziratun[296] didüği gibi târeten rûhânîyye ile cismânî ortasında olan evsâf-ı birle vasf eyledi. Nitekim *meselu'l cennetilletî vuidel muttakûn fîha enhârun min mâin gayri âsin ve enhârun min lebenin lem yetegayyer ta'muhu ve enhârun min hamrin lezzetin liş şâribine ve enhârun min aselin musaffâ ve lehum fîhâ min kullis semerâti*[297] didüğimüz sen âlâ sebebü'l-nebiye meselü'l-cenneten didi tâ kim anı kusur itmek fehme karîb ola zirâ anı hakiki üzerine vasf **[60a]** kılmakdan vasf kâsır durur. Her tâ'ife anı akıl yetişdiği kadar bilür. Zirâ enbiyâların da'va havâssa ve avâma âmmdur. Hâl budur Mesih aleyhisselâm cennet ü cennet ehlinin ni'metlerini evsâf-ı gayri cismânî birle vasf eyledi, havâriyunlara vasiyet idüp, eyitdi *izâ faaltüm mâ kultu tekûnû (ne) ma'î ğaden fî melekütin inde ebî ve ebîkum.*[298] Ya'ni kaçan ben dûd kim nesne-i sezâ salâr yâran melekût u semavâtda benim ebüm ve sizin ebünüz katında benimle bile olasız ve melâ'ikeler arşın havlinde Bârî Te'âlâ'ya tesbîh idüp, takdis iderler. Siz dahi anlasuz, sırr-ı beşer cemî'-i lezzetler birle anda mütelezziz olasız, Mesih tasrîh eyledi rumûz söylemedi. Zirâ hitâb-ı Tevrat ve kütüb u enbiyâ ve kütüb u felâsine tehzîb eyledüği kavm birle yedi anlar cennetin kabulüne yir kılınmışlar ve musavverine tehzîb olunmuşlardı ve amma Muhammed aleyhi's-selâvat-ı vesselâm ümmi kavme ve beriyye ehline ve ulûmla murteza olmayanlar ve haşra neşre ikrâr kılmayanlar ve dünya mülklerinin ni'metin bilmeyenlere virinilmişdür. Fudalâ kim semavât ni'metlerin bilmekleriyle semavât ehli kim âhiret beğleridür ve cinân ehli durur, ol sebebden kitâbında cinân ehlinde o sâfını vasf-ı cismânîyle

[60b] El-feracu karibun yekûnu inş'allah[299]

vasf eyledi. Tâ kim kavmi fehm itmeğe yakîn ola ve tasavvur itmeğe asân ola ve nefisler ana râgıb ola bir ekser bahsimüzi kütübü'l-fennin esrârından kıldık ve risâlemizin ekserini tenzilât-ı nebevinin tefsirinde kıldık ve ekseri keşfimüzi

---

[296] Kıyâmet Sûresi, 75/22-23. Âyetler. "Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parıdayacaktır. Rablerine bakacaklardır (O'nu göreceklerdir)", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 584-585.

[297] Muhammed Sûresi, 47/15. Âyet. "Müttakîlere vâdolunan cennetin durumu şöyledir: İçlerinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Orada meyvelerin her çeşidi onlarındır.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 499.

[298] "Dediğimi yaparsanız yarın meleküt âleminde benim ve sizin babanız (olan Allah) ın yanında benimle birlikte olursunuz." إذا فعلتم ما قلت تكون[ون] معي غدا في ملكوت عند أبي وأبيكم

[299] "Kurtuluş yakındır, Allah'ın izniyle istediğin olacak." 87b'de de aynı başlığı kullanmıştır.

mevzû‘ât-ı nâmusinin rumûzlarında kıldık. Zirâ hitâbımız ve mükâlememüz şol kavimledür kim a‘lem-i ahyâr dururlar ve riyâzât-ı felsefiyye birle müeddeb dururlar ve kütüb ü semâvinin esrârına makarr dururlar ve eğer sen anların birisi olursan, bir fâzıl kavmin sohbetine gel kim eyle kavm kim ulemâ dururlar ve asdikâ dururlar, ilimleri felsefiyye ve râyları nebevîyye ve sîretleri melekiyye ve lezzetleri rûhânîyye ve himmetleri ilâhiyye durur. İhvânu’l-şeyâtinle sohbet kılmaklığı terk eyle. Zirâ anlar seni dilemez, illâ ki cerr-i menfa‘at içün dilerler, şol mü’minlerden ol ki ba‘zıları ba‘zılarının dostlarıdur, ma‘rufla emr iderler, münkerden nehiy iderler, tâ kim şol kullarından Allah Te‘âlâ anları *inne ıbâdî leyse leke aleyhim sultânun*[300] didüği kulla işâret eyledi *el ehillâu yevme izin ba‘duhum li ba‘dîn illâl muttakîn*[301] didiğü kul birle medh eyledi.

Nazm

Kâmil ol ki emr ü nehiy gözleye
Ehl-i tevhîd izini ol izleye
[61a] Kim mukallid nef‘i gâyet azdurur
Nefs-i telbisiyle yoldan azdurur
Ne cihânın halkına olgıl hem nefes
Ne zamanın mâlına kılgıl heves
Çün cihânın aslı hâk bâd evvelâ
Âb-ı âteş içre ne bünyâd ola
Gerçi unsur aslı durur kâinât
Ne felek abâ bulurdur ümmehât
Her ne kim azdâddan terkib olur
Çâr unsurdan kim ol tertîb olur
Gerçi bulur i‘tidâliyle karar
Lîk bâki kılmaz âhir pâyidâr
Kim ölünce ara yirden i‘tidâl
İttisâli olmaz olur infisâl

300 Hicr Sûresi, 15/42. Âyet. “Şüphesiz kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 249.
301 Zuhrûf Sûresi, 43/67. Âyet. “O gün, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost olanlar (bile) birbirlerine [düşman] kesilirler.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 483. Âyet, *El ehillâu yevme izin ba’duhum li ba’dîn aduvvun illâl muttakîn* şeklinde, *aduvvun* eksik yazılmış.

Bu fenâyı terk idüp, iste bekâ
İrişe sen tâ ki Hakk'a yâ fetâ
Varken firdevs cenneti câvidân
Fâni mülke virme gönül yâr cân
Çün ki ömrün assısı yok ol dırâz
Dünya içün yine gerek hırs az
Dut ki olduk şâh sultân Bâyezîd
Âssı ne çünkim olursun nâ bedîd
Dutalım olduk Mehmed hân Murâd
Nef‘ ne bâki değil kevn ü fesâd
Dünyada ukbâ içün eyle âmel
Tâ sana rahmet kıla azz u cell
Çün koyuben gidilürmiş mülk ü mâl
Pes gerek ki terk ide sâhib-i kemâl

El-faslu's-sâminu ve'l-işrûn nefs-i lezzetinden ve ölümden sonra

[61b] İzheb ilâ mâ turîdu ve teşâu[302]
bulup, müfârekat itdüği nesneler beyanındadur. Hazreti Mevlânâ **yine suâl** kılup, eyitdi ki yâ Şems-i Tebrizî ve ey kâmil ve fâzıl-ı aziz haber vir bana ki nefs-i lezzetinden ve ölümden müfârekat itdüğinden sonra bulduğı ne nesnesiyle dinleyelim ma‘nâsına muttali‘ olup, ma‘rifetden nesne anlayalım, diyecek. Şems-i Tebrizî hazreti dahi **cevâb** virüp, eyitdi kim yâ Mevlânâ hazreti bilgil ki âkil kişi nâmusun evâmirini ve nevâ hisini ve adını ve va‘îdini ve zecrlerini işitdise hâl bu olsa ki hudûdi birle amel kılmasa, yâhud ilm-i felsefeyi işitse vâcibâtın eylemekden â‘râz eylese işlemese, nefs emrini terk eylese, cesedden müfârekat eylemezden öndin, nefs-i mesâlihine nazar eylemekden â‘râz eylese, ekser inâyetini bu cesedin ıslahına sarf eylese ve himmetini anın terbiyetine kılsa gicede ve gündüzde mâkulâta, meşrubâta ve libâsa ve merkebe ve meskene ve mâl-ı cem‘ine ve dünya ziynetlerine meşgûl olsa ve cismânî şehvetlere müstağrak olsa ve cürmâne lezzetlere tâlsa gayri nesne fikr eylemese ve dünyada muhalled kılmaklığı temenni kılsa dahi bunda ebedî

[302] "İstediğin ve dilediğin şeye doğru ilerle." 31b'de de aynı başlığı kullanmıştır.

bulursa hebâ-lâ-hebâ ölünceye değin ömrüni fâni eylese andan ana **[62a]** ölüm gelse, nefsi belâ cesed bâki kılsa âlâtları bi'l-küllîye gitse, ol vakit anın hâli şol kişi gibidür, kim gözleri görmez olup ve kulakları işitmez olup ve dili söylemez ve elleri kuruyup ve ayakları kesilüp hor hakir ihbâsı ve asdikâsı ve ihvanları terkini urmuş olur ve konşılarından ayrılmuş ve düşmanları zafer bulmuş ve hasûdları şamâta kılmış, hasedinde rûhundan gayri nesne kalmamış, rûhî dahi azâb çeker. Nedendür kim dirliğinden lezzet bula ve ne ölüdür kim azâbdan emîn ola. Nitekim Allah Te'âlâ *lâ yemûtû fîha ve lâ yahyâ*[303] didi ol vakit nefsi ol fevt itdüği nesneleri sebebinden malûlluk çeküp, mahzûn olur temenni idip, ider *yâ leytanâ nureddu lâ nukezzibe bi bâyâti rabbinâ*[304] dir dahi ider kim *fehel lenâ min şufeâe fe yeşfeû lenâ ev nureddu fe na'mele gayrellezî kunnâ na'mel*[305] dir. Bârî Te'âlâ idiğimiz *velev ruddû li mâ nuhû anhu*[306] dir, ol vakit hasretle ve nedâmetle körlükde ve cehâletde felek-i kamer tahtında cism-i ka'rında ve heyûlâ-yı bahrinde bâki kılur, ihvân-ı şeyâtinden olur. Nitekim Bârî Te'âlâ *kullemâ dehalet ummetun le'anet uhtehâ*[307] didi, andan yir yüzündeki halka vesvese kılurlar, anları azdurur,

[62b] El-kana'atu kenzun lâ yefna as-sabru sa'adetüd-dünya[308]

dâllîn ve mudıllînden olur. Nitekim Bârî Te'âlâ *fe kubkibû fîhâ hum ve'l-gâvûn ve cunûdu iblise ecmâ'ûn*[309] didi ve bilgil kim ol nefisler bi'l-kuvveten şeyâtin durur. Kaçan cesedinden müfârekat eylese bi'l-fi'il şeytân olur. Nitekim hayrlu nefisler bi'l-kuvveten melâ'ike dururlar. Kaçan cesedinden müfârekat eylese bi'l-fi'il melâ'ike olur. Nitekim sıfâtü'l-mü'minin bundan evvelki beyân eyledük, mü'min muvahhid sıfatını ve mukâllidini dîn-i sîretini asl-ı birle şerh eyledük. Pes bu bi'l-kuvveten şeytânî olan nefisler fi'ile çıkmağçündür. Nitekim Bârî Te'âlâ buyurur, *şeyâtînel insi*

---

[303] A'lâ Sûresi, 87/13. Âyet. "O, ateşte ne ölür ne de yaşar.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 605.

[304] En'am Sûresi, 6/27. Âyet. "Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 123.

[305] A'râf Sûresi, 7/53. Âyet. "Şimdi bizim şefaatçılarımız var mı ki bize şefaat etsinler veya (dünyaya) geri döndürülmemiz mümkün mü ki, yapalım?", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 147.

[306] En'am Sûresi, 6/28. Âyet. "Eğer (dünyaya) geri gönderilseler [yine] kendilerine yasak edilen şeylere [döneceklerdir].", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 124. Âyet şu şekilde: *velev ruddû le âdû li mâ nuhû anhu, le âdû* eksik yazılmış.

[307] A'râf Sûresi, 7/38. Âyet. "Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lanet edecekler.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 145.

[308] "Kanaat bitmez bir hazinedir, sabr dünyanın mutluluğudur."

[309] Şuarâ Sûresi, 26/94-95. Âyetler. "Artık onlar, o azgınlar ve İblis orduları, toptan oraya tepetaklak (cehenneme) atılırlar.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 361.

vel cinni yûhî ba'duhum ilâ ba'dın zuhrufel kavli[310] ins şeyâtin şol şerîr olup, cesede mülevves[311] olan nefislerdür ve cin şeyâtin şol cesedden müfârık olan şerîr nefislerdür. Gözden gâyb olmuşlardur. Ol müfârekat eyleyen nefislerin bu hasedinde olan nefislerle mislî şol şarâba ve taâma iştiha' kavi olup, lîkin kuvvet-i hâzıması zâif olup, segürmeyenler gibidir. Ol taâm arzu iderliğin yimez himmeti eyle olur kim taâm yiyenler ve anı görenlere nazar eyleye kim arzusu şehvetinden emîn ola ve şol kimse gibidür kim âlâtı zâif fi'il işleyemez, anın **[63a]** himmeti şol işleyenleri görmekliğe ala olur, tâ kim tabiatı kavî ola, altı kıvâm bula, ol müfârekat eyleyen nefsin hükmi ancılayındur. Zirâ anun illeti yokdur, tâ kim lezzât-ı mahsûs birle kendü ecnası oğlanlar ne vesvese kılur, tâ kim anları kandura, anlar ol lezzât-i cismanîyye hâsıl olan fi'illeri aletlerün biriyle işleyeler, anlar işledüğinden bu lezzet bile ol şerîr nefislerin cesedden müfârekat itdikden sonra hükmi ancılayındur. Ol kendü cinsini şerîr nefisler ki müte'allik olur, anlar kıtâle ve husûmâta ve adâvete vesvese eyler. Bu nesneye Bârî Te'âlâ *min şerril vesvâsil hannas ellezî yuvesvisu fî sudûrin nâs*[312] didi ki, kavli birle işâret eyledi, ma'âd emrini bilmeyenlerin ve öldükden sonrağı nesnelerden gâfil olanların hükm dahi ancılayındur. Nitekim Bârî Te'âlâ *ve min verâihim berzahun ilâ yevmi yub'asûn*[313] didi, nitekim bundan akdem beyân itmişüz, beşerlü nefislere cesedlerden müfârekat itdikden sonra yetişen elemleri beyân eyledük, veli yâ Hazret-i Mevlânâ dilerüz kim hayrlu nefisler cesedleründen müfârekat itdikden sonra buldukları lezzet-i rûhânîleri dahi

[63b] İzâ saferte[314] fallahu hayrun hâfızâ ve huvâ' erhamürrâhîm[315]

beyân idelüm. Eğerçi kim hakikatle Allah Te'âlâ bilur veli ehlûllahdan istimâ' itdüğimiz budur ki, iderler kim lezzet-i rûhânî, kim hayrlu nefisler, anı öldükden sonra bulur, vasf eyleyenlere anı vasf kılmakdan kâsır dururlar ve anı bilmekliğe

---

[310] En'am Sûresi, 6/112. Âyet. "İnsan ve cin şeytanlarını [düşman kıldık]. (Bunlar) birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 134.

[311] Lâm ve vav harfi yer değiştirmiş olabilir. Müellifin yazdığı gibi bir kelime bulunamadı.

[312] Nâs Sûresi, 114/4-5. Âyetler. "İnsanların kalplerine vesvese sokan, (insan Allah'ı andığında) [cin ve insan] şeytanının şerrinden.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 633.

[313] Mü'minûn Sûresi, 23/100. Âyet. "Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah vardır.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 338.

[314] "Yola çıkarsan."

[315] Yûsuf Sûresi, 12/64. Âyet. "Allah en iyi koruyucudur. O, acıyanların en merhametlisidir.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s, 229.

beşerün fehmi yetişmez. Zirâ ebedîyyen ve sermedîyyen rûhânîyyedür. Nitekim Allah Te‘âlâ *fe lâ ta'lemu nefsun mâ uhfiye lehum min kurrati a'yun cezâen bi mâ kânû ya'melûn*[316] didi. Lakin dileriz kim anun ba‘zısını beyân idevüz, mümkün olduğu mikdâr ana işâret ve himmet birle işâret idevüz anunçün misâller darb eyleyen ve nitekim fikr ediciler fehm itmeğe karîb ola. Zikr olundı kim meğer pâd-şâ oğlanlarından bir zarif gökcek yüzlü yiğit vardı, benîsi temâm kâmil-i sûret-i cemîl, ahlâk-ı âdil-i sîret idi. Bir pâdişâhın kızına âşık oldı, meleklere lâyık armağânlar ve başlıklar gönderip, kızı dileyüp, aldı. Çok zaman izzet ü saltanat ve lezzet-i birle anunla dirildi, havâdis rüzgârdan emînidi andan sonra dehr ikisini bir birinden cüdâ kıldı. Hâtun ölüp, yiğit kaldı üzerine düşman geldi ana gâlib olup, memleketinden çıkardı yıktı ve ezdi garîblük **[64a]** yirlere düşdi dahi yohsul olup, zelîl oldı, pîrlik dahi yetişdi, sayru dahi oldı, bedeninin kuvveti gidüp, zâif oldı, gözünin nevri gitdi, kulağı dahi işitmez oldı, açlıkda ve garibânlıkda kaldı, ölümüni temennâ kılurdı. Bir gün bir virâneye vardı, bir mezbele üzerinde yatdı, uyudu, düşünde gördi ki, evvelki hâlinde gerü yiğit olmuş, beğlikde ve saltanatında memleketi içinde hükmi câri ol ve ölen hâtun dahi diri olmuş, yanında anı kocar evvelki hâlindeki gibi eksi bir sedir üzerinde otururlar, sedirlerini yel her kande dilerlerse götürür ol bulduğu lezzetin serverinden ve ferahlığından muzdarib olup, evinde kendüyi gördi, kim ol harâblıkda ve ol mezbelede ve külbeler dört yanında yatdığı yirde anı yayılışırlar, ol düşünde gördüğü hâlle ol uyanduğı hâlin arasında ne kadar fark varsa, hayrlu nefislerin cesedde olduğuyla ve cesedden müfârekat olduğu arasında ol kadar fark var.

Nazm

Fark bu kim asl-ı birle oldu şerh
Râstı dindi kizb oldu kat‘-ı tarh
[64b] İsbir tecdil-rahaten ve's-surûra ve'l-kerame[317]
Ger bu sırr-ı Hakk'a bulduksa vukûf
Bu hakikat ilmle oldun filosof
Sırr-ı Hakk'ı itmek oldur istimâ'

---

[316] Secde Sûresi, 32/17. Âyet. “Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez.”, **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 406.
[317] “Sabırlı olursan şeref, rahat, mutluluk bulursun.”

Varlığından kendü kıla elvedâ‘
Hakk’a irmek isteyen tâlib-i hümân
O bekâçün varlığın anla
Bâl ü perin[318] itmese pervâne terk
Bulmaya şem‘ine vuslat ol gerek
Cism virân içre cân ma‘mûr olur
Şem‘ oda yansa teni pür-nûr olur
Mâ ü menle gitmese senden sıfât
Sana rûşen olmaya bu keşf-i zât
Varlığın dildârına kim virmeye
Âşık ol ma‘şûkuna hiç uyumaya
Bu söze sohbet yeter da‘vâ-yi ko
Len tenâlûl birre hattâ tunfikû[319]
Mâ ü menden geç ki Hakk’ı bulasın
Kurb-ı Hakk’a irişüp hâs olasın

El-faslu’t-tâsi‘ ve’l-işrûn fî beyân ta‘alluk el-rûh bi’l-beden ve kuvâyıd hâ çünkim ol kâmil ve fâzıl ve şeyh-i aziz zikr olan ma‘ârif takrîr kıldıysa, çün dürr dilâviz nâgehân bir şîre boş yüzi nûrlu pîr-i aziz dilinde dûâ elinde asâ içerü girdi, selâm virdi, fakr-i şerâitin ehl-i tarikat usluca yirine getürdi, dahi Şems-i Tebrizî hazretinin nazarına karşu diz çöküp, oturdu. Şems hazreti ol kâmil **[65a]** görüp, yerinden durup, merhâba kılup, gördi, remzle hâl hâtır soruşdı, andan eksi yine yerlü yerine oturuşdı, dahi ol kişi dönüp, Mevlânâ hazretine eyitdi; bu kabl ü kâldan suâl cevâb-ı makâldan dahi geçmez misin, hazar hâzır sâki elinde ma‘ârif âb-ı hayât içmez misin? Diyecek. Mevlânâ hazreti istikbâl kılup, izzet idüp dahi eyitdi; yâ şeyh-i kâmil, ey rûzgâr dîde-i âkil kîl ü kâlden şol vakit geçevüz ki kendü nefsimizi tânıyup, seçevüz *men arafe nefsehu fekad arafe rabbehu*[320] tarîkiyle Hakk’a lâyık tâ‘at kılup, hamd idüp, ağız açavüz, zirâ kim bilmez yer değildür. Nitekim Hakk

[318] Vezin gereği “perin” ama “perrin” okunur..
[319] Âl-i İmrân Sûresi, 3/92. Âyet. “Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiye eremezsiniz.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 58.
[320] “Kim kendini bilirse Rabbini de bilir”

Tebârik ve Te‘âlâ celle celâlühü kitâb-ı tevhîdinde hitâb-ı temcidinde buyurur ki *kul hel yestevîllezîne ya'lemûne vellezine lâ ya'lemûn.*[321]

Nazm

Pes mu‘ayyen oldı ki ey sâhib-i kemâl
Bir değildür ehl-i ilmiyle cühhâl
Anunçün bu azize men fakîr
Bilmedügün kim nesne itdim suâl

Nesr

Kaçan ki Mevlânâ hazreti âliyye'l-rahmet böyle diyecek. Ol şahs eyitdi ki, yâ Mevlânâ eğerçi ulûm çokdur nihâyet yokdur veli hükemâ-i

[65b] İstarihi'llahe min emrin teveccehte bi's-salati[322]

evvelîn ve ahirîn bu âlem-i ecsâma gözleriyle nazar eyleyüp ve bu cismin zâhir emirlerin havâslarıyla müşâhede kıldılar, akıllarıyla ahvâlini fikr eylediler, küllî eşhâsın tasarrufunu gördüler ve hayriyyâtın fenlerine i‘tibâr eylediler, cemî‘-i eczâsında ana müşâbih olmaklığa sûret-i insandan ekmel ve nesnesi temam bulmadılar. Tâ kim ana teşbîh eyleyeler, pes bu fende envâ‘i dürlü risâleler te'lîf kılup, çok ma‘ârif söylediler, her biri bu fende birer sâle tasnif itdiler. Amma ki sırrı cümlesinden maksûdları bu ma‘nidür ki, Hazreti Ali radiyallahu anh buyurmuşdur ki, *men arafe nefsehû fekad arafe Rabbehu*[323] pes eyle olsa kişi nefsin bilmek üç vechiledür; **evvel** bu ki cüz'iyyü'l-ilâhi yetişe meczûb ola, **ikinci** bu ki mürşid-i kâmile yetişe hidmetle tâ‘atle riyâsetle mücâhide çıkmak ile müşâhede bula, **üçüncü** ilmle amel kılup, Hakk'ı kendü vücûdunda aramağla Hakk'ı bâtıldan fark itmekle.

Nazm

[321] Zümer Sûresi, 39/9. Âyet. "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 451.
[322] "Bir iş yapmak istiyorsan istihare namazı kıl ve Allah'a istişare et."
[323] "Nefsini bilen, Rabbini bilir." Burada Hz. Ali'nin sözü olarak verilmiş fakat Hadis-i Şerif olduğunu söyleyenler olsa da, çoğu kaynakta rivayet olduğu belirtiliyor.

Hakk’ı bâtıldan ilmle idince fark
Şekk değil kim buluserdür kurb-ı Hakk
Kendü nefsin bilmeyince bir kişi
Hakk’ı mutlâk fark edemez anla bak

[66a] Nesr

Kaçan ki ol şahs-ı aziz böyle dese Mevlânâ hazret suâl kılup, eyitdi ki yâ aziz-i hûb buyurduk ki, kişiye yâ feyz-i ilâhi yetişmek gerek, yâhud mürşid-i kâmile yetişmekle riyâzetle kurb u Hakk’a vusûl bulur. Andan hod müşekkellerindir, elümüzden gelmez ve lakin ilmle kişi nefsin bilmek Rabbini bulmak ne vechle olur bize su’âl it, diyecek. Eyitdi ki, rûh bedene ta‘alluk tutduğuna hikmet nidüğini kişi ilmle bilmeyince, kendü nefsin dahi tanıyamaz eyitdi ki bâ kişi nice ola ki rûh bedene ta‘alluk tutduğunun hikmetini bile. **Cevâb** virdi ki, yâ Mevlânâ bilgil ki rûh bedene ta‘alluk tutduğunun hikmetinden fevâ’îd nedür? Kâle’llahu Te‘âlâ *ve mâ halaktu’l-cinne vel inse illâ li ya’budûni*[324] ve kâle’n-nebîyye sallallahu ve sellim *ed-dünyâ mezraatu’l-âhirati*[325] yâ aziz bilgil ki zemin-i dünyaya ol isti‘dâd olur, kâbiliyyet virdiler ki bu dürlü dürlü dâneleri ve tuhmları anda ekseler ve perveriş virseler biri yüz olur tâ yedi yüze hakkınca, nitekim buyurur *ke meseli habbetin enbetet seb’a senâbile fî kulli sunbuletin mietu habbetin vallâhu yudâifu limen yeşâu*[326] pes hakikati dünyaya dahi bu kâbiliyyet virdiler.

[66b] Esri’ fî seyrike tecidi’s-surûra[327]

Mezra‘a âhiret ola anda bu amâl-ı sâliha tuhmunu ekeler tâ kıyâmet gününde birine ol tâ yedi yüze çıkınca semerât götüreler *el hasenetu biaşri misaliha ila seb’i mieti diğfin*[328] ve ba‘zı ola ki bi haddini nihâyet götüre. Nitekim buyurur *innemâ yuveffes sâbirûne ecrahum bi gayri hisâb*[329] pes buncalayın insanın bedeni yerine ol

[324] Zâriyât Sûresi, 51/56. Âyet. “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 516.
[325] “Dünya ahiretin tarlasıdır.”
[326] Bakara Sûresi, 2/261. Âyet. “Örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 43.
[327] “Seyrinde hızlı ol ki, mutluluk bulasın.” 38b’de de aynı başlığı kullanmıştır.
[328] “İyilik on dereceden yediyüz kata kadardır.”
[329] Zümer Sûresi, 39710. Âyet. “Yalnız sabredenlere mukafatı hesapsız ödenecektir.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 451.

isti‘dâdı virmişlerdür ki, vakta ki Hakk Te‘âlâ rûhânîyyete tuhmunı *ve nefahtu fîhi min rûhi*[330] ekmesiyle anda ekse ve inâyet güneşiyle ve şeri‘at suyuyla perveriş virseler, andan kurbet ma‘rifet-i semerâtı ol kadar götüreler ki hiç yaradılmışın vehmine ve aklına sığmaz ve haddinin gâyeti beyâna gelmez. İllâ bu mikdâr gelir ki, *a‘dedtü li ibadiye's-sâlihin mâ-lâ aynü râsin velâ üzünun semi'at velâ hatara ala kalbin beşerin*[331] pes andan sonra nitekim bu dünyâvî tuhmı eküp, kemâle irişünce envâ‘i dürlü esbâb ve âlât gerek tâ ki ol maksûd hâsıl ola. Meselâ evvel yir gerek ki anda tuhm saçalar ve hem gökler gerek tâ kim yağmur yağa ve güneş gerek ki toğup, tuhm terbiyet eyleye ve dahi havâ gerek, zirâ tabi‘atı su kadar ve güneşin ıssısı lâ-cerem havâ sebebiyle i‘tidâl zâhir olur, andan sonra **[67a]** kalan esbâb dahi gerek çift gibi ve demür ve ip ve ağaç gibi pes ihtiyâc düşdü demürciye ve kömürciye ve mevtâba ve neccâra tâ kim bunları ârâste eyleye ve bunlara dahi bunca halk gerek, tâ ki bunlar iş üzerine olalar. Meselâ etmekçi ve kassâb ve bakkâl ve aşçı ve cüllâh gibi ve bunlara dahi halk gerek tâ ki bunlar dahi kendü işlerine meşgûl olıbileler. Meselâ değirmenci ve celeb ve cobân gibi dahi bu resme kıyâs eyle, zâhir-i tâ'ifîyye bir niçe cemâ‘at gerek kim anlarun mesâlihini bitüre tâ ki anlar işlerine meşgûl olıbileler ve andan sonra bir pâdişâh-ı âdil dahi gerek tâ halayık-ı adille saklıya. Şöyle ki koysa zâ‘îfini helâk kılmaya ve cemî‘-i halk emîn ve ferâgat-ı birle kendü işlerine meşgûl olalar çünki sen hoş te'emmül idecek olursan her ne varsa dünyada meselâ, göklerden ve yıldızlardan ve ay güneş ve anâsır ve nebât ve hayvan ve melek ve cin ve ins ve ehl-i sanâyi‘ ve tüccâr ve ulemâ ve ümerâ ve a‘vân bu kâmusî iş üzerine olmak gerek, tâ kim bu dünyavî eküp, terbiyet vireler ve andan semerât götüreler. Pes

[330] Sâd Sûresi, 38/72. Âyet. "İçine de ruhumdan üfürdüğüm zaman.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 449.

[331] "Ben sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir insanın hatır ve hayal edemediği nimetler hazırladım.", Buhârî, **Bed'u'l-halk**, bab: 7; **et-Tâc, el-Câmiu li'l-Usül, fî ahâdisi'r-Rasul**, V, 402) ve Ebû Hûreyre'den rivayet edilmiş bir Hadis-i Şerif'tir.

[67b] Afdalu'l-emri ellezi fa'alte lâ tahmil hemmen feinnehu müyesserun[332]

imdi anda kim rûhânîyyet tuhmın ekeler, ol hâssamın rûhî enbârındandır *ve nefahtu fîhi*[333] ekinciliğiyle insânîyet kalbinin yirine saçalar. Pes ol tuhm terbiyet bulup, andan ol semerât ma'rife-i kurbdur hâsıl olunca gör ki ne denlü âlât ve esbâb gerek ola, tâ ki maksûdu hâsıl ola. İmdi hakikatde nazar edicek olursan dünyâ ve âhiret sekiz uçmak ve yedi tamu dahi bunların arasında ne varsa cümlesi bu tuhmı terbiyet etmek içün her biri bir iş üzerine olmak gerek, tâ kim ma'rifet-i kemâle irişe. Nitekim buyurdu *ve mâ halaktul cinne vel inse illâ li ya'budûni*[334] ey li-arifûn Hakk Te'âlâ buyurur ki, men cinn ins yaratmadım, illâ bana ibâdet içün halk itdim, dir imdi ibâdeti ma'rifetle tefsir itdiler, andan sonra şöyle bilgil kim eğerçi rûhun âlem-i ervâhda Hakk Te'âlâ'nın kurbu civârında zevki vardı ve ol âleme münâsib ma'rifet ve müşâhedesi ve mükâşefesi vardı. Amma bu makâm gerek temamı ve sa'âdetlerin kemâli rûh bedene ta'alluk dutduğundan sonra oluşurdı. Zirâ ki ol âletler ki zâhirden bâtından vücûda gelür ve ma'rifet âlet olur. **[68a]** Ol nesneler bu makâmda bulunur. Meselâ nefs ve ciğer ve ser ve hafî gibi ve bir nevi' dahi üş beş havâss-ı zâhire gibi imdi rûhun kemâli hod bu âletlerle zâhir olur. Zirâ ki rûhun gayb â'leminde eğerçi rûhânî nûru vardı, şöyle ki, küllîyât-ı ulvî anınla idrâk iderdi, amma ol âlet ki bu âlemdekini ve ol âlemdekini anınla cem' eyleyüp, küllîyâtı ve cüz'iyyâtı idrâk idebile. Pes bunlar yoğdı ol âlemde bunda hâsıl idebilür. Bunların vâsıtasıyla ma'rifet-i hakikati Hakk'ın zâtın ve sıfâtın bilmekdür, anı bundan hâsıl ider. Nitekim buyurur *fe ahbebtü en urefe.*[335] İmdi şöyle bilgil kim ma'rifet üç nev'idür, biri ma'rifet-i aklî **ve biri** ma'rifet-i nazârî **ve biri** ma'rifet-i şehvedî, ya'ni bir evvelki akılla hâsıl ola, ikinci evvelki kalble hâsıl ola, üçüncü oldur ki mu'âyene birle hâsıl ola. İmdi ma'rifet-i aklî avâm mertebesidür. Zirâ ki kâfirde müslümânda bu ma'rifetde berâberdür ve hem dahi cühûd tasa ve mülhid dehrî anda müşterekdi. Zirâ

[332] "En güzel iş yaptığın iştir. Üzelme müyesser olan budur." 39b'de de aynı başlığı kullanmıştır.
[333] Hicr 15/29. ve Sad 38/72. Âyetler. "Ona ruhumdan üfledim.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 249-s. 449. Âyet şu şekildedir; ونفخت فيه fakat müellif ونفحت فيه şeklinde yazmıştır.
[334] Zâriyât Sûresi, 51/56. Âyet. "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 516.
[335] "Bilinmek istedim." Hadis-i Kûdsi olduğunu söyleyen hadisçiler varsa da kesin olmadığı söyleniyor. Tam olarak şöyle: "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim."

ki bunlar akılda birbiriyle şirket bulmuşlardur ve cümlesi Hakk Te‘âlâ’nın vücûduna ittifâk iderler.

[68b] el-feracu karibun lâ ta‘cel ve lâ tendem[336]

Amma ihtilâf Hakk Te‘âlânın sıfâtındadur zâtında durur.

Nazm

Bin bir ümmet ki varsa işbu halkı kâinât
Cümle bilür birdür Allah ol kadim pâk zât
Lîkin millet içre budur bahs ceng kîl ü kâl
Dürlü dürlü şerh iderler bilmeyüp zât-ı sıfât

Nesr

Ve ehl-i islâm arasında dahi hilâf vardur, sıfâtdadur, zâtda değildür. Zirâ ki cemî‘-i ittifâk iderler Hakk’ın varlığına. Nitekim küffâr hakkında buyurmuşdur *ve le in seeltehum men halakas semâvâti vel arda le yekûlunnallâhû*[337] ya‘ni yâ Muhammed eğer bunlar sorarlarsa yirleri gökleri kim halk itdi. Pes cevâb virip, eyit kim Allah yaratdı ve dahi bütperestlerdürler, kim *mâ na’buduhum illâ li yukarribûnâ ilâllâhi zulfâ*[338] pes ma‘lûm oldu ki, Hakk’ı bilmekde cem‘inin ittifâkı vardur ve anın vücûdunda şekk yokdur. Amma bu nev‘-i ma‘rifet sebeb-i necât olmaz, illâ anlara olur ki akılları mü’eyyed olmuş ola, nûr-ı imân birle tâ ki nübüvvet ikrâr idip, şer‘a mutî‘ olalar. Andan sonra necât bulup, muzaffer olalar. Şöyle bilgil ki bu ma‘rifeti akılda kalan müdrikin dahi ihtiyâcı vâki‘ olur. Meselâ beş havâss-ı zâhirî gibi ve dâhi havâss-ı bâtınî ve kuvâ-yı beşerî gibi, şöyle ki, havâss-ı zâhirî birle mahsûsât âlemine nazar eyleye ve kuvâ-yı bâtınî birle âlem-i ma‘kûlâta nazar eyleye, böyle olıcak **[69a]** derhâl hükm ider ki, bu masnû‘a bir sâni‘ gerekdür. Çünki tedricle bevâ ki nev‘i ki didik anda nazar eylese, her şeyi kim vardur, anı Hakk Te‘âlâ’nın tahtı

336 “Kurtuluş yakındır, ne acele et, ne de pişman ol.” 40b’de de aynı başlığı kullanmıştır.

337 Ankebut Sûresi, 29/61. Âyet. “Andolsun ki onlara: Gökleri ve yeri yaratan, kimdir? diye sorsan, mutlaka, Allah, derler.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 392. Âyet şu şekilde: *Ve le in seeltehum men halakas semâvâti vel arda ve sehharaş şemse vel kamere le yekûlunnallâhu* âyet arasında *ve sehharaş şemse vel kamere* yazılmamış.

338 Zümer Sûresi, 39/3. Âyet. “Onlara, bizi sadece Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz, derler.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 450.

tasarrufunda masrûf bulur. Pes istidlâl ider ki, buncalayın fi‘il gerek ki, bir kadir hakîm olandan sâdır ola. Şöyle ki ol âlem-i basîr semî‘-i mütekellim ola, pes her kimün nazarı râst ve akl-ı sâfi ola, anın hem hicâbı az olur, riyâzeti ve fikreti örtük olur ve hem anın istidlâli envâ‘-i mahlûkâtdan hâlike ziyâde olur ve hem delâ’il-i vahdâniyyet üzere kâti‘ olur. Amma şöyle bilgil ki rûhu bedene bu ma‘rifetden ötürü göndermediler. Zirâ ki bu nev‘-i ma‘rifet delil taleb itmekdür. İmdi delâ’il içinde hôd tefâvüt o kişi ölür görmez misin ki kâfirler mülhidler ve felâsife her biri kendülerinin küfürlerine ne denlü delâ’il birle istidlâl itmişlerdür, vakta ki delâ’il arasında muhâlefet dönse kangı delil ki kuvvetlüdür anın dahi gâyeti ve nihâyeti mücerred-i sâni‘yi isbât itmekdür. Artık değil rûh hôd bedene ta‘alluk dutmazdan ön Hakk’ın ma‘rifetinden bundan uz ki nice makâmatı dahi vardı

[69b] Şavir me’ ihvanike velâ tahaf[339]

ki bu hesâba gelmezdi. Bu gün delil-i aklı birle işitdüğüni vâsıtasız işidürdi *elestü bi-rabbiküm*[340] hitâbını işidüp, *belâ*[341] cevâbını virirdi, imdi işitmek hôd görmek gibi değil nitekim dimişlerdür *leysel haberu kel muayenet.*[342] Pes bunda geldüği andan o tevakki oldı ki ol mu‘âyene haber vire ve âyânı beyân getüre.

Nazm

Gerçi bî had söz işidür semi‘-i sâmi‘ bî-gümân
Lîk dinden gibi çıkmaz gör göricek sonra anân
Söz işidip gibi olmaz bilür anı perhîz
Göz göricek zâhir olup işidilen neyse anan

Nesr

Vakta ki bunı ma‘lûm itdikse geldük imdi ma‘rifet nazarı dâhi havvâssa mahsûsdur ve ol şöyledür ki çün rûh tuhmu beşerîyyet yirinde anla anı şeri‘at-ı kânun birle ve tarikat-ı perverişle terbiyet ide ki tahliye-i rûh faslında küllîsidür. İnşallah

---

[339] “Sen arkadaşlarına danış, korkma.”
[340] A’râf Sûresi, 7/172. Âyet. “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 161.
[341] A’râf Sûresi, 7/172. Âyet. “Evet.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 161.
[342] “Haber görmek/duymak gibi değildir.” Hadis-i Şerif. Ahmet, Müsned İbn-i Abbas hadislerinden. Hâkim, müstedrek2/351, hadis 3250

te‘âlâ tâ ki şecere-i insanî müşemmerliği makâmına irişe. Ol hâsiyyet tuhmunda vardı, yemişde zâhir ola, anın ez‘âfınca ve ol nesneler ki tuhmda bulunmazdı, hem anı dahi bile getüre. Şol zerdâlü tuhmu gibi, meselâ çünkim anı dikeler, andan bir ağac zâhir olur ve yeşil yaprak ve budak ve çiçek ve çağla virir, dâlu zuhûr gelür, aslı tuhm hôd birdür. Pes bu nice bin dahi ol **[70a]** cinsdeden bî-aynihi zâhir olur ve ol zerdalünin postu ve yaprağı ve budağı ve ağacı ve köki kim bunlar ol tuhmda yoğdı. Anları hem bile getürir ve bunların her birinde hâsiyyet vardur ki dâhi birinde ol kadar yokdur. Ve bostanda bir zevk ve bir hâsiyyet vardur ki, aslı tuhm ki çekirdekdür anda yoğdı, mesela ağzın nasibi evvel ol tuhmdan idi. Hemân şimdi gör ki ağzın ağaçdan ve hem yemişden hazzı vardur. Vardur, şöyle kim ağaç lezzetini ol yemişde zevkle bulur ve hem gerek andan hazzı vardur ki sebze hâsıl olur ki *el-Hadratü tezîdu fi'l-basar*[343] ve hem damâğın dahi nasibi vardur, çiçekden ki yayılmakdur ve hem râyihasını hoş gelür damâğa ve hem elün dahi hazz vardur dutmakdan. Zirâ ki andan asâ dururlar ve hem âyâğın dahi hazzı vardur, andan zirâ ki na‘leyn olur dahi niçe havâss ve menâfi‘ ve fevâîd vardur ki tuhmda yoğdı amma anda ta‘biye olmuşdı, pes bu tarîk üzere kıyâs eyle tuhm-ı rûhî dahi, çünki andan ten-i şeceresi zâhir oldı bir tarafında nefs sıfâtının budakları bitdi ve bir tarafında kalb sıfatının budakları vücûda geldi ve hem havâss-ı zâhirî

[70b] Men raziyye min Allahi el-kalile min'el-rızki raziyye minhu bi'l-kalili min'el-amele[344]

yaprakları aşikâre oldı ve kuvâ-yı bâtınî kökleri muhkem berkitdi ve ser çiçekleri açıldı ve hafî çağlâsı zuhûra geldi ve andan sonra ma‘rifet zerdâlüsü yüz gösterdi, pes böyle olacak rûha nice aletler zâhir olup, hâsıl oldı. Bu mertebede ki evvel yoğudı. Mesela müdrikât-ı zâhirîden ve müdrikât-ı bâtınîden amma zâhiri üş havâss-ı hamse gibi görmek ve işitmek ve dadmak ve dutmak ve yayılmakdur. İmdi cemî‘-i âlem-i şehâdet ki ana âlem-i mülk dirüz. Bu beş havâss birle idrâk olur ve ol âlem ki bunlarınla anı idrâk itmek mümkün değildür. Ana âlem-i melekût dirler ki âlem-i

---

343 “Yeşile bakmak göze iyi gelir.” Bu söz için bazı hadisçiler aslı olmayan uydurma bir hadisin bir kısmıdır, derler. Hadisin tamamı şöyledir:
“Üç şey göze iyi gelir. Yeşile, akan suya ve güzel yüze bakmak.”, Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*, s. 435.

344 “Kim Allah'tan gelen az rızka razı olursa, Allah da onun az ameline razı olur.” 42b'de de aynı başlığı kullanmıştır.

gaybdur. Pes anı müdrikât-ı bâtınî birle idrâk iderler **biri** akıl ve **biri** kalb ve **biri** rûh ve **biri** ser ve **biri** hafîdür ve niteki havâss-ı zâhirînin her birisiyle bir nesne idrâk olur. Kim kalanıyla anı idrâk itmek mümkün değildür ve anda tasarrufu yokdur. Mesela üş hâssa ki ki anınla göze görünür nesne idrâk iderler ve ol nesne ki işitmekle idrâk olur, pes anı gözle idrâk mümkün değildür ve işitmekle olan dahi hergiz gayrle idrâk mümkün değildür, olmaz bunı bildikse ancılayın havâss-ı bâtının birisiyle her ne kim idrâk **[71a]** olur gayriyle anı idrâk eylemek mümkün değildür. Mesela aklın ki kalbin mir'âtında dahli yokdur ve kalb dahi dahl idemez, aklın ma'kûlâtında ve tasarrufa mecâl yokdur. Pes anlar ki ma'kûlât-ı akıl birle idrâk iderler. Dilerlerdi ki kalbin mir'âtında akılla seyrân iderlerdi, hergiz matla' olup müyesser olmazdı, zirâ mümkün değildür ki kalb ve rûh ve ser ve hafî âllemelerin akl-ı idrâk eyleyu bile lâ-cerem akıl anlara ikâl olup zındıka ve fâsıkiyye yetişdirir amma ol sâhib-i devlet ki *ve'tul buyûte min ebvâbihâ*[345] kapusından çünki içerü gire ve tuhm rûha perveriş kânûn-i şer' üzere vire ve bu âletleri ki müdrikâtdur, kemâle erişdire ve her ne ki mülk-i melekût içinde ve ervâh üç yüz altmışaltı âlemden pes bu müdrikât-ı zâhirî ve bâtınî birle anı idrâk eyleye temâm ol vakit rûh-ı gayb âleminde küllîyât-ı ulvî idrâk iderdi. Ancak şimdi gayb-ı şehâdetde küllîyâtı ve cüz'iyyâtı bile idrâk eyleye ve her bir zerre bu âlemin zerrâtından vardur. Şöyle ki her biri Hakk'ın bir sıfâtına mazhar düşmüşdür ve Hakk'ın âtı anda ta'biye olmuşdur. Pes ol zerrâtın yüzünden hicâb nikâbını getüre ve Hakk'ın âyeti cemâli ana ayân ola nitekim

[71b] Lâ terfa' an mekanike tenâlü'l-hayra ve ente müsterîhun[346]

eydür *ve fî küllî şey'in lehû tedüllü 'âlâ ennehû vâhid*[347] ve bu makam âlem-i îkân eşkinin serhaddidür. Nitekim buyurur *ve kezâlike nurî İbrâhime melekûtes-semevâti vel ardı veli yekûne minel mûminîn*[348] bu menezzelde Hakk'ın zât-ı vahdânîyyeti birle bilinür ve sıfâtı uluhiyyeti ayne'l-yakîn birle mutâla'a olur. Bu ol makamdur ki

---

[345] Bakara Sûresi, 2/189. Âyet. "Evlerine kapılarından girin.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 29.

[346] "Yerinden kalkma ki, rahatlıkla hayra nail olasın." 43b'de de aynı başlığı kullanmıştır.

[347] "Her bir şeyde, O'nun bir olduğuna delalet eden bir âyet vardır." İbnü'l-Mu'tez'in bir şiirinden alınmışdır. İbn-i Kasîr, Tefsîrü'l-Kur'ânil-Azîm 1:24.

[348] En'am Sûresi, 6/75. Âyet. "Böylece biz, kesin iman edenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 129. Âyetin sonundaki kelime *"muminin"* olarak yazılmış ama âyet *"mukınîn"* olarak bitiyor.

ol aziz dimişdür ki *mâ nazaretü fî şey'in illâ ve raeytül lahe fîhi.*[349] İmdi bu mertebe eğerçi âlî ve şerifdür ve hem havâssı makâmdur amma bu kadar vardur ki rûhu bu âleme bu ma'rifet ki çeçek mesâbesinde insan şeceresinde andan ötürü göndermediler. Belki ehass-ı havâssa kim istîdâd ve hüsn-i terbiyyet erzânî kıldılar, tâ kim anlar bu şecere-i insanî üzerinde çeçek gibi komadılar. Belki ol hakiki yemişlik derecesine yetişdirdiler. Kim ol ma'rifet-i şehvedîdür ve mahlûkât vücûda geldiğinden maksûd aslı ma'rifetdür. Nitekim buyururdu *fehalaktül halka li u'rafe.*[350] Amma bu gayb-ı küllîyenin yüzünden izzet nikâbını enbiyâ ve evliyâdan uz ki kimse getürmemişdür ve cemâl-i kemâlini gayret sarâyında ve gıbtat serâ perdesinde gizlemişdür, tâ ki her ağyâr ve nâ-mahrem anın cemâline gözi tuş olmaya ve her ehlî ve nâ-ehl anı **[72a]** görmeye ki el-'ayn Hakk.

Nazm

Gül rûhına o sanem ki urınur müşgîn nikâb
Değme gözler görmez gün yüzün ey kâmyâb
Herkes nergis-i çeşmi görseydi yârin gün yüzün
Gün gibi âlemde kıymet bulmaya ol mâhtab

Nesr

Ay çünki nikabsız te'ennî birle cemâli gösterdi. Bundan ötürü her ehlî nâ-ehl barmağla göstermelü oldı amma çünki geniş bu hikâyeti gördi gayret idüp sür'at-i deverân birle cevelân urdı ve hem nûrundan tîğ düzüp, serbend edindi tâ ki her kişi eğer hâm tama' kılup, anı gözliyecek olursa pes anın ol nazarı bu ....[351] bu nûrânî tîğlerle urup, selâmeti yakasın duta ve ehlî ve nâ-nehl nazar-ı şûmundan emîn ola. Lâ-cerem ay âfet yetişüp, noksân buldı ve geniş bu âfet-i noksândan emîn oldı, ol tîğler sebebiyle imdi geniş tîğleri görici ve göz dahi gözünden ötürü götirdi. Ol göz kim kördür ana ne tîğ gerek, ol hôd görmez imdi meşâyih-i tarîkat kuddise Allah ervâhihim bu tarîkat üzere tâkatları yetdikçe izzet-i bir ka'ni gaybı bikrlerinin yüzlerine dutarlardı.

---

[349] "Baktığım her şeyde hep Allah'ı gördüm." Sufilerin vahdeti vücudla ilgili sözü.
[350] "Ben mahlûkatı ancak tanınıp bilineyim diye yarattım."
[351] Bu kelime okunamadı.

[72b] Tasaddak bi'şeyin fîmâ azemte vezheb ente fî emânillahi te'âlâ[352]

Ve gayret tutkunu yaban eline virmezlerdi tâ ki irfân-ı cemâl ayân olup anı her ehl-i nâ-ehl görmeye, bundan ötürü ederlerdi ki merdâneliği ve hidmeti her zâ'ifde görmezlerdi. Amma ba'zı havâssda müşâhede kılurlardı. Niteki haber de gelmişdür Hüseyin Mansûr'un bir kız karındaşı vardı. Şöyle ki bu tarîkî tarîkat içinde erlik da'vasın iderdi ve hem bedîü'l-cemâl idi Bağdâd içinde gezerken yüzünün yarusunı cârle urup ve yarusun şöyle açık kordı. Pes azizlerden biri suâl eyledi ki, niçün yüzün temam örtmezsün, andan ol eyitdi bana bir temam er göster ki ben dahi yüzüm temam örtem, temam Bağdâd içinde bir yarım kişi vardur ana Hüseyin Mansûr dirler, eğer ol değilmişse yüzümin yarusunı dahi örtmezdim didi. İmdi aziz men eğer bu gün ma'rifet ayı izzet ağılının dâiresinden taşra gelecek olursa hiç barmağla gösterici ana zahm urmayalar. Zirâ anlar ki barmağla gösterürlerdi, hem anları dahi barmağla göstermelü oldı. Neden şöhret belâsından kör olup görmezler **[73a]** ve ancılayın eğer vahdet güneşi tutkunu salup esniyyet kûh-ı Kaf'ın ardından tulû' idecek olursa hiç bâk yokdur. Zirâ ol gözciler ki her biri sîmurg vakitde şimdi bu gurbet kafının ardındaki *bedeel islâmu gariben ve seyeüdu kemâ bedeel*[353] dir. Hem gayet almışlardur ve eğer hem ayb gelenleri yüzlerinden perdelerin götürecek olurlarsa ağyâr melâmetinden emîn olmuş olalar. Zirâ ol izzet ehl-i azizler ki recûliyyet meydânında lâf topını ururlardı, şimdi şöhret a'râfında mahbûs kalmışlardur. Nitekim buyurur *ve alâl a'râfi ricâlün*[354]*subhanellah! madav ve'nkadav*[355]

Nazm

Aşık o gün aşk sen pervâneden itme kal
Aşk odına yak vücûdun koma sende per ü bâl
Aşk odını ten yakandur Hakk katında olan halel

---

[352] "Niyet ettiğin iş için bir sadaka ver ki Allah Te'âlâ'nın emanıyla yoluna devam edesin." 44b'de de aynı başlığı kullanmıştır.
[353] Hadis-i Şerif. "İslâm garip başladı, böyle de dönecek."
[354] A'râf Sûresi, 7/46. Âyet. "A'raf üzerinde adamlar vardır/Arafta kalmış adamlar var.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 147.
[355] "Subhanellah! (Allah noksan sıfatlardan uzaktır). Geçip gittiler."

Yohsa hâmân mesel mürted görmeye aşk u hâl

Nesr

Aceb hâldür ki hiç biri kalmadı, anlardan şöyle dökündü, amma ma‘rifet-i şehvedî ki ehass-ı havâssa mahsûsdur. İmdi anlar mevcûdâtın hulâsasıdur ve kâinâtın güzidesidür ve dünya ve âhiret anların vücûduna tâbi‘dür. Belki hakikatde ezel-ebed

[73b] Ceddid zehabeke vâsbir tenâl kasdeke[356]

dâ’iresinin noktası anlardur. İmdi şöyle bilgil kim rûh bedene ta‘alluk dutduğundan fâ‘ide budur ki, bu nev‘-i ma‘rifet vücûda gelüp, zâhir ola. Zirâ ki ervâhı beşerîyyenin sıfâtı rububiyyetinden nasbı vardı. Nitekim melâ’ikenin vardı, amma izzet-i nutkunun ardından adı nice bin hicâb-ı nûrânî vâsıtasıyla idi. İmdi eyle hicâblar ki, yirinizden eğer anları götüre idi, cemî‘ melâ’ike cebrâil gibi rûhü’l-kudüsdür. Feryâd iderlerdi ki *lev denevtü ünmeleten leharaktü.*[357] Henüz ihtirâk hicâbı nûrânî pertevinin hâsiyyetidür anda ki sıfâtü’l-vahiyyet tecellîsin zâhir ola ki, ma‘rifet-i şehvedî anın nicesidür. Pes *câ el hakku ve zeheka’l-bâtıl*[358] okuyacak olursa ma‘rifetden nasib âyetini kim götüribile, anunçün götürmez ki, rûh gâyet letâfetdedür. Pes Hakk Te‘âlâ’nın sıfât-ı ulûhiyyet tecellisinin aksîne ka’il olmadı. Zirâ ki kesâfet yokdur ki, anda nakş bağlana geldük. İmdi melâ’ikenin ve hayvanâtın bu bîş müdrikâtı yoğdı, kim biri akl ve kalb ve rûh ve ser ve hafîdür tâ ki envâr-ı tecelli sıfâtın idrâk idebilelerdi. Bunların sebebiyle lâ-cerem **[74a]** Hakk Te‘âlâ’nın bî nihâyet hikmeti ve bî gâyet kudreti şöyle iktizâ eyledi ki, Âdemün balçığını yoğırdığı vakit kendü yed kudretiyle kim gayb genc hazinesi olsa gerekdi. Anda bir kalb dizdirdi, zücâce sıfatında şöyle kim anun kesâfeti ola ve hem letâfeti gâyetde ola, andan sonra anı mişkât içinde kodı ki evvel bedendür, döndi evvel kalb zücâcesinin ortasında bir misbâh dizdi ki, ol çerâğdur. Nite ki buyurdu *el-mısbâhu fî zucâcetin*[359] misbâh didüği ol serdür ki kalbin içindedür. Andan sonra bir fetîle dizdi, çerâğın içinde kim ol hafîdür. Andan döndi cân yağını kalbin zücâcesinde dökdi kim

---

[356] “Tekrar tekrar dene ve sabret ki amacına ulaşasın.” 45b’de de aynı başlığı kullanmıştır.

[357] “Ben buradan bir parmak ucu kadar ileri geçersem yanarım.”, Süleyman Çelebi, Mevlid-i şerif.

[358] İsrâ Sûresi, 17/81. Âyet. “Hak geldi; bâtıl yıkılıp gitti.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 275.

[359] Nûr Sûresi, 24/35. Âyet. “O lamba kristal bir fanus içindedir.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 344.

ol şecere-i mübârekeden alınmışdur men rûhîdur, şöyle kim ol şecere-i mübâreke ne şarkîdür ne garbîdür, şarkî didüğü âlem-i melekütdür, garbî didüği âlem-i melekdür, ya'ni bir şecere kim bu iki âlemden değildür. İmdi bu yâğ ki didik, gâyet safâ ve nûrâniyetde yedi dilerdi kim misbâha nûr bağışlıya, eğerçi oda yetişmemişdi. Nitekim buyurur, *yekâdu zeytuhâ yudîu ve lev temseshu nârun*[360] rûhun yâğın gâyet nûrâniyyetde

[74b] İzheb ilâ mâ neveyte velâ tahmil hemmen[361]

olduğuçün kalb zücâcesin kemâl-i nûrânîyyete yetişdirdi. *Ke ennehâ kevkebun durriyyun.*[362] Kevkebe teşbih itdüği andan ötürüdür ki, noksanı olmaz. Nitekim ayun ve güneşin noksanı olur, pes ol nûrânîyyetin aksi zücâceden mişkâtın içindeki havâya dokındı. Lâ-cerem münevver eyledi akl ol nûrânîyyetden ibâretdür. Andan ol mişkâtın içindeki havâ ki zücâce-i nûrânîyyetinin aksine kabil idi, ana kuvâ-yı beşeridürler, ya'ni ol kuvvetler ki insan anınla kâimdür. Anlar vücûda geldi **biri** câzibedür ki, cezb ider ve **biri** hâzimedür ki hazm idüp, sinirür ve **biri** maskedür ve dahi bundan gayri ne ki varsa ve ol pertev ki mişkâtın dericelerinden taşra çıktı. Ana havâss-ı hamse dirler görmek ve işitmek ve dadmak ve dutmak ve yayılmakdur. Mâdâm ki bu esbâb ve bu âlât bu tarîk üzere kemâle irişmedi herkez *küntü kenzen mahfiyye*[363] sırrı aşikâr olmadı. Ya'ni Allah nûrunun zuhûruna bu misbâh bu âletle olmasaydı anın nûrı nite zâhir olaydı, eğerçi nâr-ı ilâhî cemî'-i kâinâtı kablamışdur kim *elâ innehu bi kulli şey'in muhît*[364] amma bu kadar **[75a]** vardur ki, *küntü kenzen mahfiyyen sırrı*[365] gizlüydi. Pes evvel nârının zuhûruna bu misbâh bu denlü esbâb-ı birle zâruri gerek oldı. İmdi bu malûm oldıysa dahi bilgil ki âlem-i ervâhda ki âlem-i melekûtdür, mücerreddür, rûhânîyyet yâğı çünki nârın nûrânîyyetine kabil değüldi ve hem âlem-i hayvanîyyetde çünki mişkât vardı. Amma misbâh ve yâğ ve fetîle yoğdı, pes ol dahi nârın nûrânîyyetine kâil olmadı. Lâ-cerem bir mecmû'a değil illâ

---

[360] Nûr Sûresi, 24/35. Âyet. "Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 344.
[361] "Niyet ettiğin işe yönel ve kederli olma." 46b'de de benzer başlığı kullanmıştır.
[362] Nûr Sûresi, 24/35. Âyet. "İnciye benzer bir yıldız gibidir.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 344.
[363] "Ben gizli bir hazine idim bilinip tanınmak istedim."
[364] Fussilet Sûresi, 41/54. Âyet. "Bilesiniz ki O, her şeyi (ilmiyle) kuşatmıştır.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 471.
[365] "Ben gizli bir hazine idim."

insandur, şöyle ki anın cesedini mişkât eyledi ve kalbini zücâce kıldı ve sırrın misbâh ve nefsini fetîle idüp, rûhunu yâğ eyledi. Pes bu nûr u ilâhînin nârı ol mişkât ki bedendür, anın içindeki misbâha ki sırrıdur tecelli kıldı. Nitekim hazreti Resûl aleyhi's-selâm buyurur *innallahe halaka âdem fî tecelli fihî*[366] ve hem Hakk Te'âlâ ol tecellinin beyânında buyurur kim *Âllahu nurûs semâvâti vel ard meselu nûrihî ke mişkâtin fîhâ mısbâhun el mısbâhu fî zucâcetin ez zucâcetu ke ennehâ kevbebun durriyun yûkadu min şeceratin mubâraketin zeytûnetin lâ şarkîyyetin ve lâ garbiyyetin yekâdu zeytuhâ yudîu ve lev lem temseshu nâr nûrun ala nûr yehdîllâhu*

[75b] Es-surûru fî es-sabri ve nedametü fi'l aceleti[367]

lî nûrihi men yeşâu[368] ya'ni nûru misbâh Allah nûrundan zâhir olmuşdur. *Yehdîllâhu lî nûrihi men yeşâû*[369] didüği ya'ni Hakk Te'âlâ kendü nûrla münevver kıldı, diledüği kişinin misbâhını bu işâretdür ana ki mişkât ve misbâh her şahsa hâsıldur, amma Allah nûru her misbâha hâsıl olmaz. Amma her misbâh ki sırdur, rûhun yâğı nûrla münevverdür ve hem her şahsın kalb zücâcesi ol nûrânîyyetden aydınlık bulmuşdur ki ana akıl dirler ve dâhi ol nûrânîyyetin aksi mişkât ki bedendür, anın içini tâşını kuvâ-yı beşeriyle ve beş havâss-ı birle münevver kılur, tâ hatta şol tâ'ife kim her nesnenin ma'rifetini akla havâle kılur. Şöyle sanurlar kim kendülerin musâhibleri nûr-i hafî birle münevverdür, bilmediler ki her nûrânîyyet ki kendülerde buldılar, ol rûh yâğının nûru aksindendür, ol hôd mücâdur. Şöyle ki buyurdu *yekâdu zeytuhâ yudîu*[370] ana işâretdür, zirâ anın ma'nâsı budur ki, diler ki rûşen kıla amma kılmazdı, pes ol tâ'ifenin misbâhı Allah nûrunun nârından sevinmiş oldı, amma anların haberleri yokdur. Zirâ haberi ol kişinin olur ki bir vakit **[76a]** anın misbâhı nûr-i hafî birle münevver olmuş ola ve anun zevkini bulmuş ola, ol vakit ki sevine, anun haberi olur sevündüğinden ve illâ hiç haberdâr olmaz. İmdi Hakk Te'âlâ haber virir ol

---

366 "Allah Te'âla insanı yarattı ve onda tecelli etti."

367 "Mutluluk sabırdadır, pişmanlık acelededir." 48b'de de aynı başlığı kullanmıştır.

368 Nûr Sûresi, 24/35. Âyet. "Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu), nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 344.

369 Nûr Sûresi, 24/35. Âyet. "Allah dilediği kişiyi nûruna eriştirir.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 344.

370 Nûr Sûresi, 24/35. Âyet. "Onun yağı, nerdeyse, ışık verir.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 344.

tâ'ifeden kim birincisinin misbâhı Allah Te'âlâ nûrundan münevverdür ve birincisinin misbâhı ol nûrdan mahrûm olmuşdır, bu âyetde ki *e ve men kâne meyten fe ahyeynâhu ve cealnâ lehu nûran temşi bihî fîn nâsi ke men meseluhu fîz-zulumâti leyse bi hâricin minhâ.*[371] Pes ma'rifet-i şehvedînin şerhi budur. Ol mikdârca kim haber-i ibârete ve mahâl-ı işârete sığar *arafehâ men 'arafehâ cealehâ men cealehâ*[372] her şahs ki ol nûrla diri oldı. Fehm ider anı ki mütenebbibe olur. Nitekim buyurur *li yınzira men kâne hayyen*[373] ve her kim ol nûrdan mahrûm olmuşdur, ekser ana nice bin kez okuyup virüp indürecek olursan hergiz bir harf işitmez. Nite ki buyurur *inneke lâ tusmiul mevtâ*[374] pes bilgil ki rûh bedene ta'alluk dutduğı bu ma'nilerden ötürüdir ki eğer bu ta'alluk değilmişse pes rûha bu âletler ki gaynı[375] ve şehâdetini

[76b] Tevekkel alelallahi te'âlâ velâ tahaf[376]

anlarun vâsıtasıyla idrâk olmasaydı rûha ma'rifet hergiz hâsıl olmazdı. Lâ-cerem bu âletler gerekdür ki tâ ki rûh layık ola, sıfât-ı ulûhîyyet tecellisine ve Hakk Te'âlâ'nın zâtın ve sıfâtın bilmekde misbâhlık zevkini bula. Ekser yüz bin âkil dilese ki misbâhın nûrânîyyetinden ve nâriyyetinden haber vire, her ne kim dilerse cümlesi mücâzi olup hakiki olmaya, pes haber-i hakiki oldur ki fetîle ve yâğa haberin vire. Zirâ kim bunlar kendülerün vücûdların mahv idüp bezl eylemişlerdür, tâ kim ma'rifet-i şehvedi nûrânîyyeti ve nâriyyeti zevkinden çâşni bulalar. Nitekim bu hususda şem'e pervâne ta'n idüp eyitdi ki,

Şi'ir

Şem'yen oda yanduğuna taye idüp kılma gurûr
Kalbimin cûşına yakîn olmadın sen gerü tur
İlk üçi birle ulâş yâranına vasıl ola
Cân viren cânân bulur cândan çıkup ider zuhûr

---

[371] En'am Sûresi, 6/122. Âyet. "Ölü iken diriltiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu?", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 135. Âyette *yemşi* kelimesini *temşi* olarak yazmıştır.
[372] "Onu bilen bilir bilmeyen bilmez.", *Cehilaha,* kelimesini *cealeha* yazılmış.
[373] Yâ'sîn Sûresi, 36/70. Âyet. "Diri olanları uyarsın.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 434.
[374] Neml Sûresi, 27/80. Âyet. "Bil ki sen ölülere işittiremezsin.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 374.
[375] Gaybı olsa gerek. Kelimede ب harfi ن olarak yazılmış. Aynı kelime 76a varakta doğru yazılmıştır.
[376] "Allah'a tevekkül et ve korkma." 49b'de de aynı başlığı kullanmıştır.

Nesr

Ey sâhib-i nazar bu bir aceb sırdur ki bûd u küllî vesâ'it ve âlât gerekdür kim iş üzre olalar. Tâ ki can yâğı kendü vücûdunu fedâ eyleye amma fetîle hem bahanedür, arada tâ rûh vücûd-ı mücâz seni hakikate tebdîl ide ve nâriyyet-i hakiki vücûdı ki gizlüydi en izhâr **[77a]** eyleye, pes hakikatde, nite ki yâğ odun âşıkıdur tâ ki kendü vücûd-ı mücâz seni hakikate döndüre, ancılayın o dahi yâğın âşıkıdur tâ ki gizlü genci âşikâra kıla. İmdi *yuhıbbuhum ve yuhîbbûnehû*[377] sırrı budur ki *küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtü en u'rafe*[378] hakikati budur, eğer rûh fâniden bu âletları ve bu esbâbı hâsıl kılmasaydı ve bu müdrikâtı ki gaybı ve şehadetidür, ilâh getürmeyeydi hergiz tevhid-i ma'rifetde bu makama yetişmezdi ve Hakk'ın niyâbetine ve hilâfetine lâyık olmazdı ve emânet yüküne tahammül idemezdi ve Hakk Te'âlâ'nın cemâline celâline âyîne olmazdı ve hiç kimesne *küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtü en u'rafe*[379] hakikatine irişmezdi.

Nazm

Pes ta'alluk dutduğı bu cisme rûh
Kim beden içre bula rûhun fütûh
Kâlb içre kalb ki eyle nazar
Tâ mü'essirden bulasın sen eser
İşbu cisme ve işbu kâlb işbu rûh
Rabbini bilmek gerek bula fütûh
Çün bî-hamdillah ki var sende basar
Akılla bu asâra eyle sen nazar
Bilesin nârdur mü'essir kudretin
Hâlîkin pes anlayasın hilkâtın
Nire dindar işbu işârat anla bil

[377] Mâîde Sûresi, 5/54. Âyet. "Sevdiği ve kendisini seven.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s.110.
[378] "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim."
[379] "Ben, gizli bir hazine idim; bilinmek istedim ve bilineyim diye mahlûkâtı yarattım."

[77b] İrci’ ilallâhi te‘âlâ ve tub ani’l-emrillezi kasedte[380]

Kendü nefsin bilmesine bağla bil
İşbu asârı ki gördün sen hemân
Bir mü’essir din durur zâhir nihân
Gerçi eser hadsiz mü’essirdir ahad
Ki ol durur Allah vâhid hem samet
Ki iki olmaz mülke şah vâhid gerek
Birliğine çok anın şâhid gerek
Vâcib Hakk ki ayân oldur kadim
Vâhid ferd sameddür ol kerim
Hakk bildik çün ki Hakk vâhid durur
Birliğine cümlesi şâhid durur
Çünki bildik râst kim Hakk bir gerek
Tâ‘atine kul hakkın hâzır gerek
Anla asârı eserden sözi kes
Ol mü’essir tâ‘atına eyle heves
Ol seni bir hâkken gûyâ iden
Akl u cânın viriben gûyâ iden
Sana tâ‘at itdi emr kılasın
Kendü nefsin tâ neyüben bilesin
Kılmayasın süflîde âb u kil durur
Kilde kalanın işi müşkil durur
Varken ol cennet dâru’n-na‘îm
Hâr hâşâk içre oldun sen mukîm
Bu heyulâ gül-henini eyle terk
Hidmeti Hakk’a belini bağla berk
Terk edersen bu heyulâ külhenin
Bulasın firdevs-i i‘lâ gülşenin
Çünki şekksiz sırdur o sâf beşer
Hayra düvrş senden ırâk ola şer

[380] “Allah’a dön ve niyetinden tövbe et.” 50b’de de benzer başlığı kullanmıştır.

Virme nefs arzusunı ki olur le'im
[78a] Dost sanma ki öldürür düşman azim
Nefs ki uyma sakın seni azdurur
Kim bu nefse uymaz kişi ki azdurur
Nefsini emmâre durur çünki ejdehâ
Değme merdân bulmaz andan rehâ
Nefsini besleme ki oldur çünki mâr
Beslesen ejder olup seni yudâr
Kâmilisen nefsine virme dilek
Kıl zebûn ki dutuna huy-ı melek
Nefs ki itsin mülk hû pür-hüner
Arş-ı âlâdan kılasın sen güzer
Böyle diyip size boş virse
Oldı sakin ol zaman anla ve pes
Dinle imdi bir ma'ârif dahi sen
Vir salavât Mustafâ'ya yâ hasen

El-faslu's-selâsun otuzuncu fasl sülûk-ı vüzerâ ve ashâb-ı kalem-i zurafâ zikrindedür. Kaçan ki ol şeyh pîr seninde pûş bu ma'kûl kelâmı söyliyecek ma'ârifden haber açup bu vechile sohbet eyliyecek gördiler ki, ol pîr-i aziz turduğu yirden gayb oldı. Mevlânâ hüdâvendigâr hazret ve cemî' ana bir uşeyyâ Sultân Alâ'addin meclisinde oldım, hâzır olan pîr bir nâ-bildiler ki size pûş yire Hızır-ı hazırdur, andan Hızır'ın mübârek yüzün gördüklerine Hızır'la sohbet itdiklerine ilmü'l-ledünden haber açup duyup işitdüklerine şâhid olup Hakk'a

[78b] Favvid emreke ilallahi te'âlâ vezheb ilâ hacetike feinnehâ makdiyyetün[381]

hamd idüp, şükr itdiler. Andan ilmü'l-yakîn bildiler ki, Şems-i Tebrizî hazreti dahi Hızır-ı sânidür, Hızır-ı hâzırûn akrânıdur. Hemândem yirlerinden turup istediler ki Şems hazretlerinin mübârek elin öpüp izzet-i hürmet kılalar ve lakin Şems-i Tebrizî yirinden turup bunlara nevâht kılup Allah'ın vahdânîyyetine ve Muhammed'in nûr-i

[381] "Sen işini Allah Te'âlâ'ya havale et ve ihtiyacın neyse ona yönel. Zira o takdir edilmiştir." 51b'de de aynı başlığı kullanmıştır.

şerifine and virdi ki, kendüye iltifât kılmayalar ve hürmet-i izzet itmeyeler, anlar dahi sakin olup yerlü yerinde ki oturdılar, andan Sultân Alâ'addin vezîri sâhibü'l-hayr endîş hidmet-i Hakk'a tâleb ayağ üzere turup hidmete yüz urup Allah'ın azametine and virüp, eyitdi ki mübârek ismin nedür ve mevlüd aslun ne yerdendür? Diyüp **suâl** idecek. **Cevâb** virdi ki ismimüz Şems'dür ve mekân-ı mevlüdimiz Tebrizî'dedür diyüp, andan sâhib yine suâl itdi ki yâ Şems-i Tebrizî ey mürşid-i aziz ve ey kalbi pâk-temiz lûtf idüp bize vüzerâ sülûkundan haber vir, işidelüm nasihatgile âmel olup Hakk'a lâyık iş idelüm, dünya pâdişâhlarına **[79a]** pâdişâhın bire yüz diyecek. Cevâb virüp eyitdi ki ey sâhib-i pâk-din ve ey vezîr-i sultân Alâ'addin yakîn bilgil ki vezîrlik saltanata yardur ve hem memleketin rükn-i azamdur ve pâdişâda vezîr-i sâlih-i sâhib-i rây-ı müşfik kâfi âlem âmel gerek. Pes mutlak pâdişâhlık Hakk Te'âlâ'nındur ki hiç vezîre ve müşire muhtâc değildür. Zirâ ki anın şibh ve misli ve nazîri yokdur bâki kılanı eğer enbiyadur, aleyhimü's-selâm hazret-i izzetden vezîrlerle kim *vec'al lî vezîren*[382] ya'ni bana bir vezîr-i kerâmet kıl kim arkam anınla kavî ola. Resûl-i hazret-i aleyhi's-selâm buyurur, *vezîrâni fi's-semâi ve vezîrâni fi'l-erd feemmâ vezîrâni fi'l-sem'i Cebrâîlu ve Mikâîlu ve vezîrâni fi'l-erd Ebû Bekrin ve Umeru radiyallahu anhumâ*[383] çün memleketde vezîr-i kâmil muharrem hâkim olmaya, memleketin zeyni ve safâsı olmaz. Pâdişâhlığın misâli bir çâdır misâli gibidür ve anın direği sâhibi Râbb'dur ve tınâbları beğlerdür ve ba'zısı avlu ve ba'zısı keçe olur ve kalan kişiler ol ırâk tınâblardur ki halka olmuş ola haymenin çevresinde ve nâ'ibler

[79b] Kullu emrin leyse fîhi rıdâullah fe'ctenibhu[384]

ve âmiller ve kalan ashâb ol tınâblar gibidür ki serhaddinde ola ve hakikatde ol haymenin mîhları pâdişâhın adlidür ki hayme anunla kâimdür. Eğer beğler vezîrler ve leşker bisyâr ola amma saltanat kuvvet dutmaya adlsiz. Nitekim haymenin direği tınâbları temâm olur ve lakin mîhsız karar dutamaz. Mâdem ki bu tarafda bir mîh eksük ola anın noksânı haymede zâhir olur. Nitekim hazret-i risâlet aleyhi's-selâm

---

382 Tâ Hâ Sûresi, 20/29. Âyet. "Bana bir vezîr ver.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 300.

383 "Gökte iki vezîr ve yerde iki vezîr vardır. Gökteki iki vezîr; Cebrâil ve Mikâil'dir. Yerdeki iki vezîr ise; Ebû bekir ve Ömer'dir. Allah her ikisinden de razı olsun." Tirmizi, *Menâkib*, 17' de geçen zayıf bir hadistir.

384 "Allah'ın rızası olmayan her işten kaçın." 52b' de de aynı başlığı kullanmış.

buyurur ki *el-Mülkü yebkâ ma'a'l-küfri ve lâ yebkâ ma'az-zulm*[385] çün vezîr saltanatı haymesinin direği mesabesindedür. Pes ne denlü ki yüceden ve âlîden vezîr gerek kim ola memleket dahi ziynetlü ve heybetlü olur ve lakin vezîrdür. Lakin dört haslet kendüye kâr eyleye **biri** toğruluk ve **biri** yücelik ve **biri** sâbit-i kadem ve **biri** tahammül idüp, yük götürmek. Nitekim bu nesneler direkde vardur, andan dahi olmak gerek. İmdi vezîrin dahi üç hâli vardur, **evvel** hâli Hakk'la kendü arasındadur, **ikinci** hâli pâdişâhla kendü arasındadur, **üçüncü** hâli kendüyle ra'iyyet ve leşker arasındadur. Bu üç hâlin her birisinde gerek ki ol dört **[80a]** hasleti saklıya ve anınla amel ide, her bir hâle münâsib ma'niyle. Meselâ **evvelki** hâli, Hakk'la kendü arasındadur, toğruluk itmekdür, bu ma'niye kim Hakk Te'âlâ buyruğunda mustakim ola. Nitekim Hakk Te'âlâ buyurur kim *festekim kemâ umirte*[386] rast ola, nitekim sana buyurmuşlardur, ya'ni şeri'at ve tarîkat rast ola, sırât-ı Hakk tarafını ri'âyet eyleye ve andan ihtirâz ide ki sûretde halka toğruluk ola ve Hakk Te'âlâ tarafını mühmil koya ki dükeli eğerliğün başı budur ve lakin Hakk'la işi rast ola, eğer halk tarafında eğerlin olursa hiç andan gam yemeye *mâ kâne lillâhi*[387] *kâne illâhi lâ*[388] ve amma ki yücelik hasleti himmetinde ola. Ya'ni himmeti yüce ola ki dünyanın bize gelirine ve câh ü mâl ve mansıbına aldanmaya ve bâşın bu cîfesine indürmeye ki *ed-dünyâ cîfetün ve tâlibuhâ kilâbun.*[389]

Nazm

Cîfedür dünya misâl ey kâmyâb
Tâlib olandur ana hemçün kilâb
Cîfeye tâlib olan âkil değil
Fâniye gönül viren kâmil değil
Nefsine uyma sakın amâdedür
Kim ana meftûn olan bi-çâredür
Çün behîmî nefs olur ister alef

---

385 "Mülk küfür ile devam edebilir, ama zulüm ile devam etmez", Râzî, *e-Tefsîru'l-kebîr,* XVIII, 76, Süleyman Ateş, **Yüce Kur'an Çağdaş Tefsiri**, İstanbul 1989, VI, 349.
386 Hûd Sûresi, 11/112. Âyet. "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 220.
387 Meryem Sûresi, 19/35. Âyet. "Allah'a yakışmaz.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 292.
388 "Allah'a yakışmaz."
389 "Dünya bir leştir, ona talip olanlarda ancak köpeklerdir." Hadis-i şerif

Yâ sab‘idir dâ’im ider cân telef

[80b] Ütrük hâze’l-emre fe hüve hayrun leke[390]

Var riyâzet birle anı çâker it

Seb‘iken horu ve zelil ebter it

Nefsin idersen ger melek-hû ehl-i kemâl

Hoş mülk sen devletin görmez zevâl

Ne mülk ki oldun melek ey pür-hüner

Ne felekden idesin arşa güzer

Ve dahi bil ki dünyanın câh u mâlını yol yarağın bil ki zâd-ı râhiledür ve ömr günlerinin müddeti hacc anların bile ve eceli vakf-ı arafât misâlinde bile ve kendüye Beytüllah ki Kâ’be’dür ana kasid ve zâ’ir i‘tikad eyleye ve yakîn bile ki kadir ehli ana anunçün virdiler kim nefs-i emmâre sıfatların beriyyesini anınla kat‘ ide. Kasd itdüği Kâ’be’nin arasında hicâb-ı nefs-i emmâre beriyyesidür. Pes ana ol kişi tabiat Bağdâd’ında arz ve şattının kenârında karar itse ve her gün develerini düzüp, koşa ve dahi sefer âletlerin düzetse ve şehvât şarâbından kendüye mest-i gaflet kılsa, bu böyle iken hâcılar göçse ol bî-haber kalsa, ana değin ki hacc mevsimi irişse huccâc hacc idüp, gerü dönse nâgâh bu gafletden eylese ol kişi ne görür ki elinde harmân yeli ve başında hacâlet toprağı ve gözünde hasret suyu ve gönlünde nedâmet odı kalmış hemân. **[81a]** Pes imdi bu vâkı‘a anındur ki dünyanın câh u mâlı ki sa‘âdet-i ebedîyyeye vesile idi. Ol kişi anı mühmil ve zayi‘ koya ve andan bu nefsâni kışlağâ kâni‘ ola. Amma anlar ki ne‘ûzubillah bu dünyanın esbâbını heşt behiştin derecâtına ve Hakk Te‘âlâ’nın kırebâtına vesile idi. Vardılar anı hevâ-yı nesfânî Hindustân’ın seferine zad-ı râhiledür dirler ve şehvât-i hayvanîyye vesile itdiler, lâ-cerem maksadı ve maksûd yolundan ırâk düşdiler ve hergiz vassâl Kâ’be’sine irecek değillerdür. *Evvelin kel en’âmi bel hum edallu sebîlâ*[391] mertebesinde kaldılar, anların ba‘zıları bu oldı ki *zerhum ye’kulû ve yetemetteû ve yulhihimul emelu f*e *sevfe y*a*’lemûn*[392] pes çünkim kişi himmetin âlî dutsa bu fâni bezeklere mağrûr olmaya ve nazarın âhiret derecâtına ve âlî makamlara ilete ve dünyanın câh u mâlını Hakk Te‘âlâ hazretinde

---

[390] “Bu işi terketmen senin için daha hayrlıdır.” 53b’de de aynı başlığı kullanmıştır.

[391] Furkan Sûresi, 25/44. Âyet. “Onlar hayvanlar gibidir, hatta onlar yolca daha sapıkdırlar.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 354.

[392] Hicr Sûresi, 15/3. Âyet. “Onları bırak; yesinler, eğlensinler ve boş ümit onları oyalayadursun. (Kötü sonucu) yakında bilecekler!”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 247.

kurbet bulmâğ içün vesile durur ve amma isbâtı hasleti ol ma‘niyedür ki din işinde yakîn dürüst ola ve kadim-i sâbit ola ve ol işi ki Allah Te‘âlâ içün kılup, halkçün

[81b] İzâ teveccehte ilallâhi bi’s-sıdki[393] fallahu hayrun hâfizan[394]

kılmaya ve halk-ı melâmet itdüğiçün ol işden yüzün döndürmeye ve kimseden korkmaya ki Hakk Te‘âlâ hâsıllarının sıfatıdur *yucâhidûne fî sebîlillâhi ve lâ yehâfûne levmete lâim*[395] ve bir haslet dahi tahammüldür ve ol ma‘niyedür ki şeri‘at-ı teklîfâtının emâneti bu gün götürmekte kabletün tahammül ide zirâ ki, gök ehli an götürmekde âcizlerdür niteki kelâm-ı kadimde buyurur ki *innâ aradnâl emânete alâs semâvâti vel ardı vel cibâli fe ebeyne en yahmilnehâ ve eşfakne minhâ ve hamelehâl-insânu, innehu kane zâlumen cehûlâ*[396] pes sabr idüp bahâdırlık göstere, emânete hıyânetlik itmeye tâ ki anın kademi Hakk Te‘âlâ yoluna sülûk itmekde muhkem ola ki ana değin ki hitâb irişe *innâllehe ye’murukum en tueddûl emânâti ilâ ehlihâ.*[397] Pes ol emânet dutmak bahânesiyle yüzi âk Hakk Te‘âlâ hazretine yol bulup içerü gire.

Nazm

El-emânet el-emânet yâ vezîr
Râstbin olgıl emîn yâ beşir
Ahiret emrinde komayıp kusûr
Dünya işinde halka olgıl dest-gîr

Amma ikinci hâli ki vezîrle pâdişâh arasındadur. Hemân ol dört hasletdür ki anlarunla âmel ider. **Evvel** toğrulukdur, ol ma‘niye ki **[82a]** zâhirin ve bâtının pâdişâhla bir eyleye ve içini hıyânetden ve gıll ü gışşdan sâfi kıla ve anın hidmetinde nifâkla zindegânî kılmaya. Niteki huzûrunda kendüyi hoş gösterir ancılayın, ardınca dahi kendüyi eyle duta ve her eyü yâtlı ki pâdişâhıdur ve işler sadakatü’l-emr diye ve

393 “Allah’a sadık (dürüst) şekilde yönelirsen.”, 54b’de de aynı başlığı kullanmıştır.

394 Yûsuf Sûresi, 12/64. Âyet. “Allah en hayırlı koruyucudur.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 229.

395 Mâîde Sûresi, 5/54. Âyet. “(Bunlar) Allah yolunda cihad ederler ve hiç bir kınayanın kınamasından korkmazlar (hiçbir kimsenin kınamasına aldırmazlar).”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 110-111.

396 Ahzâb Sûresi, 33/72. Âyet. “Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluğundan) koktular. Onu insan yüklendi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 418.

397 Nisa Sûresi, 4/58. Âyet. “Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 82.

anın mizâcın saklıya ve çünki taşra çıksa anın sevilsin diye veyâhud kimseye şikâyet itmeye. Tâ anı halk diline bırakmayaya çünki dilese tamadan ötürü bir kişiye hayf eylemeye, pâdişâh üzerine bahane kılmaya, ol böyle buyurdı dimeye ve kendüye günahsız göstermeye. Zirâ bunlar nifâk ve hıyânetdür, pes toğruluk ve ihlâs ve emînlik oldur ki ol nesne ki pâdişâhın salâhına yaraya ve hem savâb rây ol ola ki anın hazretinde bir dibâce hûb latif ibâdetle ve saltanat adın sıkıldıkdan sonra bir sabit vaktinde anı araza kıla ve eğer pâdişâh anın sözine i'tirâz yeh istidrâk itse anı nehiy itmeye ve pâdişâhı tahtiye kılmaya ki pâdişâhın ferâseti kâmildür. Nitekim dimişlerdür *kelâmü'l-mülûk mülûk*

[82b] Lâ tahaf fe'innellahe mâ'eke fî haza'l-emri[398]

ül kelâm[399] ya'ni pâdişâhların kelâmı kelâmların pâdişâhıdur. Pes anın sözin rızâ göstere ve kendünin kelâmına âşık ve mu'tekid olmaya, eğer anın kelâmında kelâm ziyâde olsa te'enni birle arza kıla ve asla (?) red itmeye, fi'l-cümle hak kelimesini geçürtmeye. Amma pâdişâhın vaktin ve fırsatın gözede tâ ki melâlet vaktinde ve gazab vaktinde dimeya ki sözi makbûl ola ve ol nesne ki hakdur ve salâh ve savâb anda var. Pâdişâha latîf hileler birle a'lâm ide tâ ki ihlâs ve toğruluk tarîk ziyâde ola, amma ikinci haslet ki yücelikdür, pâdişâh hazretinde yüce himmetle zindegânî kıla ve rekiklikle ve tabi'at sebebiyle fâsıd tama'lar itmeye ve nazarın hiç bir kimseye bırakmaya ve dürlü dürlü iltimâslar kılmaya ve kendüye azizü'n-nefs ve kâni' duta ki tâ pâdişâhçün ferâset nûrıyla bu ahlâkı anda müşâhede kılsa gerek nazârında makbûl ve mahbûb olur ve hidmeti kerâmeti nazârında ziyâde olur ve eyü adı cihânda yayılur ve her ne ki maksûdsa andan ziyâde ahsen vechle **[83a]** hâsıl olur ve yüzi sûrî artar.

Nazm

Bu vezâret işi müşkildür be-gâyet kâmkâr
Denmesinden râzı olmaz halk-i âlem şehriyâr
Âsaf-ı devrân gerekdür yâ Manuçehr-i zamân
Ki eylüğiyle ana anı halk-ı âlem devr kâr

---

398 "Korkma, çünkü bu işte Allah seninle.", 55b'de de benzer başlığı kullanmıştır.
399 "Padişahların sözü, sözlerin padişahıdır.", Eski bir Arap atasözü.

Amma üçüncü haslet ki sebâtdur, gerekdür kim pâdişâh-ı vefâdâr vücûb-ı ahd ola, kademi sâbit ola, eğer pâdişâhın mu‘ârızları ve mu‘ânidleri diler sana anı dürlü dürlü esbâbla aldayılar, pâdişâh huzûrundan ırâk düşüreler, gerek kim hiç birisinle aldanmaya, eğerçi ana çok mâl-hâh araza kılsalar hiç birine iltifât idüp, vefâ ve sebât-ı tarîkinden kademini zâ’il kılmaya. Amma dördüncü haslet ki, tahammüldür, gerekdür kim yük götürici ve sâbır ve gayûr ola, eğer ki pâdişâh gazab hâlinde ve tizlik vaktinde her ne ki itse ve dise ana yağız ne gerek kim latif-i sükûnet birle anun elinde temelluk ide ve ol kelimâtı ide ki anun gazabı odını teskin ider ve ol kelimât ki hışm ve haseddür, arturur andan ihtirâz eyleye ki pâdişâha çünki bir vâkı‘a yetişse yâ bir hâdise vâki‘ ola, düşmanları tarafından eğer sabr ve sükûnet ve sulh u tedbir

[83b] Ahlis azimeteke fî talebike ve sahhih mu‘âmeleteke me‘allâhi ve ibâdihi[400] vasbir sabran cemilen[401]

anı def‘ itmek mümkün olursa ki, pâdişâh çünki kıtâle ikdâm itmeye eyle ide kim *es-sulhu hayr* [402] ve eğer ilâc ana bir nesnelerle olmıyacak olursa, kılıçla olursa hem anı itmek gerek, pâdişâhı harbden men‘ itmeye hususâ ki kâfir cengi olsa vezîre gerek kim ol kıtâle pâdişâhı kandıra ve haris kıla, eğer ki pâdişâh korksa anın havfnı gönlünden getüre ve anı emîn var kıla, Hakk Te‘âlâ’dan feth ve nusret yetişmekde. Nitekim kelâm-ı kadiminde buyurur *illâ en hizballâhi humul gâlîbûn*[403] ve eğer çerisi az olsa anın kalbine bu âyet girmeyle takviyet vire ki *kem min fietin kalîletin galebet fieten kesîraten bi iznillâh vallâhu meas sâbirîn*[404] ve her ahvâle gerek ki dine ve mülke ve ra‘iyyete yarar nesneleri anın elinde ....[405] kılmaya ve hayrâtı delâlet ve i‘ânet kıla tâ bu ....[406] ana meded eyleye ve çün vezîr bu edeb ve bu ahlâkla bezenmiş ola, pâdişâhın arkası anunla kuvvet dutar, anlardan olur ki Hakk Te‘âlâ minnet kıldı. Musa peygambere sem‘i nitekim buyurdı **[84a]** *se neşuddu adudeke bi*

---

400 “Kalbinde niyetinde samimi ol, Allah’a ve O’nun kullarına karşı doğru davran.”, Aynı başlığı 56d’de de kullanmıştır.
401 Meâric Sûresi, 70/5. Âyet. “(Resulüm!) Sen şimdi güzelce sabret.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 572.
402 Nisa Sûresi, 4/128. Âyet. “Sulh (daima) hayrlıdır.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 93.
403 Mâîde Sûresi, 5/56. Âyet. “Üstün gelecek olanlar şüphesiz Allah’ın tarafını tutanlardır.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 111. Âyette, *feinne, illa en* olarak yazılmış.
404 Bakara Sûresi, 2/249. Âyet. “Nice az sayıdaki birlik Allah’ın izniyle çok sayıdaki birlik çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle birliktedir.”, **Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 40.
405 Silik okunamadı.
406 Silik okunamadı.

ahîke ve nec'alu lekumâ sultânen[407] amma üçüncü hâli ki, vezîrle ra'iyyet ve haşem arasındadur, gerek kim hemân gerü ol dört hasleti saklıya ve ri'âyet kıla, ol toğrulukdur, ra'iyyet ve haşem birle ol ma'niye ki anların ahvâline müşfik ola ve dâ'im anların gammın yirine meşgûl ola. Şöyle ki dâ'im râhat olalar ve anların üzerine ağır yük urmaya ki eğer pâdişâhın nihâdında mâl cem' itmek hırsı zâhir olursa, zaruri zulm ve bid'at komağa başlar ve leşkerin tutulmağı artmağa başlar. Lâ-cerem leşker bî-berk olur ve hem ra'iyyet harâb olur, çünki ra'iyyet harâb ola vilâyet dahi harâb olur ve çün leşkeri bî-berk ola ıklîm dâ'im zelzele içinde olur ve âfetler ve fitne ve azîm haller zâhir olur ki herkez andan sonra yeryüzündeki hazinelerle anı def' itmek mümkin olmaz. Pes vilâyetin ve ra'iyyetin âbâdanlığı kaygusunda olmak gerek ki leşkere meded ola vakta ki leşkerin berki temam ola ve gönlü hoş ola, pâdişâhlık ve memleket zelil olmağa başlar ve düğeli cihân hazine olur ve padişâha ve hem vezîre eyle gerek kim mülkün

[84b] Es-sabru matiyyetu'l-ferah lâ ta'cel tecidi's-surûra[408]

içinde bid'atlar komaya ki ol dostluk değildür. Bil ki düşmanlıkdur, pâdişâh bed-nâm olur dünyada ve âhiretde belki gücü yetdikce dürüşe ki idrârlar (?) ve sadakalar arta ve keremi e'imme ve zühhâda ve ibâda ve din ehline irişe ki, bu nesneler saltanatı dâ'im dutar ve âhiretde kurbân ve derecât ve edeb kılur. Vezîr kendü hâssasından böyle gerek kim hayrâta dürüşe ve dergâhını hâcet ehline dâ'im açuk duta ve taraf-girlü ve dâr gönüllü olmaya ve halka tekebbürlük itmeye, bilen halkla ve hoş keremle ve mürüvvetle halka zinde-gâni kıla ve bir haslet-i yücelikdür. Gerek kim ra'iyyet ve haşem birle himmetin yüce duta, zinde-gâni kıla, şöyle ki hidmet ve rişvet tam'an anlardan itmeye ve muttasıl keremin ve mürüvvetin anlara erişdire.

Nazm

Mâ ü menden kâça hodbin olmaya
Hışm idüben kibr ü kini kılmaya
Sehvle cürm ideni afv eyleye
Değme kişi suçuna ol kılmaya

---

407 Kasas Sûresi, 28/35. Âyet. "Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size öyle bir kudret vereceğiz.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 379-380.

408 "Sabır feraha vesiledir, acele etme ki mutluluk bulasın.", 57b'de de aynı başlığı kullanmıştır.

Amma üçüncü haslet sebâtdur, gerek kim haşem ve ra'iyyet birle sâbit-kadem ola, sevretde tura, vakta ki beriki tertîb itse bir âmili **[85a]** bir iş üzerine nasb itse yâ bir mansıbı bir kişiye tefvîz itse anı tağyir ve tebdil itmeye ve sâhib-i garaz kişilerün sözin dinlemeye tanıksız. Nitekim buyurur, *yâ eyyuhâllezîne âmenû in câekum fâsikun bi nebein fe tebeyyenû en tusîbû kavmen bi cehâletin fe tusbihû âlâ mâ fealtum nâdimîn* [409] ve çünki bir kişinin hâyinliği sâbit olsa elbette anda hiç kâhillik itmeye ve ana cezâ itmekde ihmâl itmeye ve dâ'im gözde ve kimseyi rüşvet ve hidmet sebebiyle yoldan ma'ni itmeyeler ki anlar hakkı öreticilerdür ve dahi vezîre vâcibdür ki çün bir kişi şugla yâ bir amele yâ bir mansıb nasb itmeğe istese ihtiyât ide anın istihkâkına göre iş buyura ki, din ve dünya mansıblarının cem'isinde halel ve noksân bu vechden hâsıl olur ki, işleri ve mansıbları müstahaklarına virmeyeler. Belki bir kişiye vireler ki anlar hidmet ve rüşvet birle dergahâ yerimizdi alındırmuşlardur ki, anların ehliyetine ve istihkakına hiç nazar itmezler, anların ki istihkakı ve ehliyeti vardur himmeti yüceliğinden ve izzetlerinden ve din gayretinden

[85b] Lâ surûra li'amelin leyse fîhi rızaullahi[410]

her beğin dergâhına varup, tavâf itmediler ve her ehl nâ-ehle hidmet itmediler. Lâ-cerem hak müstahikkine irişmedi vebâli ve muzlimesi pâdişâhın vezîrin üzerine oldı. Pes pâdişâhlara vâcibdür ki her iş ehlini taleb kılalar ve anın istihkâkına göre iş buyuralar. Tâ ki din mansıbları ehliyetsiz kişiler eline düşmeye, vezîrlerin ve hâcıların ve nâ'iblerin her ne kim taksîrı vâki' ola anı teftiş edip sora ve ehl-i fakiri ve diyânet ehlini taleb kıla, fakir olanları bucaklarda zâyi' olmaya ki fâsıd tama' birle işleri ve mansıbları nâ-ehillere buyurmıyalar.

Nazm

Kâmile kemlikle itmeye kahır
Câhile câh virüben itmeye mehr
Her kişinin mertebesin gözleyüp
Ana göre himmetiyle ide mihr

[409] Hucurât Sûresi, 49/6. Âyet. "Ey imân edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 508.
[410] "Allah'ın rızası olmayan işte hayr yoktur.", 58b'de de aynı başlığı kullanmıştır.

Amma dördüncü haslet tahammüldür, gerek kim vezîr şol haymedür ki gibi ola ki cemî‘-i haymenin bunın ol çeke pes ol dahi ra‘iyyetin ve leşkerin ve memleketin yükini şefkati ve himmeti arkasında çeküp götüre ve rahmet nazarıyla ra‘iyyete nazar ide ve eğer anlardan anın hakkında nice hurdavât vücûda gele. Derhâl afüvv sıfatına pîş duta ve hilm ve tahammül göstere. **[86a]** Meğer ol nesnede mülk ziyânı ve hilelidür ki pes anun tedâriki ve cezâsı vâcibdür ve hem gerek ki tabi‘atına melâlet birle yol virmeye ki anun sebebi ile ber-vech-i sezâyiş kıla ki dost düşman anun ahvâlini gözedüp, sorarlar sonra şermsâr kalurlar. Her halel ki ba‘zı din içinde ve ba‘zı dünyâvîdür, vâki‘ olmazdan öndin anun tedârikine meşgûl ola ki vâki‘ olacak anun tedâriki düşvârdur ve her niyyeti hâlis kıla. Bu denli pâdişâhın ve ra‘iyyetin hizmeti Hakk rızâsı içün ve hazrete yakîn olmâğiçün işleye, tâ bu râhatlık benden bir mü’mine yetişe diyü i‘tikad eyleye yâhud bir zâlimi zulmünden ma‘ni idim ve anunla Hakk’a takarrüb kesb ideyim diyü kıla. Nitekim hâce aleyhi’s-selâm buyurur ki *unsur ehâke zâlimen ev mazlumen kile yâ resulellah nansuruhu zalimen fekeyfe nansuruhu zâlimen kâle temneuhu minez zulmü fezâke nasruke iyyâhu*[411] pes her sa‘y ve tahammül ve sabr ve toğruluk ve sebât ve emr ü nehiy ve adl ve hidmet ve tevâzu‘ ve renc ü meşâkkat ve dahl ü harc ve dimek ve işitmek dost düşmanla ve hâss-ı âmele bularak her birini ki işlemek ola Hakk Te‘âlâ hazretinde makbûl ola *innellahe tayyibün lâ yekbalü illet tayyib*[412] buncalayın kalan âmiller ve nâ’ibler ve kalem ehli

[86b] Es-selâmetü fi’l-ikâmeti ganimetün lâ ta‘cel[413]

her birisi kaçan kendü işlerini diyânet ve emânet birle yerine getüreler. Hakk Te‘âlâ tarafın ri‘âyet ideler ve ra‘iyyetleri rahat kılsalar her biri bir kurbet ve bir rif‘at olur. Hakk hazretinde imdi vezîre cemâat eyle gerek ki evrâdı ve evkatı dahi ola, giceler turmak gibi ve zikre meşgûl olmak gibi sabahda ve ahşamda ve asrda tâ anlardan olalar ki Hakk Te‘âlâ anları medh ider ki *yed’ûne rabbehum bil gadâti vel aşiyyi*

[411] Rasulullah, “zalimde olsa mazlum da olsa yardım et,” dedi bunun üzerine “Ey Allah’ın resülü, mazluma yardım ederiz ama zalime yardım nasıl olur” denildi. Rasullullah şöyle cevab verdi; “onu zülmünden alıkoymandır ki zalim kardeşine yardımın işte budur.” Hadîs-i Şerif.
[412] “Dikkat edin, Allah iyidir güzeldir; ancak iyiyi güzeli sever.”
[413] “İkametteki selamet bir ganimettir. Acele etme.” 59b’de de aynı başlığı kullanmıştır.

yurîdüne vechehu[414] ve eğer gündüzün temâmını *lâ ilahe illallah*[415] zikrine meşgûl olıbilürse gelmekde ve gitmekde turmakda oturmakda, temâm devletlü sıfatında ola ve anlardan ola ki buyurur *ellezîne yezkurûnallâhe kıyâmen ve kuûden ve alâ cunûbihim ve yetefekkerûne*[416] birle amel kılup âmil ola tâ kim ol vezîr dünya meliki katında yer idinüp müşir-i kâmil vezîrliğe kabül ola ve hem Allah Te'âlâ dergâhında ma'rifet mâ'delet birle kurb u Hakk'a vâsıl ola.

Nazm

Kurb-ı Hakk'ı istersen dest-res
Ma'rifet bilmekliğe eyle heves
Kurb gerekse dâ'im eyle ma'rifet
[87a] Zulmu ko kim anda sığmaz bu sıfat
Mâ'deletle hâsıl eyle ma'rifet
Cehli terk it ger sanursın âkıbet
Âlem-i Hakk'la gönlünü ma'mûr it
Mâ'deletle râhını bir nûr it
Böyle diyüp Şems-i Tebrizî ol zaman
Sâkin oldı hoş edeble pes devân
Sohbeti kim anda âhir itdi pes
Dün sürilüp subh demde yetdi pes
Şems-i Tebrizî aldı icâzet gitdi hem
Dağulur sohbet gider hayl ve haşem
Sonra Mollâ hazretine geldi Şems
Erliğin gösterdi arza kıldı Şems
Kıssası meşhûr olur anlar emir
Söylemek hâcet değil bilür müşir
Bu risâle sanma kim kıssa durur
Kıssadan maksûd olur hisse durur
Hisse bu ki şerh olundı ma'rifet

414 Kehf Sûresi, 18/28. Âyet. "Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 282.
415 "Allah' tan başka ilâh yokdur."
416 Âl-i İmrân Sûresi, 3/191. Âyet. "Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 70.

Ehl-i dil okuya bula takviyet
Hayrla Firdevsî'yi yâd eyleye
Fâtihayla rûhunı şâd eyleye
Der beyânı temsilât
Bir mesel vardur diyim dahi sana
Dâsitâni mâzi
Çün benefşe gûşunı dutgil bana
Konya şehri bu cihândur fi'l-mesel
Ki ol cihânın misli tendür mahasal
Şah Alâ'addin olur rûhun dahi
Tâbi' rûhun kuvvâsı yâ ahi
Hazreti Şems olur aklın yakîn
[87b] El-feracu karibun yekûnu inş'allah[417]
Tâb'idür ehli diller pâk din
Hazreti Mollâ olur nefse bedel
Akıl anı te'dîb ider hem mâhasal
Nefs eğer key aklın te'dîb ide
Gıllü-gışdan pâk key tehzîb ide
Bundan efdal dahi vardur bir mesel
Nakl ideyin anlagıl sâhib-i kemâl
Nefs-i insan bedende ey hümân
Ol beden şehrine vâlidür temâm
Fi'l-mesel aklın durur ana vezîr
Kuvveti fikriyye olur ana müşir
Bu cevârih bu kavâhir her ne ki var
Heb ra'iyyetdür ana u pişe-kâr
Kim ana hidmet kılan şehvet durur
Dileğin virmek ana hidmet durur
Bu gazabdur kapusında bir avân
Halka zulm u kahr olur işi hemân

[417] "Kurtuluş yakındır. Allah'ın izniyle istediğin olacak." 60b' de de aynı başlığı kullanmıştır.

İkiside ol vezîre olur adû
İster irgüre zarar ol tende hû
Vâliye ki olur vezîr ol müşir
Anların dutarsa öğüdin ger-emîr
Ol gazabla şehvete te'dîb ider
Kendü ahlâkın şah tehzîb ider
Nâshın nushun dutarsa pes o şâh
Şekk değil rahmet kılur ana İlah
İşbu fâni memleketden ki ayrıla
Dahi yeğrek pâdişâhlık virile
Mülk-i kudsin içre olup ol mukîm
Bulsa durur rûh reyhân-ı na'îm
Akl u fikrin şehvet iderse zebûn
[88a] Şehri virân ola hem kendü mecnûn
Nice insan bil asl hayvan ola
Dünya ve ukbayada ana hüsrân ola
Mülk-i virân kendü mağbûn olıser
Nefs-i gâlib akıl meftûn olıser
Cehd it irem dirsen ol hazine
Aklını itme zebûn bu şehvete
Hakk'a bağla gönlün anı bulasın
Andan ayru olma anunla olasın
Nushını Firdevsî'nin dutgıl temam
Vir salavat Mustafâ'ya hem selâm
Ender hatm kitâb ve duâ hazret
Vallâhü âlem bi's-savâb
Pâdişâh e'azzellâhu ensârahu

Ve şükr bî-kıyâs ol hallâk âleme ve bî-hadd sipâs ol rezzâkını âdeme kim miftâh-ı hayr u su'ât kabza-i ihtiyâr yemin irâdetindedür *bî yedikel hayr*[418] ve nevâhi-

[418] Âl-i İmrân Sûresi, 3/26. Âyet. "Her türlü iyilik senin elindedir.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 51.

i kâinât taht-ı kudretinde ma'hûd ve selâsil tasarrufunda ma'mûrdur *inneke alâ kulli şey'in kadîr*[419] kâh olur kim merhûm mağfûr şehid Sultân Mehmed Hân Gâzi mesel mülk-i kâmile bir müfsid-i zâlim vezîr-i müyesser kılur ki Nişâncı Pâşâ gibi cihân-ı halkın dil-âzâr vâsi' cihânı mazlûmân gözlerine târadur, vakt olur ki zıll îzed hemçü Sultân Bâyezîd Hân mesel bir âdil-i fâzıl emire atâullâhu ömre zîde kadrehu dilpezir

[88b] Lâ tahaf in ebtae'l-hayru fe huve hasilun inş'allah[420]

Haydar Dil Ahmed sünnetin gazanfer kurr tehemten ya'ni ki hazreti Mustafa Pâşâ yesserallahla mâ yeşau halk ahsen rây-ı müstahsen tîg-zen saff-şiken vezîr-i a'zam-ı müşir â'lem-i müyesser kılur ki hükemâya hürmet ulemâya izzet ve umerâya himmet mazlûm gedâya şefkat sâ'ile mürüvvet idüb din-i diyânet gözleyüp cânib-i ahret özleyüb halk içinde mâ'delet-i hak üzre hükûmet itmekle pâdişâhının devâm-ı devletinde ve şehinşâhının eyyâm-ı rif'atinde mülk ü Rûm ma'mûr-âbâd ve herkendçün Semerkand Bağdâd yohsulları hurrem u şâd ve her kişinin dâden-i üstâz idüp işbu âyeti dilinde zikr ve evrâd kılur ki *yâ Dâvûdu innâ cealnâke halîfeten fîl ardı fahkum beynen nâsi bi'l-adl*[421] zirâ ki mutlak pâdişâhlık ol celil-i Cabbârın ve şehinşâhlık ol kerîm-i muhtârındur ki vezîre müşire nasıra zahire ihtiyâcı yokdur *lâ ilâhe illallâhu vahdehu lâ şerike leh lehul mülkü ve lehulhamdü yühyî ve yümît ve hüve hayyün lâ yemût biyedihil hayr ve hüve alâ külli* **[89a]** *şey'in kadîr ve ale'l-mesir*[422] amma ki bâki eğer ki enbiyadur, aleyhimi's-selâm hazret-i izzetden vezîr temennâ iderler *vec'al lî vezîren*[423] ve eğer kim emr ider, vezîr-i ekmelle memleketin ma'mûr zibâ meradde mazlûmları adlle ihyâ itdiler **pes** bu mukaddemadan ma'lûm olundı ki server selâtin ve pâdişâh-ı rûy-i zemine vezîr-i kâmil müşir-i âdil lâ-ramende nedür ale'l-husûs kim asaf-ı sâni Büzricimhir[424] zamanı filosof devrân

---

[419] Âl-i İmran Sûresi, 3/26. Âyet. "Gerçekten sen her şeye kadirsin.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 51.
[420] "Hayr gecikirse korkma, o Allah'ın izniyle mutlaka olacaktır."
[421] Sâd Sûresi, 38/26. Âyet. "Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 446. Müellif, son kelimeyi *bil adl* diye yazmış ama *bil-hakkı* şeklinde.
[422] "Allah'dan başka ilâh yoktur, O birdir ve dengi, ortağı yoktur. Mülk O'nundur ve hamd O'nadır. Diriltir ve öldürür. Kendisi ölümsüz hayat sahibidir. Hayr O'nun elindedir ve O herşeye muktedirdir." Tesbihat.
[423] Tâ Hâ Sûresi, 20/29. Âyet. "Bana bir vezîr ver.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 300.
[424] Nûşirevân'ın vezîri.

Alâ'addin ve ed-dünya muzaffer Haydar Dil Ahmed senin Mustafa Pâşâ ata'ullahu ömrehu zîde kadrehû ebed-devlet

Nazm

Nüh felek turdukça dâ'im pâyidâr olsun pâşâ
İzz ü baht ve devletiyle nâmdâr olsun pâşâ
Her hatardan hazretini hıfz idüp huffâz-ı hak
Kâm-bahş ve kâmurân-kâmkâr olsun pâşâ

ba'de ukalâdan muhnefi değildür ki, Mustafa Pâşâ hazretinde dâm-ı azze sekiz dürlü hâssa vardur ki merhûm Mahmûd Pâşâ zamânından berü rahmetullah-i aleyhe ol havâssı hiç bir vezîrde müşirde görmediler **evvel** hâssası budur ki, gâyet

[89b] Kün munsifen velâ te'men velâ tense havfellahi[425]
mü'eddibdir, şöyle ki divânında edebe ri'âyet ider ki mektebhânede mu'allim nazarında sabî dahi eyle edeble turmaz oturmaz, zirâ ki edebden gökçek nesne yokdur. Nitekim ider *edebül mer'i hayrün min zehebihi*[426] husûsâ ki edeb imândandur. Nitekim hazret-i risâlet buyurur *el-haya'u mine'l imân*[427] ve ikinci hâssası budur ki her ki pâşâ hazreti hakkında yamânlık kılsa anun bedbahtlığına bakmayup, yaramazlığı mukabelesinde eyilik ihsân ider. Zirâ demişlerdür ki *ahsin ilel mürsîi tesüddü*[428] ve üçüncü hâssası budur ki halkı âzar idüp, türşrû sûrat göstermez, güler yüzlülükle hâssu'âmmın hâtırların ele getürüp, dil-hoş idüp kim dimişlerdür *beşâşetü'l vechi atiyyetüs-sabite*[429] ve dördüncü hâssası oldur ki her husûsda hasûdun hasedine tahammül gönül gözün hayyu bâk bağlayup ol Hakk'a tevekkül edicidür. Nitekim eydür *tevekkel alallah yekfike*[430] beşinci hâssa budur ki nefs-i emmâreye uyup akranları gibi necil-i ucb kibr-gîn itmez ne kadar **[90a]** vezîr-i a'zam ise dahi kendüye görüp halka dirhem ve rahm kılup ekâbir-i asâgiri hiç bir eşyâyı incitmez. Zirâ ki bu sıfatlu kişinin ömrüne halel imânına zelel getürücidür.

---

425 "İnsaflı ol, kendini emniyette görme. Allah'tan korkmayı unutma."
426 "Kişinin edebi altınlarından daha hayırlıdır."
427 "Utanma (hayâ) imandandır." Hadisi şerif
428 "Kötüye iyilik yap onu engellemiş olursun."
429 "Güler güz sadakadır (hediyedir)."
430 "Allah'a güven sana yeter."

Nitekim eydinilmişdür *selâsü muhlikâint buhlun ve heva ve ucbun* [431] altıncı hâssa budur ki gâyet halîmdür öyle ki ömründe kimseye gazab ve ta'ab kılmış değildür. Zirâ kim bilür kişiye hilmi mu'âvindür. Nitekim eydinilmişdür *hilmu'l me'i avnuhâ*[432] ve hem hayâ ehlidür. Zirâ ki hayâ âdemiyyenin perdesidür. Nitâkim eydür *hayâu'l mer'i setruhu,*[433] yedinci hâssası budur ki anın beği selîm-i kalbendür ki, bunca saltanat içre vezîr-i a'zâm olmuşken erkân-ı devlet-i a'yân memleket hükmüne mahkûm olmuşken, kat'â bir gün kimsenin hâtırın yıkmış, hışm ve gazab idüp, yohsulı incitmiş değildür. Anunçündür ki önünden sonı Mahmûd olur şekk değildür ki, menzili âkıbet Muhammed Mustafa konşuluğunda makam-ı Mahmûd olur. Zirâ her ki hışım vaktinde gazabın def' itse âkıbeti Mahmûd olur. Nitekim demişlerdür *düm ala kezîmi'l-gavzi tahmed avâkibehu*[434] sekizinci hâssası budur ki eğerçi pâdişâh

[90b] Bi's-sabri yuftehu'l-ğına va'hzer mine'l-âkibe[435]

hazretinin sözin saymayup, vezîr-i a'zâm olmuşdur. Lakin müslümanların maslahatı bitmeğçün vezâreti kabul itmişdür. Yohsa dünya saltanatına gırre olmadı, devlet tahtına gurûr kılmadı. Nitekim eydür *surûruke bi'd-dünyâ gururun*[436] nakl-i sahîhdür ki bir gün pâşâ hazretinden **suâl** itdiler kim akrânından niceler hasedü't-tevbe dilerler ki hazretin vezâret mesnedinden red oluna, devletine halel, izzetine zelel irmesine meded oluna, siz niçün hasûdun hasedi def'inde düşmânın zararı def''inde tekâsül kılasız? **Cevâb**-ı şâfi virdi ki, hased bir rencdür ki sâhibi cesed olmayınca terk itmez. Eğer ki anlara nasihat idem fâ'ide kılmaz ki yaramazlık hulk-ı vahşilikdür, andan kişi halâs olmaz. Nitekim eydür *sûul-huluki vahşetün lâ minhâ*[437]*,* efdâl budur ki tahammül kılam tâ ki hasma zafer bulam cümlesinden Hakk Te'âlâ'ya sığınmak evlâdur. Kim kişi sâdık olsa sıdk berakâtıyla cemî'-i belâdan halâs olur. Nitekim

---

[431] "Üç yok edici şey vardır; cimrilik, arzulara uyma, kibir."
[432] "Kişinin yumuşak başlılığı (hilmi) yardımcısıdır."
[433] "Kişinin hayâsı onun örtüsüdür."
[434] "Öfkeni yenmeye devam et, neticelerini alırsın." Hadis-i Şerif. Ali İmran Sûresi, 3/134. Âyetten iktibas olunmuş. *Ellezîne yunfikûne fîs serrâi ved darrâi vel kâzımînel gayza vel âfîne anin nâs(nâsi), vallâhu yuhibbul muhsinîn(muhsinîne).* "O takvâ sahipleri ki, bollukda da darlıkda da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.", **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, s. 63.
[435] "Sabreden gönül zenginliğine erer. Akibetten eyle hazer."
[436] "Dünya ile mutlu olman sadece bir aldatmadır."
[437] "Kötü ahlak kendisinden kurtuluş olmayan bir yalnızlık (vahşet) halidir." سُوءُ الْخُلُقِ وَحْشَةٌ لاَ[خَلاَصَ] مِنْهَا Köşeli parantez içindeki kısım kaynaklardan eklenmiştir. Çeviri de buna göre yapıldı.

demişlerdür *sıdku'l-mer'i necâtuhu*[438], nakildür ki pâşâ hazretine su'âl itdiler ki sebeb nedür kim imâretine Nasâra Yahudi **[91a]** Ermeni gelüp mihmân olup hûnun yayalar. Cevâb-ı şâfi verdi ki ni'met Allah'ındur, ol Allah'ın ki hakkında müşrikler şirk getürürken rızkını lutf hazinesinden kesmez, her gün edâ ider, bundan ki anları imâretden yağâvuz ki her kişinin sırrını Allah bilür. Vakta ola ki içlerinde birisine Hakk Te'âlâ imân rûzî kıla, bizümçün hayr duâ kıla, eğerçi kim Hakk Te'âlâ rızkın anlardan men' itmiyecek ki her kişinin rızkına kefildür. Nitekim demişlerdür *daminallahu rizka kulli ehadin*[439], pes eyle olsa biz niçün hûnumuz tartınalım. Nakildür ki pâşâ hazreti her kişinin akıl yüzünden simâsına nazar itse ahvâline muttali' olur, henüz ol kişi hâlini arz itmeden pâşâ hazreti maziyesine vâkıf olup, cevâb virüp, hâtırın teselli kılur anın sebebin suâl itdiler bu velâyete karîb-i kemâldür, her kişinin hâline muttali' olursuz. Cevâb-ı şâfi virdi ki her şahsın ahvâli simâsından ma'lûm olur. Mubassır basiretle nazar kılacak bilür. Nitekim demişlerdür *kavlu'l mer'i yuhbiru amma fi kalbihû*[440], nakildür ki pâşâ hazretine suâl itdiler ki niçündür ki,

[91b] Lâ yuflihu men zuleme fâ'dil fî umûrike fercu'l-felâha[441]

nice şerir-i zâlim müzevvîrin-i zemîm divânında temerrüdlük idüp, der hâta söyler. Hâl budur ki anun gibilere kakmayup, âsânlığla cevâb virürsüz, akranınuz anun gibilere ve rehm idüp, let ururlar. Cevâb virdi ki gazabdan hilm evladur, emr hôd yirine varsa gerek. Pes halîm olduğuma sebeb budur ki kemâl-i ilm tahkik hilmdedür. Nitekim demişlerdür *kemâlü'l-ilmi fi'l-hilm*[442] ve benüm maksûdum yumuşak sözle gönül yapmakdur, gönül yıkmak değildür. Nitekim demişlerdür *lî'nül-kelâm kaydu'l-kulûn.*[443] Nakildür pâşâ hazretlerine suâl itdiler ki ne acebdür ki bunca mesâcid ve medâris-i imâret-i hânkâh ki mâl ü genc-i devlet-i pîrsin hasbetenlillah niçündür ki, akranın vüzerâ ümerâ gibi hazineye bağlamazsın zamane hâlinin âherin fikr eylemezsin. Cevâb-ı şâfi virdi ki sa'âdet ehlinin gamı ukbâdur, şekâvet ehlinin kaygusı dünyadur. Nitekim demişlerdür *humu's-suadâu âhiretuhu, humu'ş-şakiyyu*

---

[438] "Doğruluk kişinin kurtuluşudur."
[439] "Allah herkesin rızkına kefildir."
[440] "Kişinin sözü gönlünden geçene tercüman olur."
[441] "Zulm eden abad olmaz, adil ol ki felah bulasın."
[442] "İlmin kemali hoşgörülü olmaktır."
[443] "Tatlı söz gönülleri bağlar."

dünyâhu[444]*,* nakildür ki pâşâ hazretinin mübârek lafz-ı dürer-bârından şöyle geldi ki ben beni bilelden berü **[92a]** bir kimesne iki akçelik cüz'i cerz getürse ben anın mukabelesinde eğer seb'a havânsa dört akçelik cüz-hânlık alıvirmeyince olmazum. Eğer nâdânsa yâhud câhilse akl mâ yekûn yevmi iki akçelik cihet alıvirmeyince ferâgat itmezim ve dahi rişâ almakda ömrümde bana vâki' olmamışdur. Zirâ ki rişâ oldur ki alup nâ hak üzerine hakkı örtmek içün ola ve lakin hedâya getürseler bir hayr-ı mesâlih içün eğer ol kimsenin maksûdı hayr ise getürdiği hedâyayı aher yirde emânet kodırup, tâ anun maksûdını edâ itmeyince ve halvetimde koğurdup, getürdüp getürdiği hedâyâdan ziyâde nesne virüp, teselli kılmayınca olmazım ve harâm mâlı kabul itmezim. Zirâ ki cemî'-i mâlımı hayra harc iderim ve Haccü'l-haremeyn-i kerim pes rişâ bî-niyete kabul iderüm ki dergâh-ı hakda azâbdan emîn olmağçün hayrla kesb olmuş mâlımı dahi hayra harc iderüm ki, helâllik hesâbın virüp harâmın azâbın çeksevüz gerekdür. Nitekim kelâm-ı kadimde buyurur *helâlhâ hesâb ve harâmhâ azab*[445] alel-husus ki ben kendü nefsimi ve mâlımı

[92b] Âkibetûke mahmudetûn beyne'l-vera tebkâ bî'l-hayri beyne'l-enâm[446]

Hakk yoluna sebil itmişimdür ki dünya metâ'ı elümde sebildür ki âriyetidür ve ben dünya sarâyında ayn-ı sebilim ve mihmânım âriyeti nesne hod elden gider ve mihmân dahi âkıbet evden gider. Nitekim demişlerdür *ed-dünyâ âriyetün ve nahnü edyâfun ve'l-âriyetu merdüdetûn ve'dâayf mürtehiûlûn*[447] nakildür ki pâşâ hazretlerinin hakkında nice müfsidler fesâd itdiler. Pâşâ hazreti anlarun yaramazlığına bakmayup, haklarında eyilükler itdi, **suâl** itdiler ki yaramazlık idene eyilük revâsız olur değildür. Belki siyâset ve cezâ gerekdür, cevâb-ı şâfî virüp, eyitdi ki benüm gönlümde eyilükden gayrı nesne yokdur eyilük itmek gerek. Nitekim dimişlerdür *küllü inâin yeteraşşahu bimâ fihi* [448] nakildür ki azizlerden birisi rivâyet ider ki bu gün pâşâ hazretinin divânına edeb-i erkânına hükm ü adl ve fermânına göz urdum dört hâssa gördüm ki akrânlarından görmedim. **Evvel** bu ki meclisinde yedi kere huffâzdan ba'zı kimse gelüp Kur'ân okudılar. Her gâh ki Kur'ân'a başlanıldı

---

444 "Onlar ahiretleri mamur, dünyaları bedbaht olanlardır."
445 "Helalin hesabı, haramın azabı vardır." Hz. Ali.
446 "Akibetin insanlar arasında çok iyi, onlar arasında hayırla yaşayasın."
447 "Dünya bir ödünçtür, biz de bir misafir. Ödünç geri verilir ve misafir de gider."
448 "Her kap içindekini dışına sızdırır."

pâşâ hazreti sedirden yir üzerine inüp, edeble diz çöküp, Kur'ân-ı azime **[93a]** hürmet idüp, dinledi temâm olup, duâ dinledikden sonra yine sedirinde karâr itdi. **İkinci** hâssa budur ki divânında kırk elli nefer kimesne hâllerin arz itdiler, cemî'-sininn şikâyetlerin dinledi, her birine bir cevâb-ı şâfi virüp, hâtırların teselli eyledi. **Üçüncü** hâssa bu ki ol kadar hûni çıkdı ki ehl-i divânından ve ehli vezâ'ifden gayri civârında olan garibân-ı fukarâdan kim varsa bakırcılarla aşların taşıdılar. **Dördüncü** hâssa bu ki bunca hükm ü hükûmet arasında kibr ü kinden necil ve riyâdan hışm ve gazabdan kendüde hiç eser görmedim. Nakildür ki pâşâ hazretinden suâl itdiler ki dünyayla âhiretde kime giz bir yirde cem' olmaz Hakk Te'âlâ'nın sevdüği kulundan gayrı da bu fazilet bulunmaz. Pes bu merâtibe yetişmeğe sebeb ne oldığı **evvel** Haccü'l-haremeyn olasın, Hacc ziyâretin Hakk Te'âlâ sana nasib itmiş ola, **ikinci** bunca zamandur ki Efrenc vilâyetine varup bahr-i Mağrib cezirelerinde gazâlar itdin. Andan gelüp vüzerât mesnedinde mukîm olup, bunca imâret mescid ve hân-kâh yayup, mâl-i vâfir harc itdün hasbünallâh

[93b] Hâzâ saâdetuke ve'hzer min ezâ ihvânike[449]

hem dünyanı hem âhiretini ma'mûr u âbâd eyledin. **Cevâb** virdi ki bu merâtib bana Allah Te'âlâ anınçün nasib itdi ki beni bilelden hevâ-yı nefse uymadım, tama'dan ve hışmdan ferâğ oldum. Zirâ bildim ki bu üç nesne âdemi Hakk'dan gerü kor. Nitekim dimişlerdür *iyyâkum ve't-tibâi'l-hevâ, fekad eflaha*[450] ve ikinci âdetim bu idi ki devletime izzetime fahr itmekden ırâğ oldum ki tobrakdan yaradılmışa ne fahr gerek, çünki âkıbet tobrağı olur ve cismin mâr u mûr yir, bu gün diri ise yarın ölüdür. Nitekim dimişlerdür *ve iyyâkum ve'l-fahra ve mâ fahru men hulika min turâb.*[451] Üçüncü âdetim budur ki mazlûmlar duâsından korkarum ki zahmi kılıç zahminden ziyadedür, anunçün dâ'im adl-i dâd iderim. Nitekim dimişlerdür *ittekû da'vete'l-mazlûm.*[452] Dördüncü âdetim bu idi kim her işe sabr u tahammül iderdim, teenni ve hilmle dirlik kılurdum. Zirâ cemî'-i işlerde sabr gereklüdür. Nitekim dimişlerdür

---

449 "Bu senin saadetindir. Kardeşlerine eziyet etmekten sakın!"
450 "Arzularınıza tabi olmaktan sakının! (Sakınan) felaha kavuşmuştur."
451 "Övünmekten sakının. Topraktan yaratılanın övünmesi ne ola ki? " وَإِيَّاكُمْ وَالْفَخْرَ مِمَّا فَخُرَ خَلْقٌ مِنْ تُرَابٍ Metinde böyle yazıyor ama doğrusu bu şekilde: وَإِيَّاكُمْ وَالْفَخْرَ وَمَا فَخْرُمَنْ خُلِقَ مِنْ تُرَابٍ Kaynaklarda Ebu Bekir (r.a.)'ın sözü olarak geçmektedir.
452 "Mazlumun duasından sakının."

ısbirû, feinne'lamale kullehû bi's-sabr.[453] Beşinci âdetim bu idi ki a'mâl-i sâliha elden komadım dâ'im selâhiyyet üzerine oldum, zirâ ki sâlih kullar cennete gireceğin bildim. Nitekim **[94a]** dimişlerdür *sâriû fîmâ veadekumullahu min rahmetihi.*[454] Altıncı âdetim bu idi ki her za'ifi benim katımda kavî gördüm, tâ anın hakkın yirine getürünceyedek ve her kavî benim za'if gördüm, tâ andan hak alıncayadek, andan sonra bildim ki bunların kavlîsi kimdür, za'if kimdür. Nitekim dimişlerdür *inne ekramekum indi'd-daîfu hattâ u'tıyehu'l-hakka ve inne et'anekum indi'l-kaviyyu hattâ âhuze minhu'l-hakka*[455] yedinci 'âdetim bu idi kim her ne söz kim söyledim yerinde vaktiyle söyledim ki vaktiyle söylenen zâyi' olmaz. Nitekim dimişlerdür *lâ tec'al maa alâniyetike feyemruce emruke.*[456] Sekizinci âdetim bu idi kim beni bilüp hîn-i bulûğiyyetden berü tâ'at-i Hakk'dan ırâğ olmadım. Zirâ her kimesne ki Allah'a tâ'at ider ve resûlün hak bilür toğru yolu buldı ve her kim isyân ehli oldı, dalâlet ve mühlike bahrine gark oldı, cehâletden, nitekim demişlerdür *men yutı'illâhe ve rasûlehu fekad raşede ve men yasıhimâ fekad gavâ ve dalle dalâlen baîden*[457] ve dahi meşâyih-i kibârdan ehlullah-ı ahyârdan tevâtürle sıhhate yetmişdür. Salihâdan kutbü'l-aktâba yakîn olanlar dahi hazreti

[94b] İzâ azemte lâ tahaf min mekrûhin[458]

pâşâ imtihân itmişdür, üçüncü esmâdadur. Eğer kim pâşâ hazretlerinin tâle bekâh-ı evsâf-ı hamiyedesinin yüzinde birsen şerh idüp, bu risâleye bast idersem söz hadden çıkar, tavîl olur, efdal budur ki müfîd muhtasar söylendi, ba'de zân devâm-ı devletine du'â idevüz ki sâmet olan pişmân olmadı, kangı ârif dilin tutdı ki ma'rifetle gönli tolmadı. Nitekim dimişlerdür *mâ nedime men sekete.*[459]

---

453 "Sabredin. Zira tüm ameller sabr iledir."
454 "Allah'ın size vaddettiği rahmetine koşun."
455 "Hakkını verinceye kadar zayıf benim yanımda güçlüdür. Ve kendisinden (zayıfın) hakkını alıncaya kadar güçlü benim yanımda zayıftır."
456 "Sırrını aşikâr eyleme ki işlerin herc-ü merc olmaya!" *Lâ tec'al [sırrake] maa alâniyetike feyemruce emruke.* (Köşeli parantez içindeki kısım nüshada yok ama gerçekte olması lazım. Bu sözün Ebu Bekir (r.a.)'a ait olduğu söyleniyor.)
457 "Allah'a ve rasûlüne itaat eden doğru yolu bulmuştur. O ikisine isyan eden de doğru yoldan sapmış ve derin bir dalâlete saplanmıştır."
458 "Karar verdiğinde kötülükten korkma.", 33b'de de aynı başlığı kullanmıştır.
459 "Susan hiç kimse pişman olmamıştır."

Nazm

Bihamdillah ki pâşâya o kadar
Virüp nusret hasûdî itdi dâhîr
Vezâret mesnedinde kaldı bâki
Şükr kıldı ana bir hulk-ı hâzır
Kemâl-i fazıldur fazıl içre kâmil
Ve fevri ilmdür hilmiyle vâfîr
Kazâ takdir re’yile mukaddem
Kadr-i tedbir hükmüyle müdebbir
Umûr-ı şeri‘adur adli müzeyyen
Rumûz u gaybedür ilmi müfessir
O gülgünde fütüvvetdür harâyir
O tab‘ında kiyâsetdür zehâyir
Hatâyı menhi eflâk gâyet
Attabi dâ‘i acâl kâhir
Virir zâlimlere teşdid ve tehdîd
Çekerüz ceri elinden merd fâcir
Kadr takdîr-i kadrin bilmez anın
Mukadder kaçan ödeye mukaddir
[95a] Kalur hâlâtla ârâm-ı nevâhî
Dutar ta‘accülle emrin âvâmir
Cuyâdan vasf-ı en‘âmında âciz
Ziyândur fazl şükri içre kâsid
İmâret oldı adlinden zamane
Refâhiyyet bulur ahdinde fâtır
Ne zâtına bulundı misal u mânend
Ne cûdunin şebîhî var çü zâhir
Ulûm-ı hükmle mahkûm şerâyi
Fünûnı fikrle âmil-i ekâsir
Cihân halkı kamu emrine ma’mûr
Emîru’l-Müminîn andan hû şâkir
Müsahhir hükmine erbâb-ı hâcât

Mülâzim hidmetine akl-ı âşir
Cenâbı Kâ'be-i rükn mücâvir
Regâni maksadı ehli mesâfîr
Kadı hükmüyle oldı mü'eccel
Kazâ fermânıyla oldı hâzir
Müsahhir hükmine erbâb-ı hâcât
Mülâzim hidmetine akıl âşir
Ukûl oldı kamu dehşetde vâlih
Nüfûs oldı kamu heybetde dâhir
Şeyâtin nesli korkup oldı sâcit
Melâ'ik insle râki'de zâkir
Tapun a'zâm Menüçehr-i zamana
Kapun hayru'l-mevâzıdur mücâir
Sana huccet yeter ilmiyle naklin
Ne tezvîr eyleye şerir hâsir
Duâcıdur sana bâd zühhâd
Mülâzımdur sana erkân-ı ekâbir
Sana halkı cihânın hâli ma'lûm
Sana mâzi gibi ruşen zamâyir
[95b] Utruk azmeke amme kesedte ve lâ tendem[460]
O kahrındur çü mühlik zehr-i kâtil
Bu lutfûndur çü tiryâk-ı nevâdir
Ve ger pervâneye himmet idersen
Şikârda felek de nesr-i tâ'ir
Nazar kılsın gazabla kûh-ı kâf'a
Beriyye kavmi içre ola tâ tîr
Sana hemtâ güher virmeyle ummân
Eğer bin yıl döne bu çerh-i devâtir
Aristo fikr tâvilinde âciz
Felâtun ebkem ve ilminde âşir

[460] "Niyetin ettiğin şeyde ısrarcı olma ki, pişman olmayasın."

Getürmez sence âdil çerh-i gerdûn
Göremez sence fâzıl Şems-i nazır
Menüçehr-i zaman Âsaf-ı kadrsın
Tapundur bu ala her fende mâhir
Söyündürdi âb-ı adlin nâr-ı zulmî
Nitekim mâr-ı Mûsa sihr-i sâhir
Müdâm oldukça bu erkân-ı âlî
Hemişe tâ ki ola gerdûn mü’essir
Felek turdukça ömrün ola kâ’im
Çü gerdûn olmasun gününde âhir
Kazâ hükmünde olasın vâl-i hâkim
Kader-i esrâr ilminde ol çü kadir
Sa‘âdet-i mahrem ve yâr ola devlet
Hidâyet hem-nişîn huffâz-ı nâsir
Tapun âyâs-ı Mahmûd oldu Mahmûd
Kulun Firdevsî’dür Firdevsî zâhir
Duâcı dâ‘iyem maksûd duâdur
Değül şi‘iriyle fahrim sanmâ şâ‘ir
Şükr kim Hazreti Pâşâ kitâbı
Receb ayı içinde oldı âhir
[96a] Tokuz .... [461] irdi hicret
Hayât-nâme temâm oldı defâter
Tasavvûfda bunun misli risâle
Begüm düşmüş değildür oku zâhir
Cihân olsun pâşâ ömrün cihânda
Hatardan saklasun huffâz nâsr
Hediyemi kabul eyle kerem kıl
Ma‘ârifdür sözüm cümle çü zâhir
Kemâl ehli bilür kâmil sözün kim
Ki vâkıfdur ma‘âniye çü hayr

[461] Silinmiş, bu kelime okunamadı.

Temâm oldı kitâb elhamdülillah
Ki gâyet buldı fikriyle zamayir.

Temmet

Bismillâh inni tevekkeltü alellâhi ve lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi Allahümme innî üşhidüke ve üşhidü hamelete arşike ve melâ'iketeke ve cemiy'a halkıke entâllahü lâ ilahe illâ ente vahdeke lâ şerikeleke ve enne Muhâmmeden abdüke ve rasûleke.

TIPKIBASIM

KİTÂB-I HAYÂT Ü MEMÂT

(Yazma Nüsha)

(Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi, Numara 2333)